

Л 2016
4577

Тынымбай
Төленбайұлы

ҚАНАҒАТ

FOLIANT

Тынымбай
Төленбайұлы

ҚАНАҒАТ

Хикаят, әңгімелер, новелла

FOLIANT
БАСПАСЫ

Астана – 2016

ӘОЖ 821.512.122-31

КБЖ 84 (5Қаз) - 44

Т 65/

Төлепбайұлы Т.

Т 65 Қанағат. *Хикаят, әңгімелер, новелла /*

Т. Төлепбайұлы. – Астана: Фолиант, 2016. – 240 бет.

ISBN 978-601-302-495-0

Жазушы Тынымбай Төлепбайұлының бұл кітабына бұрын жарық көрген және жаңадан жазылған бір топ әңгімелері мен хикаяты топтастырылды. Жазушы шығармаларының негізгі идеясы – отаншылдық, махаббат, адамгершілік мәселелері. Адамдардың өзара сүйіспеншілік сезімін арқау еткен туындылар оқырман жүрегіне жол табары сөзсіз.

ӘОЖ 821.512.122-31

КБЖ 84 (5Қаз) - 44

ISBN 978-601-302-495-0

© Төлепбайұлы Т., 2016

© «Фолиант» баспасы, 2016

КІШКЕНТАЙ БРИГАДИР

Хикаят

Ойын десе, бар дүниені ұмытып, құлдыраңдап кету — қашанғы әдетім. Тіпті ішіп отырған асымды тастап жүре берем. Ондайда маған ешкім тосқауыл бола алмайды. Апамның «Тамағыңды ішіп ал» деп жекіргеніне де қарамаймын.

Кейде ойынның қызығымен үй бетін көрмей кететін кезім де болады. Таң қалай атты, солай орнымнан тұрып, кеседегі айранды сіміре сала, Көбен, Естұр, Құрал мен Әлібек сияқты достарымды іздеп шығам.

Біздің ойындарымыздың бәрі бірдей сәтті бола да бермейді. Жазатайым балалықпен бір нәрсені бүлдіріп қойсақ, әке-шешеміз алдымыздан сыбағамызды дайындап отырады. Оны әдейі істемейміз. Ойынның қызығына берілгенде байқамай қаламыз. Әрине, үйдің іші оның бірін білсе, бірін біле бермейді.

Әнеукүні, асық ойнаған жерде торғай шиқылдап мазамызды ала берді. Қайда жүрсек те, рогатканы қалдырмай, қалтамызға салып жүретінбіз. Онымен судағы балықты да атамыз. Сонымен не керек, асықты жайына қалдырып, рогаткамен құс аттық. Арты бітпес дауға айнала жаздап тынды. Шындығына келгенде, оған ешкім кінәлі емес. Ағаш басына қонған торғайды көздеп атқан Көбеннің тасы құсқа тимей, үйдің терезесін сындырды. Абырой болғанда, Естүр жанжалды өршітпей тоқтатты.

Сабыр ағайға әйнек әкелетін болып уәде бердік. Артынша аяғымды ауыртып алдым. Өзіме де обал жоқ қой, қарап жүрмей нем бар десейші, тапа-тал түсте біреудің қорасына түсіп. Осыны ойлап тапқан — Әлібек қу. Ол сондай қу болмаса, мен аяғымды ауыртып алмас едім. Басында жұмыртқа ұрлайық деп ұсыныс жасағанда қуанып кеткенбіз. Мұндайды бұрын-соңды істеп көрмесек те, соны бір оңай тындыра қоятындай көріп, келісіп отырған жерімізден су шыққандай өре түрегелдік. Сол күні Әлібек қағазға орап әкелген жұмыртқасын бір-бірлеп қолымызға ұстатты да:

— Далада жеген тамақтың дәмі бөлек, сенбесеңдер жеп көріңдер, — деді. Күніге құрт пен ірімшік әкеліп жейтінімізді есінен шығарып, мақтанғандағысы оның. Енді соның дәмі аузымыздан кетпей, тағы да жұмыртқа тауып алып, отқа пісіріп, соны жегенше асықтық.

«Шеткі үйден бастайық» деген Естүрдың ұсынысымен, ауласында қабаған иті бар Оспанның үйінің қасына келдік. Дәл қазір басқалардың қандай хал кешіп тұрғанын білмеймін. Жеме-

жемге келгенде, жаңағы екпіннің менде бірі жоқ. Ұрлықтың не екенін енді түсінгендеймін. Қорғасындай ауыр тыныс еңсемді басып, ішімнен тынып тұншығып барам. Тітіреткен сезіктен жүрегім лүп-лүп соғады.

— Иске сәт! — деді Естүр жайбарақат өзінің бір жас үлкендігін көрсетіп, — қораның үстіне ішіміздегі жеңіліміз шығу керекпіз, — деген ұсыныс айтты.

— Онда «Сопақбас» шығады, — деп Әлібек мені көрсетті. Оның ойынан дөп шықса керек, со мезетте Естүр маған қарап:

— Оңға қарай сәл жүрсең, есік бар, сол тұстан түссең болады. Ит бер жақта, арасын бұзау қаймайтын аула бөліп тұр. Бері шығарда дыбыс бер, көмекке Әлібек барады, — деді.

Сөзбен бәрі оңай құсап, Естүр есіп сөйледі. Далада жатқандай көре ме, ойына түк кіріп шығатын емес. Ұрлық істеп, бәлеге қаламыз деп тұрған ол жоқ. Өзі бармайтын болғасын ба, жайбарақат. Дөп қуып ойнап жүргендей ешнәрсені түсінгісі келмейді. Менің жыныма тиді. Сонда да үндемедім, шықпаймын деп текетіресіп тұрып алуыма болар еді. Сол сәтте таңдайымда жұмыртқаның дәмі тұрғандай, олармен бірге ұялмай қалай жеймін деп өз ойымнан іштей қысылып, бетімнен отым шыққандай болды.

Тәуекелге бел байлап, қораның үстіне шықтым. Қорыққанымнан болар, екі аяғымның әлі кетіп, тәлтіректеп жүре бергенімде ішіне дүрс етіп құлап түстім. Тұрайын десем, зіл батпан. Әлдекім жерге шегелеп тастағандай. Сүйретіліп барып тұрдым-ау. Өзім шамалағандай тауық қораның іші екен. Тап

қасымнан қытқылдаған дауыстары құлағымды бітеп тастады. Ит тигендей, қарқылдап шулап жатыр. Күткен қорқынышым артта қалып, демде көз алдым жарқ етті де, ауыр тартқан денем бірден жеңілденіп сала берді. Жұмыртқаны қалтама салып алғандай мәз болдым. Осы аяқастынан тап бола кеткен есірік көңілімді көре қалғандай, қарсы алдымдағы есіктен Оспанның інісі Ашықбай кірді. Ол қораның төбесіне бір, маған бір қарап:

– Бұл жерде неғып жүрсің? Төбені құлатқан сен бе? – деді жай ғана.

Со кезде зәрем қалмай қорқып кеткенім сонша, сөзге келмей, бақырып жылап жібердім.

– Ой, саған не болды? Ұрмай, соқпай жылағаның не? Қорықпа, мен саған тимеймін. Одан да қораның төбесіне неге шыққаныңды айт.

– Ойнап жүрген добымыз қораның үстіне түсті. Соны алайын деп... Бұл сөз ойыма қалай түскенін де білмеймін. Өксігімді баса алмай зорға айттым.

– Мақұл, айтқаныңа сенейін. Ендігәрі бұлай істеме. Үйдің терезесін тықылдатсаң, шыққан адам добыңды алып беретін еді. Сонда қораның төбесі құламас еді. Сен де бекерден-бекерге қорқып, босқа жыламас едің. Бұдан былай үйдің жанында ойнамаңдар, ит босанып кетсе, қауып алады. Жүр, ауладан шығарып жіберейін, – деді.

Мен аяғымды сылтып басып, Ашықбайдың соңынан ердім. Балалар алдымнан үрпиісіп қарсы алды.

– Неге жыладың? Ұрды ма? Жылағаныңды естідік, – деді Әлібек бірден.

– Бір жерің ауырып қалған жоқ па? – деп Естүр мен Құрал жарыса сұрап жатыр. Болған жайды айтып бергенімде:

— Аузыңа қалай түсе қалған, — деп таңданып, Естұр жымыды. Осымен ойынымыз аяқталып, үйге қайттық.

Келесі күні ойынға асыққан жоқпын. Сәске түс шамасында төсектен тұрып, жуынып-шайыным да, нан мен тостағанда құюлы тұрған айранды ішіп алып, сыртқа шықтым. Кешегі уәде бойынша ақ қайыңның қасына келіп, достарымды күттім. Олар да көп күттірген жоқ. Алдымен ұйқысын аша алмай есінеп, ұйқышыл Көбен жетті. Содан соң Естұр, Құрал, Әлібек үшеуі бірге келді. Бет алысымыз ауыл сыртындағы үлкен иірім — Қаратөбенің етегі.

Шырқау биікте қанаттарын дірілдетіп, өз әніне өзі ұйып, бозторғай қалықтап жүр. Сағым ойнаған алыстағы көкжиек аспанмен астасып бұлдырайды.

Біз сиырдың түлеген жүнінен жасаған добымызбен бір-бірімізді қуалап жүріп, ұрып тигізгенімізге мәз болып, ирек жолдың шаңын бұрқыратып жүгірген күйімізде су жағасына жеттік.

Төбеден кіршіксіз мөлдір аспан төнеді. Су жағасы у-шу. Сап-салқын самал еседі. Қамыстың арасынан сұңқылдап, сайраған белгісіз құстардың әні келеді. Үстімізден ұшып жүрген айыр құйрық қарлығаштар тым әсем, тым сүйкімді. Енді сарғая бастаған шөптің арасынан шегірткенің шырылы естіледі. Өзеннің арғы бетінде күйкентайлар аспанда баяу қалықтап, кей жерге құйрық керіп тоқтай қалады да, қанаттарын тез-тез қағып, төменге қадала көз тіккендей болады. Оң жақ қапталдағы қамыстардың ақырын судырап, әдемі сыбдырлаған жапырақтары сары ала түске айнала бастаған. Мен тұрған ағын судың асты құм-

дақ, саяздау қайраңында суды өрлеп, бір топ көк жон балық ақырын жүзіп кетіп бара жатыр. Көргенде көзімде от ойнады. Қазір қолда шанышқы болса, мына көк жондарды шаншып алып қалар едім деп қолымдағы қармағымды тастай салып, соңдарынан қуа түскім келді. Бесеуміз де жайлы орын тауып, бір-бірімізден қашықтап барып, қызыл құрт салған қалбырлар мен шегірткелерге толы шырпы қораптарын көк балаусаның арасына қойып, бір-бір солқылдақ шыбық кесіп алып, суға қармақтарымызды шолп-шолп лақтыра бастадық. Тығын, қамыс, қоға сияқты әртүрлі заттардан жасалған бес қалтқы тып-тынық қалқиды.

Қармағым жақсы қапты. Инеден істеген қалтқымызбен әп сәттің ішінде әрқайсымыз он шақтыдан балық ұстадық. Қызыл қанат алабұға, күміс қабыршақ ақ балық, арасында шүрегей де бар. Әкем өткенде екі басты қармақты ауданға барғанында әкеліп берген. Енді соған жуан шыбық кесіп алып, оң қаптадағы өзен жағасын көрікті кемкерген, жұп-жұмыр жасыл қоғаның арасынан асыра лақтырып, шортандардың мекені — балдырлы суға тастадым. Жиектегі сазға сабын шаншып, орныма қайтып келдім.

Күн тас төбеге көтерілген кезде, балық қармақты түртуін мүлдем қойды. Ыстықтаған соң тертеуміз суға күмп-күмп қойып кеттік. Жағалаудағы күмның ішінен құлық таппай, суға түспейтін Әлібектің дағдысы болушы еді. Судың иіріміне ұқсас күм бетіндегі майда шұқырлардан сарғыш түстес, құлағы тікірейген тірі жәндікті сүз сау-сағымен тығып жіберіп тауып алса, езіл тұрып таланына жағады. Мектепте Әлібектен жүйрік бала

жоқ. Бойы сидиган үлкен балалардың өзі шаңына ілесе алмайды. «Құлық жақсаң, сендер де жүйрік боласыңдар деп бәрімізді үгіттеген. Алғашқыда айтқанына сеніп, жағып көрдік. Ақырында бізден түк шықпайтынына көзі жетті-ау деймін. Қазір айтпайды.

Біздер суға түскен бойында, сүңгіп, жүзіп, кішкене табандарымыз су бетінде жарқылдап, жалақ ойнаймыз. Кейде құмға шығып ұзақ жатамыз. Ондайда қасымдағы балаларды өзіме қаратып, апамнан естіген, кітаптан оқығандарымды есіме түсіріп, ертегі айтам. Олар менің айтқан ертегіме, тап бір алдарында мұғалім отырғандай қыбыр етпей тыңдайды. Қасымда Әлібек болса, олай емес, бұлай деп айтқыздырмай, сөзімді бөлумен болады. Ақырында екеуміз төбелесіп тынамыз. Қанша алыссақ та, бір-бірімізді жеңе алмай шаршап барып қоямыз.

Күннің ыстығында суға түскен қандай рақат! Құмға етпетімізбен жатырмыз. Әлден соң-ақ, ыстық құм денемізді күйдіре бастады. Әлібек құлық іздеп, құмның ішін әрі-бері кезіп жүр. Көйлегін басына орап алған, ешкіммен ісі жоқ. Қайтадан жалақ ойнап едік, қызбай қойды. Жасыл қоғаның шайқалғанын алдымен Көбеннің саққұлағы естіп қойды.

— Ананы қара! Қоғалар жау тигендей бүлініп жатыр. Дәу де болса, қармаққа үлкен балық түсті, — деген Көбеннің жан ұшырған даусына жалт қарадық. Шынымен де, қоғаның ішіне жан біткендей, бүлкілдейді. Жарыса жүгіре жөнелдік. Дер кезінде жетіппіз. Енді сәл кешіксек, сабын суырып, су түбіне алып кететіндей екен. Құрал

бірінші болып жетті. Жіпті бірден қолына орап алды. Көбен шетте тұрып, қармақтың сабынан тартты. Естүр екеуіміз Құралмен қатарласып, баудан ұстадық. Су беті астан-кестені шығып, таудай толқын көтерілді. Бір алапат күш жібек жіпті біресе олай, біресе былай тартады. Әл беретін емес.

Сазды жерде тайып кетуге шақ тұрмыз. Көбен тұрған жер құмдақ. Ақыры жиектегі сазды батпаққа табанымызды тірей алмай, тайып, үшеуіміз де жығылдық. Сонда да жіптен айрылған жоқпыз. Көбен екі бүктетіліп, қармақтың сабынан тартуда. Ол да құлауға шақ тұр. Балшыққа батқанымызға қарамай, жанталасып, еңсемізді көтере, жібек бауды өзімізге тарта бастадық. Балық жиекке қарай жақындады. Артқа қарай жүріп, Көбен тұрған құмдаққа шығып бірлесе тартқанымызда, төртеуіміздің күшіміз қойсын ба?! Жалғыздан жалғыз кездесе, бала түгіл үлкен кісіге бой бермейтін су жыртқышы — қап-қара жайын мөңки, бұлғаңдап шыға келді. Жағаға жеткенде, ол апандай аузын арандай ашып, тісін ақситып, аспанға атылып, қанша шоршығанмен, төртеуіміз оны әйшайға қаратпай, құрғаққа қарай сүйрей жөнелдік. Қанша бұлқынып, секірсе де, суға жете алмайтын жағадағы құрғаққа шыққанда, жіпті тастай салып, төртеуіміз балыққа тап бердік. Естүр жайынның үстіне мініп алды. Құйрық жағына жабысып Көбен жүр. Құрал бас салып аузына қарап, шошып кетті. Қармақты көмейінен суырып алуға менің де батылым жетпеді.

Манадан бері біздің даурығып жатқанымызбен ісі болмаған Әлібек қасымызға келіп:

— Қандай үлкен балық? — деп таңданып қалды.

– Жайын ғой, – деді Естүр оған.

Желбіршегі бір ашылып, бір жабылып барып тынышталды.

– Жайынды асқан жақсы. Сорпасының дәмі сондай дәмді. Әкем Қараөзекке барып ау салғанда, осындай жайын түскен. Ол бірақ мынадан кішілеу болатын, – деп, Естүрдың қабағы түсіп кетті. Әкесін ойына алып, көңілсіз қалды.

Көктемге салым Қопа өзені сай-салаға тасыған суымен, мүлдем кемерінен шығып, ақ көбіктеніп ағады. Атпен өту мүмкін емес. Кейде тіпті жөн-жосықсыз ашуға мінеді. Сондықтан су тасыған кезде барлығы қайықпен қатынайды. Онда да өзеннің екі жақ жағасына бекіткен тірешікке жалғанған сымның бойындағы шығыршыққа арқанның бір ұшын байлап, екіншісін қайыққа жалғап, ескекпен есіп отыратын. Соның өзінде қайық шайқалақтаған кезде адамдар қалт-құлт етіп, зәрулері қалмай үрейленетұғын.

...Сол күні қатты жел тұрып, ашуы басына шапқандай, көбігі жағаға ұрып, аспанға шапшып жатты. Судың гүрілі кәдімгі адамның күңіренгеніндей, кейде өксіп, бүйірін солқ-солқ соғады. Бірде ашу шақырып, бірде қақалып-шашалып қалғандай. Таудай толқындар долдана солқылдайды. Ескекшінің киімінің етегі жалаудай желбірейді. Ол табанын тірей шалқалап, оңды-солды сермейді. Қайық бірін-бірі қуалаған ақжал толқындардың үстінен секіреді. Қым-қиғаш толқындардың арасында ерегескендей ескегін құлаштай сермейді. Оның өжеттігі өзіне жетерлік. Алапат күш отырған қайығында ма дейсің. Шапшыған су кеуделеп қайығына соғады. Аспанда жөңкіп жүр-

ген қазбауыр бұлттармен бірге сонау батыстан тұтасып қара бұлт көтеріле бастады. Жел үдей түсті.

Өскенбайдың үсті суға малынды. Төңірегі диірменнің тасындай шыр айналып жатыр. Қарауға қорқынышты. Сол қолымен қайықтың жақтауынан ұстап алған, оң қолымен артындағы бөктершегіне қарманады. Оның бұл сәттегі ойы арқасындағы сөмкесі суға тимесе екен дейді. Төл алу кезінде дәрігерлік шараларды сақадай-сай даярлауға және Сарыкөлдегі базға су тасымай тұрғанда келуге үлгере алмай қалды. Екі-үш күн бұрын шыққанда мұндай жағдайға тап болмас па еді. Түнде дұрыс ұйықтай алмады. Қайдағы-жайдағылар түсіне кірді. Содан ба, әлденені сезгендей, жүрегі құрғыр мазасыз. Әп-сәтте тұла бойы мұздай қатып, қорқынышты үрей билеген түсі қашты. Айналасы — қап-қара үңірейген апан. Судың арындаған ағысы, апатты толқын барған сайын күшейе түсті. Оның арқасындағы сөмке бір жағына ауытқып, өзін суға қарай еңсере берді. Осы кезде қайықтың жақтауынан ұстаған қолы қарысып, суға құлады. Қайығына су кіріп, жанталасқан жалғыз қайықшының қолынан не келсін. Өзі де ажал аузына түсе жаздап, арқанның мықтылығынан аман қалды. Тап қазір Естұрдың көз алдына осы көрініс елес беріп, көңіл қошы болмай кетті. Жазық маңдайы жиырылып, мұң торлаған көздері жәудіреп:

— Ауылға қайтайық, — деді даусы бұзылып.

— Қайтсақ қайтайық. Уәделескендей, бәріміз құр қол келіппіз. Құрт пен ірімшік, нан болғанда қауғаңдар едік. Қарын шұрылдап келеді, — дедім.

Қармақтарды жиып, ұстаған балықтарды тал шыбыққа тізген соң, жайынды қалай алып жүруді ойластық. Ұста әкесіне тартқан Құралдың ептілігі өзіне жетеді. Ол үн-түнсіз қармақтардың сабын қосып буып, ортасына балықты шандып байлады. Көбен тізген балықтарды қолына ұстады. Естүр мен Құрал алдынан, Әлібек екеуміз артынан ұстап, олжалы қайтқан біздер шат көңілмен ауылға апаратын жалғызаяқ жолға түстік. Осы арада Әлібектің жүзі нілдей бұзылып кетті.

— Ауыр екен, алып жүре алмаймыз. Ауыл біраз жер, — деді селдір қабағы кіржиіп. Пыс-пыс танауын тартты.

— Одан да ана жайылып жүрген бұзаулардың бірін ұстайық.

— Міне, табылған ақыл, — деп сөздің ар жағын күтпей, бұзауларға қарай жүгіре жөнелдім. Бәрін бірдей алдыма салып қуып келгенде, қара ала бұзаудан басқасы қашып, ұстатпай қойды. Оның жуастығы бізге жақсы болды. Үстіне балықты қойып жатқанда үріккен жоқ. Жайынды қайтадан алып, арқасына ұзынынан қойдық, онда да мыңқ етпей күйісін қайтарып тұра берді. Көп бұзаулармен бірге айдап ауылға жеттік.

Алтынай кемпірдің үйінің қасына келе бергенде, қаладан келген кішкене немересі Сандуғаш бұзаудың арқасындағы балықты көріп, біздерге қызыға қарады.

— Мыналарың немене, балалар? — деді қасымызға жүгіріп келіп.

— Бәсе, бұл не? — Маңдайын сипап Естүр жымың етті.

— Бұның аты жылан, — деді қылжақтай сөйлеген Әлібек кірпіктері жыпылық қағып:

— Алдайсың, бұл — балық, — деді Сандуғаш оның өтірік айтқанына біртүрлі жабырқап, моншақтай көздері жылтырап, балығымызға сүзіле қарады.

— Шын айтам. Біздің суда мұндай балық болмайды. Тү-уу алыстан, біз білмейтін жерден сумен ағып келген — жылан балық. Кітаптан оқығаным бар. Содан білем, — Әлібектің жіңішке даусы шиқылдап, тауып сөйлегеніне өзінен-өзі мәз болды.

— Балық аласың ба? — дедім кішкене қыздың көңілін аудармақ болып.

— Иә.

— Мә, ала ғой. — Шыбыққа тізген балықтың біреуін қолына ұстаттым.

— Алақай, менің балығым бар. Әже! Әже!

Сандуғаштың көзі ойнақшып, қуанышы қойнына сыймай үйіне қарай жүгірді.

Үйдің қасына келгенде барып жайынды бұзаудың үстінен шешіп алдық. Қайтадан қармақтың сабын біріктіріп байладық та, төртеулеп әрең дегенде, ішкі есіктің алдына қойдық.

Үйге келсем, бөлмеде әйелдер толып отыр. Мені көрген мезетте Әлібектің шешесі Ұмсынай тершіген мұрнының ұшын алақанымен сүртіп, екі езуін жия алмай:

— Сүйінші! Інілі болдың! — деді.

Мен таңертең ойнауға шыққанымда, апам іштегі текеметтерді сыртқа шығарып, үйді тазартып жүрген. Не айтарымды білмей, тосылып қалдым. Со кезде бір қалта асығым есіме түсті. Менде әу баста небәрі он асық болған, қазір сегіз жүз онға

жетті. Бәрін ұтып алғанмын. Түпкі бөлмеден екі уысымды асыққа толтырып әкелдім де:

— Мынаны Әлібекке беріңізші, менің берген сүйіншім болсын! — дедім.

— Ой, айналайын! Несіне әуре болдың. Қуанышқа айтып едім ғой. Ақ ниетіңді қайтармайын, — деп көйлегінің қалтасына салды. Берген асығыма басқа әйелдер де мәз болып жатыр.

— Дұрыс қой, ырым еткесін ал! — Тәрде отырғандардың арасынан біреуі қостай кетті. Сол арада:

— Көтек! Мынау не? — деген Ұмсынайдың ащы даусы шыққанда үйдегілер үрпиісіп, іштерінен тына қалды.

— Балық екен ғой. Қап-қара болып жатқан бұл немене деп, қорқып кеткенімші, — дейді артынан қатты шыққан өз даусынан өзі ұялып, жуып-шайғансып. Әйелдер отырған орындарынан «балықты көрейікші» деп тұра бастады.

— Мынау біз көрмеген үлкен балық екен, — деп көргендер таңғалды.

— Әкелген кім? — деп бірінен-бірі сұрап жатыр. — Бауырының несібесі көп болады екен, — деді тоқсанға келген Бірысты әже.

Менің інілі болған қуанышым зор. Күтпеген қуаныштың үстінен бір-ақ шықтым. Ағам да бетімнен сүйіп:

— Інілі болдың, бауы берік болсын! — деді көз жанары күлімдеп. Ағамның қуаныш толы жүзін бірінші көруім еді, мен де ішімнен толқып жүрдім.

Енді осы қуанышымды достарыммен бөлісу ғана қалған. Екі қалтамды бірдей асыққа толтырып, шет жақта отырған ағамнан ойнап келуге

рұқсат алып, далаға шықтым. Сүйіншіге асығымды беріп, достарымды бір жарылқамақпын.

Айнала сайраған құстардың сыңғырлаған үндеріне толы, жердегі көктің мұрныңды жаратын жұпар иісі әлі кете қоймаған маусымның маужыраған ып-ыстық күндерінің бірі еді. Жаңалығымды айтқанша асығып келем. Маған жақын тұратын Естұрдың үйі алыстап кеткендей.

Ауланың ішінде бір өзі жүр екен. Мені көріп, қуанып кетті.

— Кімді айтса, сол келеді деген, сені ойыма алғаным осы.

Бидай өңіне нұр төгіле, езу тарта жымиды.

Қалтамдағы асығымды сөз қатпастан алақанына салып едім. Ол аларын ала сала, түкке түсінбей, қой көзі бажырайып, маған қарап қалды. Со кезде барып:

— Інілі болдым, соның қуанышына беріп жатқан сүйіншім! — дедім.

— Қуанышың құтты болсын! «Інісі бардың тынысы бар» деген. Аты кім? — Ол да ыржия күліп мәз болды.

— Білмеймін, атын әлі қоймадық.

Екеуміз өзенге қарай беттедік. Бізбен бірге ауылдан шыққаннан қалмай, танауымызды қытықтаған жусанның ашқылтым иісі де артта қалып, күн сәулесімен күмістей жалтыраған өзен көрінді. Көк жүзінде шөкімдей бұлт жоқ, тек қарақұс қана баяу қалықтап ұшып жүр. Айнала жым-жырт, үп еткен леп жоқ. Суға жақындаған сайын ауа дымқылданып, қоңыр салқын леп есті.

Естұр көңілді. Әр нәрсені бір айтып күледі. Маған ол ділмарсып кеткендей көрінді. Үш жасында әтеш

шұқығаннан шаш шықпай қалған төбесін көрсетті. Бұжыр-бұжыр болып біткен орны шашпен білінбейді. Екі қарға жаны шығардай қарқылдап, төбемізден кетпей қойды. Ағаш басына салған ұясынан жұмыртқасы түсіп кетті, болмаса баланы жерге құлады. Әйтеуір безек қаққан даусы тегін емес.

Сол сәтте оң қапталдағы шыбық талдардың арасынан бойы сорайып Ораз шықты. Менен екі жастай үлкендігі бар, өзі ұрыншақ, әркімге бір тиісіп, әлі жеткенге күн бермейтұғын. Бірде мені де Жаппардың қызына хат апарып бермедің деп, қолымды бұрап шыңғыртқан. Содан кейін оны көрсем, көш жерден қашып жүретін болғам. Бұл жолы маған тиіспейтінін білем. Естұрдан қорқады. Бірақ не себептен екенін білмеймін. Осыдан төрт-бес күн шамасында Алаудың Оразды ұрғанын көрдім. Түс кезінде шелекпен су алып келе жатқан едім. Алдында жөнімен кетіп бара жатқан Оразды Алау артынан қуып жетті де, қолынан шап беріп ұстай алды. Бір ауыз сөз қатпастан жұдырығымен жағына бір қойды.

— Мә, саған. Балаларды ұрған қалай екенін көріп қой, — деп екінші рет алақанымен ұрды. Содан соң, құйрықтан бір тепті.

— Ендігәрі балаларға тиіскенінді көрсем, оңдырмаймын, білдің бе? — деді зілдене. Бір таңқалғаным, ол ұрғанда Ораз мыңқ еткен жоқ. Қашып кетуіне де болатын еді. Оны да істемеді. «Таяқ жеген қалай болады екен, көрейінші» деген адамдай, қарсыласпай, мелшиіп тұра берді. Ақырында Алау өзінен кіші баланы ұра беруге ұялды ма:

— Өз жөнімен жүрген балаға тиісетін не жының бар? — деді таусыла сөйлеп. Оны қоя берді.

Екеуіміз оны байқамаған болып жүре бердік. Тықыры білініп қасымызға таянды. Ол бізбен қысық көзін жыртитқан күйі қол беріп амандасты. Ойында ешнәрсе жоғын көрсеткені. Мен де тиіссе таспен ұрсам да қарап тұрмаспын деп, бейімделіп едім. Әйтпесе оған күшім жетпейтінін білем. Бір жағынан Естұр қасымда болғасын батырсынғандағым.

— Суға түсуге келе жатырсыңдар ма?

— Ыстықтағанмыз жоқ, — деді Естұр оған немқұрайлылау.

— Ой, сендерді суға түсуге бара жатыр екен деп, қуанып кетпеймін бе? Әйтпесе бір өзіме көңілсіз, — деді де бұрылып жүре берді. Сол күні екеуіміз су жағасындағы құмда арыстанның, жолбарыстың, пілдің, қасқырдың, түйенің үстінде отырған баланың суретін салып, біраз ойнадық.

Біздер көбіне ауыл сыртындағы қабақтың бойында ойнаймыз. Түйетайлы қабақтың үсті — мұрынды қытықтаған боз жусанды жазықтық. Бұл жер емін-еркін ойнауға жақсы. Әркім мазалап, барып кел, шауып келге жұмсамайды. Табиғаты да керемет. Төменде айнадай жарқыраған көл бар. Судың беті жыбыры білінбейтін, тақтайдай теп-тегіс. Толқын болмайтын, жел тимейтін, айналасы қалың қоға, нар қамыс. Көлдің бойы масатыдай құлпырған көк шалғын, белуардан келетін мұртты қияқ. Ішінде небір құстың даусы төңіректі шуға бөлеп жатады. Жиегіндегі жалбыз бен борықтың бастары ұядан көрінбейді. Жұмыртқаның үлкені де, кішісі де, ағы да, қоңыры да, тарғылы да

кездеседі. Шағалалар ұясын қорғалап, айқыш-ұйқыш төбеңнен ұшып шырылдайды. Қызғыштар қиқу салады. Қамыс арасынан қасқалдақтардың сұңқылдаған даусы естіледі. Үйректер су бетінде алаңсыз жүзеді. Ешкім оларға оқ атпайды. Иір мойын аққулар мен дуадақтар да бар. Қалың қорым іші базарға айналғандай, құстардың даусынан құлақ тұнады.

Ал ауылдың күнбатыс жағына шықсаң, арасынан адам жүре алмайтын, балағы жер сызған қалың ши. Жанына жақындасаң, бұрын-соңды естімеген әуен мен дыбыс шығарып сусылдайды. Осы шоқ-шоқ шилердің шуылы қысы-жазы бір тынбайды. Үп еткен леп жоқ, тымырсық ауада да ызыңы келіп тұрады, құлаққа. Бұл жерде жасырынбақ ойнаған жақсы. Жазатайым, тығылған жеріңе үстінен түсіп қалмасаң, қай пысығың да іздеп таба алмайды. Бір жаман жері, көк желек жамылған шидің арасында жылан да, қарақұрт та, бұзаубас та және біз көрмеген жәндіктердің не бір түрі кездеседі.

Қалың шилермен жалғасып жатқан нар қамысты сулы өзек — Қаратөбенің етегіндегі, колхоз атымен аттас Қопа өзенімен қиылысады. Осы өзеннің жаратылысы да қызық. Жазық жерде аққан судың үні жылаған адамның даусына ұқсағандай жағымсыз естіледі. Құлама жардан ағып жатқандай, дыбысы көш жерге жетіп жатады. Ойнақши көпіршіп, сылдырап, шапшитындай, астында қой тастар болса бір сәрі. Әлі күнге дейін, осы құпияны ешкім жете түсінбейді. Әзірге ауыл ақсақалдары айтып келе жатқан жорамал ғана. Олардың да ата-бабаларынан естіген.

Ертеде өзеннің о шеті мен бұ шеті, теңіздей жайылып, көз ұшында бұлдырап, көрінбейді екен. Көктем тасыған бір жылдары жағалауда қоныстанған ел түгелімен суға кетіпті. Сонан өзен тартылып, жіңішкергенде су сарқырап ағатын болған, — деп айтады. Бір жақсы жері — су лайланбайды. Түбіндегі тастар көрініп жатады. Әсіресе шілде айында түбіне сүңгіп су ішсең, сап-салқын, мейірің қанады. Жаз ортасында таяздайды, со кезде қайырлап қалған балыққа қарық боламыз. Балықтың көптігінен адамдар да, құстар да, ауыл иттері де бір жырғап қалады.

Інілі болған күннің ертесіне, сәске түс кезінде үйден білдіртпей шығып, балалармен бірге қабакқа қарай ойнауға шықтым. Ауыл шетіндегі қой қораның қасына жақындай бергенімізде, қарсы беттегі құм төбеден көрінген құйын бірте-бірте ұлғайып, біздердің үстімізді басып, төмендегі өзекекке түсіп, көзден таса болды.

— Таздың үйіне бар! — деді Әлібек айқайлап. Алақанымен бетінің шаңын сұртті де, — Шілдік ойнайық, — деді жанында тұрған Естұрға.

Көптен ойнамай кеткен шілдікті айтқанда, бәріміз де қуандық. Әлібек шілдікті шетінен басып қалып, жерден көтеріп алды да, құлаштап тұрып, алысқа лақтырып жіберді.

Осы арада ойынға Ораз да қосылды. Оның қайдан тап бола қалғанын білмеймін. Шілдікті ату кезегі Құралға келгенде, одан Ораз бермесіне қоймай, жабысып қалды. Ол да шілдікті көтеріп, құлаштай ұрды. Бірақ дұрыс тимеді ме, қиғаштай ұшып, шеттеу барып тұрған Құралдың екі қабағының арасына сарт етті. Әуелі не болғанын

түсіне алмадық, қос алақанымен көзін басып тұрды да, қолына таяғын ұстап, түсі қашып бозарған Оразға жұдырығын ала ұмтылды. Келген бетте, жақтан бір қойды.

— Мә, саған жыртық көз! — Онымен қоймай, іштен бір тепті.

Оразға жеген таяғынан гөрі, сөзі қатты батты. Қызумен ішінің ауырғанына да қараған жоқ. Со бойда ұпайын жібергісі келмей, алыса кетті. Құрал оны аяғының сыртынан шалып, жықты да, астына басты. Көзі ежірейіп, жалпақ танауы шелтиіп, адам танымастай түтігіп кеткен. Демде қабағының арасы көнтиіп ісіп кетіпті. Мұндай ашуы барын кім білген. Әншейінде орынсыз сөйлемейтін, өздігінен ешкімге ұрынбайтын, сөзге көп үйірі жоқ, момын еді. Өзін тежей алмай, Оразды жұдырығымен екі жақ бетінен аямай ұрды. Мұрнынан қан бұрқ ете түскенде, Естүр екеуін екі жаққа айырып тұрғызып жіберді.

— Мен әдейі істеген жоқпын, шілдік қисық кетті. — Ораз алақанымен мұрнынан аққан қанды сүртіп, ақталған болды.

— Сені кім шақырды? Шілдікті ұра алмайтының бар, ойынға неге қосыласың?

Құралдың қос жұдырығы түйіліп, ашуы басылар емес. Ежірейген көзі ұясынан шығып кетердей, оны жеп қоя жаздап тұр.

— Өзінің көзі оңып тұрғандай, менің көзімде не шаруасы бар. — Ораз жеңілгенін мойындағысы келмегендей, қайсарлығына салып сескенбеді.

Со кезде, құстай ұшып барған бойында, құйрықтан бір тепті. Ол болса, өткенде көргенімдей, алақанымен мұрнынан аққан қанды сүртіп, түк

болмағандай жүре берді. Бұдан соң ойынға ешкімнің зауқы болмады. Қарсы алдымызда жайылып жүрген бір топ бұзауды көрген Әлібек:

— Бұл жаққа қарай бұзауларды шығармайтын еді ғой, қалай келген, — деп бізді сөзге тартты. Былтыр қамыс арасынан шыға алмай, ұйығып екі бұзау өлген, соны айтып тұрғаны.

— Мына бұзаулар ірі екен. Екеумізді көтереді, жарыссақ қайтеді, — деді Әлібек маған. Асау аттардың үстінде шегедей қатып қалатынымды талдай көрген менімен сынаспақшы.

— Арасында біреуі ғана әлжуаз, басқасы бізді көтереді. Ішінен қалағаныңды ұстап ал, сонан соң мен таңдаймын. Бүйірі шығып, бойлары өсіп қалған бұзауларды көргенде, мен де қызығып кеттім. Сөзге келмей — күйісін қайырып, жайымен тұрған ала бұзауды барып ұстадым. Ол маңдайы ақ, қоңыр бұзауды қуып жүріп, артқы аяғынан шап беріп ұстап алғанда, бұзаумен бірге өзі де сүріне құлады.

Мен оны күтпестен ала бұзаудың үстіне мінгенім сол, алды-артына қарамай, мөңкіп ала жөнелді. Сәлден соң басын тұқыртып, құйрығын көтерген күйі тапырақтауға көшті. Со кезде қақпайлап отыратын, қолыма таяқ алмағаныма өкіндім. Екі аяғы бірдей сайдың ішіндегі жыраға кіріп, омақаса құлады, мен қалың шеңгелдің ішіне ұшып түстім. Бұтақ тиген денемнің әр жері қызарып, екі тіземнің терісін сыдырған жерінен қан шығып, удай ашығанына қарамай, жанталаса орнымнан тұра бергенімде, аяғымды баса алмай отыра қалдым. Естүр мен Құрал қолтығымнан сүйемелдеп, сайдан шығарған соң, аяғымды ақырындап басып жүріп кеттім.

— Түсте үйге келмегенің не? Кешке дейін нәр татпай қайтіп қана жүрдің? Не істеп жүрсің? Үсті-басыңның сау тамтығы жоқ. Әлде балалармен төбелестің бе? — деп апам үсті-үстіне сұрақты жаудырды. Қанталап сырылған тіземді көргенде шошып кетті.

— Мынаған не болған? Әзберген мына балаңның тізесін қара, осы бірдеме бұлдіріп келмесе, болар еді. Түрі жаман! — Күйіп-пісіп, екі тіземе де иод жағып, шыж-быж болды да қалды.

Мен мойнымды салбыратып, тіс жарғам жоқ.

— Байғұс-ау, бүйтіп жүріп денсаулығыңнан айрыласың ғой. — Қайта-қайта кейістік айтып, апамның жағы тынбай қойды.

Үйдің жұмысын істемейсің деп, артынан ағам сөйледі...

— Жасың болса он бірде, сенде әлі түйір ақыл жоқ. Осы ойыннан жалығатын кезің болды. Одан да шешеңе көмектесіп, үйдің жұмысын істе. Қалаубекке де бір адам керек. Ендігі жерде ініңді бағу — сенің міндетің. Бұдан былай ойынды қоясың, білдің бе? — деді ағам. Ешқашан даусын қатты шығарып айтпайды. Қашан да әңгіме айтып отырғандай жәй сөйлейді. Оны да күніге айтпайды. Істеген қылығың шектен шығып бара жатса ғана... Содан ба, сөйлеген сөздері есімнен шықпай, миымда қатталып қалады.

Күнұзақты далада ойнап үйреніп қалғаннан ба, ертесіне елегізіп үйге сыймадым. Қалаубекке қарауға қорқам, қызыл шақа, өзі бір жапырақ. Іңгәләп, жылағаны да қызық. Үні тым нәзік, әрі тым жіңішке.

Кеше күнұзақты далаға шықпай отырғаным жаныма батып кетті. Бүгін таңертеңгісін ойынға

келген балалармен бірге кетіп, түс жақындағанда келсем, үйдің іші қонақ келетіндей өзгерген. Жерге көрпешелер төселіп, әр жерге жастықтар қойылған.

Көрші үйдің келіні Әдемі ошақ басында жүр. Алау қорада байлаулы тұрған ісекті аулаға шығарып алып, бір өзі жыға алмай әлек. Өзін сүйрелеп, бой берер емес. Бір кезде алдыңғы екі аяғын орап алған жіптен тартып жықты. Ісектің кеудесіне екі тізесімен қонжия қалып, төрт аяқты бірдей матап байлады. Ағам жұмыстан әлі келмеген болса да, мал союды білмейді. Алау пышақты қайраққа салып, өткірлеп алды да, бір өзі союға кірісті. Іштен Қалаубектің жылаған даусы шыққан кезде, апам су құйған құманын қолыма ұстата салды.

— Алау, ағаңа су құйып тұр, — деді.

Демде ауылдағылар жиналып қалды. Бәрінің де жүздері жайдарлы, бірінен-бірі қалмай, жарыса шыққан дауыстары көтеріңкі.

— Құтты болсын! Кішкентайдың бауы берік болсын! — деп қарт әже шашу шашып жиналғандардың көңілін бір серпіп тастады. Бәрі жерде шашылған, тәттісі бар, құрт пен ірімшікті жапатармағай алып жатыр.

— Біздің үйде де осындай қуаныш болсын, — деп қолына ілінгенін көйлегінің қалтасына салған Әдемінің сөзін естіп қалдым. Ол алыстағы бұрын мен естімеген ауылдан, өткен жылы жазда келін болып түскен. Біреулер апамды, біреулері ағамды сөзбен қағытып, өзара мәз болған дауыстары шығады. Жерошақ басында қазан толы бауырсақ майға қайнап быж-быж.

Келгендердің бәрі жайғасты. Ортаға дастарқан жайылып, гу-гу әңгіме енді қыза бастаған еді. Сырттан Әлім басқарманың дауысы шыққанда, іштегілердің бәрі бірдей елең ете қалды.

— Әй, мынау көрші ауылдың баласы ғой.

Алыстан көрінген аттылы кісінің дүрсілдеген тұяқ дүбірі жақыннан естілгендей, жұрт назарын аударды.

— Қай шаруасынан қалып бара жатыр екен, соншама атты солықтыратындай. Әй, танауың делдіп кетіпті ғой. Жайшылық па?

— Соғыс!

— Не дейді?

— Керман біздің елге соғыс ашыпты!

— Аһ, аяғым! — Ошақ басында жүрген Үміт әжей қолындағы ожауымен жерге отыра кетті.

Сол-ақ екен, суық хабарды естіген үйдегілер де, іргеден өрт шыққандай, бірін-бірі жаныша итерісіп, сыртқа қарай өре жүгірген. Өрістен қайтқан малдай жұрт сапырылысып кетті. Дастарқан жиюсыз қалды. Апамның өңі қуарып, үйге бір кіріп, бір шығып, іңгәләп жылаған ініме де қарамай қойды. Бірден даланың аңғал-саңғалы шығып, құлазып кеткендей, жел тұрып, шаң көтерілді. Шөп бастары жұлқына бебеу қақты, ағаш бастары бұлғақтай теңселді, үй маңындағы бір түп ши сыңсығандай дыбыс шығарды. Әр ағаштың басына бір қонып, қара қарға қар-р-р-қ, қар-ррқ деп далбаңдай ұшып қонып жүр. Тамақ жырта қырылдаған қарқылы қандай жиіркенішті. Ауылдың үсті еңсені езген қара бұлттай түнерді.

Тұрақжан қайдан ғана келе қойдым дегендей, жиналған көпшілікке жаутаңдай қарап, сәл тұрды

да, туған апасының үйіне де соқпай, келген жолына түсіп, шоқырақтай жөнелді.

Ол – осы ауылдың баласы. Әке-шешесі қайтыс болғаннан кейін, көрші колхозда тұратын немере ағасы қолына алған. Колхоздың баспағын бағады. Қарғыс атқан соғыс деген бір ауыз сөзді естіген сәтте менің де, бала да болсам төбе шашым тік тұрды. Ауылдың екі жақ шетіндегі балалар бірігіп, «Ақ пен Қызыл» болып, соғыс ойнағанды жақсы көретінбіз. Бала біткен қызыл болып ойнағанға құмар. Әр уақытта да қызылдар жағы жеңу керек. Соған орай іріктеліп алынады. Ақтарды ұстап алғанда, күшің басым болмаса, екі қолын артына қайырып, тұтқындай алмайсың. Жазатайым балалардың «соғыс» ойнағандарын үлкендер көріп қалса, қайдағыны шығарып жүрсіңдер деп ұрсатын. Балалар сонда да үлкендердің сөзіне мән бермей, ойнай беретін. Енді сол бір ауыз сөз қазір өзгеше әсер етіп, қас пен көздің арасында, менің денемді аяздай қарып жіберді.

Көп ұзамай-ақ, әскерге алынатын топ көрші ауылдың адамдарымен бірге жүк машиналарына отырды. Топтың арасында ағам көзге бірден шалынды. Бойы ұзын, арқасында қабы бар. Шулаған дауыстардың ішінде ағамның да даусы қатты шығып, апама бірдеме деп жатыр. Қалаубекті құндақтап алып, әкем мен шешемнің жанына мен де жеттім. Ағам мені қаңбақ құрлы көрмей көтеріп, бетімнен сүйді. Інімді иіскеді де, маған қайтып берді. Аз күнде Балкүміс апамның тобылғыдай шырайлы жүзі күзгі шөптей қуарып, кішкене көздерінің жалыны жасқалып қалғаны жаныма қатты батты. Жұрт алдында әдептен аттай ал-

маған апам ағамның құшағына ене алмай, қолын құшырлана қатты қыса берді. Бір жағынан өздерінен едәуір жас кіші Алау да келіншегімен жандарында тұрды. Содан да қысылған шығар. Машина жүруге таянғанда, апамның шыдамы жетпеді. Өксіп жылады.

— Сабыр ет, Балкүміс! Соғысқа аттанып бара жатқан жалғыз мен бе? Көппен көрген ұлы той деген. Балаларға бас-көз бол. Рас болса, соғыс көпке созылмайды дейді ғой, жұрт.

Машина жылжи берді. Алаудан айрылмай, жабысып алған Әдемінің сай-сүйегінді сырқыратқан даусы жиналған жұртты да жылатты. Айнала күңіреніп, улап-шулаған дауыстарға толды.

Қопа қолхозына да митинг өткізу үшін, аудандық партия комитетінің секретары Қобыланды Өмірбековтың өзі келді. Митингіге жиналғандардың басым көпшілігі — кәріліктен жұмысты тастай бастаған ауыл қарттары, кемпірлер, әйелдер мен балалар. Қобыланды жиналғандарға біздің елімізге опасыздықпен шабуыл жасаған неміс фашистері деген кімдер, олардың түбегейлі мақсат-пиғылы жайлы айтты. Ендігі мақсат деп ой тұжырымдаған секретарь, ауылдағы қалған адамдардың басын біріктіріп, партиялық бүкіл жұмысты майдан мүшесіне көшіру қажеттігін түсіндірді. Сонан соң, армияға кеткендердің орнын толықтыру керек екенін, майданды азық-түлікпен, қысқы киімдермен, заттай, қаржылай жәрдем жинау керектігін де ескертті.

Бас-аяғы бір айдың ішінде, өз қызығымен өзі болып жататын думанды ауылдың сұрқы қашты. Күнде ертеңмен өрімдей жас жігіттер шыға келетін есік алдында, енді ербиіп кәрі-құртаң қалды. Ауыл іші жым-жырт. Ит екеш ит те көрінбейді. Олар да дала кезіп, тышқан аулап, тамағын асырап жүр. Әншейінде жағаласып, жүгіріп жүретін кішкентай балалар да далаға шықпай, үйкүшік болып алған. Соғыс деген әр үйдің басына түскен ауыртпалық екен. Колхозда адам жетіспейді. Апам қырқынан шықпаған баланы қалдырып, жұмысқа шықты. Күніне он сағаттан жұмыс істейді. Әскерге жылы киімдер тігіп жатыр. Арасында үйге келіп, Қалаубекті емізіп кетеді. Кешкісін үйге келгесін де, тыным тауып отырмайды. Кішкене сәбиді шомылдырып, су болған жаялығын жуып, тамақ дайындайды. Тағы да үйдің басқа да шаруасы бар. Түн баласы тыным таппайды. Қай уақытта ұйықтайтынын білмеймін, өзім ұйықтап қалам. Таңертең менен бұрын тұрып, үйдің жұмысын істеп жүргенін көрем. Сонда да аузынан шаршадым деген сөз шықпайды.

Көппен бірге мен де «балдәурен — балалық шақпен» ерте қоштастым. Балалық шақта қызықтап сайрандаған сол күндерім маған сондай қымбат болса да, бір ауық ойланып-толғануға да, сағынып-сарғаюға да мұршам болмады. Үйде жұмыс шаш етектен. Күні бойы Қалаубекпен болам, ол бір сәт ұйықтаған кезде, бөлменің ішін тазартып, су әкеліп, отынға дейін дайындап қоям. Інімнің жаратылысы өзгеше. Емгенге тоймай ма, жағы тынбай жылайды. Кейде онымен бірге өзім де қосыла жылаймын. Ондайда әкемді сағынып

есіме аламын. Ағамның кескін-келбетін көз алдыма әкелем. Сөйлеген жылы сөздері құлағымның түбінен шығып тұрғандай болады. Соған шынымен-ақ сеніп қалып, айналама шарқ ұрып қараймын. Содан жарғағынан насыбайын алып, тілінің астына салып, ернін томпайтып, ауық-ауық түкіріп отыратыны есіме түседі. Жалғыз мен емес, Қалаубек те сағынғаннан жылайтын сияқты болады маған. Апам да түнде өлең айтып отырып жылап алады. Бір жақсы жері, Қалаубек екеумізге ұрыспайды. Үйде жүргенде сөйлемей ойға батып, үнсіз жүреді. Не ойлайтынын білмеймін. Апамның ағам барда ұрғанын да сағынам. Артынан ағамның қалың орманның ішінде, пойызбен кетіп бара жатырмыз деп, аман-саулық сұрап, жалғыз ауыз сөз жазған хатын оқып, қуанғанымнан сағынғанымды ұмытып, біраз күн жүрем.

Уақыт қалай тез өтеді. Көп ұзамай, жаздың орнын жанталасып күз басты. Ауылға қарақағаз деген бәле келе бастады. Хат таситын аяғы ақсақ Әбіш шал сауатсыз еді. Алаудың үйін қуантпақшы болып, емпелеңдеп кіріп келгенде, ішкі бөлмеден шыққан Әдеміні көріп:

— Сүйіншінді дайында, саған хат әкелдім, — деп, қолындағы сөмкесінен суырып, бір қағазды ұстата салыпты.

— Ойбай-ау, ойбай! Енді қайттім?! — деп өңі бозарып кеткен Әдемі дауыс салғанға сасқақтап қалған Әбіш ақсақал үйден қояндай ытқып шығып, алды-артына қарамай қашыпты. Содан қайтып, хат тасымайтын болған.

Мектепке баратын күн жақындай бастағаннан-ақ, алғашқы сабаққа барған кезімде болған

осы бір оқиға есімнен кетпейді. Со кезде өзімнен-өзім қатты қысылам. Әсіресе Құмар апайды көрсем, бетімнен отым шығады. Алайда әңгіме түсінікті болу үшін, барлығын жүйе-жүйесімен түсіндірейінші.

Менің ол кезде оқуға құлқым болған жоқ. Содан ба, ағам мені мектепке өзі апарды. Апамның түнде ұйықтамай отырып, тігіп берген қара шүберек сөмкесінің ішінде жатқан жалғыз дәптер мен ұшы ұшталған сары түстес карандашты сыйғыза алмай, бос қолыммен сыртынан сипап қоям. Қалтамда бір түйір қант бар. «Қарның ашқанда аузыңа салып сорарсың» деп, үйден шығарда апам берген. Оған дейін менің шыдамым жететін емес. Мен оны қазір-ақ аузыма салып, тіл үйірген тәтті дәмін татқым келеді. Бірақ ағам сөйлей ме деп, қорқам. Осылай күніге беріп тұрса ғой. Көңілім көтеріңкі. Кешегі мектепке бармаймын деп қиғылық салғаным есімнен шығып кетті. Анау өзіммен жасты, ойынды бірге ойнайтын Амалбек, Ештайдан ақыры бұрын баратын болдым деп қуандым. Олардың әке-шешесі: «Ерте бастан баланың басын қатырып, миын ашытпайық, келесі жылы барса да кеш емес. Оқу қайда қашар дейсің?!» – деп мектепке берген жоқ.

Кішкене жүрген соң:

– Аға, мені көтерші, – деп өтіндім.

– Шаршап қалдың ба?

– Жоқ.

– Мектепке көтеріп апарсам, балалар күлмей ме саған?

– Жақындағанда түсіресің ғой.

— Жарайды, — деп ағам мені иығына мінгізіп алды.

Біз келсек, сабақ басталып кетіпті. Ағам мені есік алдына қалдырды да, класқа өзі кіріп кетті. Сәлден соң есікті ашып:

— Қане, Әуелбек келе ғой, — деп ішке шақырды. Апай ағама:

— Сен бара бер. Әуелбекпен енді өзіміз әңгімелесеміз, — деп ағамды кластан шығарып салды.

Мектепке тез үйреніп кеттім. Құмар апай да жақсы. Үні жұмсақ, аспай-саспай жәй сөйлеп, сабақ түсіндіреді. Балаларға айтатыны — айналайын. Басыңнан сипайды. Ондай жылы сөзді апамнан да естіген емеспін. Үйде емін-еркін жүріп, тентектіктің төбесінде ойнап қалған маған қиын. «Тәртіпті болыңдар», — деп көп айтады. Мен болсам тәртіптің не екенін білмеймін. Ол жағынан далада өскен тағы да бір, мен де бір. Ойынның ұшығына тимесем, жүре алмаймын. Біреудің шашынан тартып, екіншісін түртіп қалып, қала берді шымшып алу, әрине, маған түк емес. Осыны апай көрсе де ұрыспайды. Қасыңа келіп, маңдайымнан сипап, мені бір туған баласындай санай ма: «Олай істеуге болмайды», — деп мәпелеп түсіндіреді. Міне, осыдан соң тәртіпсіз болып көрші. Бетіңнен отың шығып, өзің ұяласың. Үлбіреген майда қоңыр үнімен әлгіде айтқандарын қайталаса, қайтып бұзықтық жасауға арың жетеді. Әрине, жетпейді. Бір қызығы, Құмар апай сабақ түсіндіргенде, ұшқан шыбынның ызыңы естіледі. Бәрімізді өзіне тартатын сиқыры бардай, баурап алады. Бір кісідей ұйып тыңдаймыз. Даусының не

қүдіреті барын білмеймін, тыңдай бергім келіп, маған ерекше құштарлық сезім пайда болады.

Менің қасымда Айманай деген қыз отыратын. Өзі ұялшақ, бетіңе тіктеп қарай алмай, именіп тұратын және де киіктің лағындай үркектігі бар еді. Бірде апай сабақты түсіндіріп жатқан кезде, оның бірнеше рет түрткенін сезбей, отыра беріппін. Әбден ыза болған парталасым бүйірімнен шымшып алғанда барып, қасымдағы қызға бұрылып қарасам, жұқалаң жіңішке қабақтары кірбің шалып, кірпіктері жыпылық қағып, маған жанарымен ымдап, екі аяғымның арасына түскен карандашын саусағымен көрсетті. Айманайдың осы бір салқын көзқарасы көпке дейін менің есімнен кетпей жүрді. Содан бір күні ұйықтап қалып, сабаққа кешігіп қалдым. Сыртқа шықсам, азынаған жел. Күздің қара суығы қойны-қонышымды қуалап, денемді тітіркендіріп жіберді. Аспанда бұлттар жамыраған қойдай көшіп барады. Балағы бұлғақтап, сабалаған шеттегі қалың шидің шуылымен бірге бүрсеңдеп, мектепке жете бергенімде, жел саябырсығандай, қарақошқыл бұлттар тұтасып, төңірек күңгірт тартты. Бойым жылымаған күйі дірдек қағып, рұқсат сұрауға да мұршам болмай, класқа кіргенімде, апай менің тоңғанымды түрімнен байқаса керек, ұрысқан жоқ. Кекілімнен сипады. Ендігәрі олай істеме, кешігіп келгенде ұлықсат сұрап кіреді, деп те айтпады. Партаға келіп отыра бергенімде, қоңырау соғылды. Іште бір өзім қалдым. Сөмкемнен алған кітабым мен дәптерімді алдыма қойып, сия сауытты алғанда, қолымнан түсіп кетті. Жалма-жан жерге төгілген сияны сүртіп жатқанымда, балалар топырлап, ішке кіре

бастады. Соңдарынан апай да көрінді. Еріктің тақтадағы жазуды сүртіп жатқанын байқап:

— Апай! Өшиіп қойды, — дедім.

Со кезде отырған орнынан ұшып тұрған, күлегеш Қоянбай:

— Апай! Сізді осырып қойды деп жатыр мына Әуелбек, — деді.

Құмар апайдың айнадай жылтыраған өңі күлгінденіп, түсі қашып, қасыма жетіп келді.

— Тұр! — Апайдың ызғарлы даусы бойымды аяздай қарыды. Әп-сәтте бетімнен отым шығып, ұялғанымнан жылап жібердім. Әншейінде мені мазақтап жүргізбейтіндері естерінен шығып кеткендей, балалардың әр жерден мырс-мырс күлгендерін естігенде, одан сайын ызаға булықтым. Сондағы кеудені ащы өксік жаншып, бойымнан әл-дәрмен кетіп, тілімнің кекештенгеніне іштей налығанымды тілмен айтып жеткізе алмаймын.

— Тұр! Көмекбаев, саған айтам! — Апайдың өктем даусы қайта шыққанда, үстіме тау құлап бара жатқандай, зәре-құтым қашып, денем дір-дір етті.

Ойламаған жерден, қасымда отырған Айманай шыдай алмай ұшып тұрды.

— Апай, Көмекбаев сабаққа кешігіп, жаңа ғана келген жоқ па? Тақтаға жазғанды дәптеріне көшіріп жатқан кезде Ерік оны сүртіп тастады. Әуелбек соны айтты ғой. Сапарбаевтың айтып тұрғаны өтірік. — Құмар апай үнсіз қалды. Мен болсам, ауыр дем алып ішімді босаттым. Көршімнің сөздері жаныма майдай жағып, әп-сәтте ауыр азаптан құтылып, көз алдым жарқ етті. Сабақ сұраған Құмар апайдың алдында өне бойы үн-

демей, төмен қарап мелшиіп тұратын Айманайға таң қалдым, сонда. Таңдайы тақылдап сөйлегені әлі күнге дейін құлағымда қалып қойғандай. Бұрын ол мені шағып алатындай, партада шеттеу отыратын едім. Сол жерде, иығым түсіп, басым салбырап отырсам да көз қиығым қасымдағы қызда. Бидай өңі, доғаша иілген қастары, инедей қадалып, мөлдір шықтай ілініп тұрған кірпіктері, ақ моншақтай тізілген маржан тістері, үлбіреген гүлге ұқсаған ерні, әлі түсініп білмейтін сезімге беріліп, оны жаңа көргендей қызыға қарадым.

Сәлден соң:

— Қоянбай, тақтаға шық! — деді. Құмар апайдың зілді даусы бәсеңсіп.

Қоянбайдың демде түсі бозарып, жүнін жұлған тауықтай сүмірейіп, орнынан зорға сүйретіле тұрып, тақтаның алдына барды.

— Өтірік неге айтасың?

— Апай, маған солай естілді, — деді ол міз бақпай.

— Балалар, ондай жаман сөздерді оқушыларға айтуға болмайды.

Естеріңде болсын деп, қайтып Қоянбайға ұрысқан жоқ. Бір жыл сабақ берген Құмар апайды осыдан соң, қалай ұмытайын.

Биылғы оқудың мәні жоқ. Мектепте оқушылар аз, екі класты біріктіріп оқытады. Сонда да бөлменің іші сиреп қалған, бұрынғыдай толып отырмайды. Біздің сабаққа келген-келмегенімізді ешкім тексермейді. Маған жақсы, көңілім ауса мектепке барам, болмаса бала бағып, үйде қалам. Естүр жұмыс істеп жүр. Оның шешесі төсек тартып, әл үстінде жатыр. Әлібек пен Құралдың

қайда екенін білмеймін, оқуға келмей жүр. Алдыңғы партада Көбен екеуміз отырамыз. Оның әкесі колхозда басқарма еді, соғысқа кетті. Ол осы мектепте көктемнен бері оқиды. Бұрын қалада оқыған, есепті шемішкіше шағады. Ауыл өміріне үйреніп келеді. Осында асық ойнауды үйренді.

Балалар әлі күнге дейін Көбенге таңырқап, үйренісе алмай жүр. Оның оң қолында қос басбармағы бар. Оны «Қос басбармақ» деп балалар атын атамайды. Бізбен бірге ойнап жүрген Әлібек те «Көбен» деп айтқан емес. Кәдімгі бас бармақтан өзгешелігі, сәл жұқа, басқа айырмашылығы байқалмайды. Қимылдатса, кәдімгі қайшыға ұқсайды. Қалада көпқабатты, мінгескен үйде тұрыпты. Сүтті, нанды дүкеннен сатып алады екен. Кішкентай кезінде балалар бақшасына барған. Қаладағы мектепте спорттың неше түрі барын содан естідім. Өзі боксқа қатысып жүргенде, ауылға көшіп кетіпті.

Бірде күні бойы жаңбыр жауып, үйден шыға алмай отырған кезімде Көбен келді. Екеуміз сіркіреп жауып тұрған жаңбырға да қарамай, сыртқа шықтық. Ол мені ауласындағы екі ағаштың арасындағы көлденең темірге алып келді.

— Турникте ойнай білесің бе?

— Турникті бірінші рет көріп тұрмын.

— Онда тұрған не бар? Көрдің ғой, енді білесің. Мен саған турникте ойнауды үйретем. Оның ешқандай қиындығы жоқ. Сол жерде турникте шыр айналып, неше бір түрлерін көрсетті. Қалай құлап кетпейтінін білмеймін, сыртынан қарап тұрған менің жүрегім шайлығып кеткені. Мен де көрейін деп, көлденең орнатылған темірден

жүрексiне ұстадым. Аяғымды салбыратып жiбере салғаным сол едi, өз денемнiң салмағы өзiме зiлдей ауыр болып көрiнiп, турниктен ұстаған қолым шығып кетуге шақ қалды. Көбенмен осылай достасып кеттiм.

Жазғы демалысқа шыққан күннiң ертесiне Аманқос жерден шыққандай, үйге кiрiп келдi. Үстiне киген көкала шыт көйлегiнiң омырауы iлгектенбеген, етегiнiң оң жақ қапталы шалбарынан шығып кеткен алқам-салқам жүрiсi маған бiрден ұнамады. Шашы таралмаған, ұйпаланып жатыр. «Шаш қойған түрiңе болайын», – деп күлкiм келiп кеттi. Әй-шәй жоқ, бiрден:

– Қос басбармақты шақырып бершi, жұмысым бар, – дедi бiреу артынан қуып келе жатқандай ентiгiп.

– Өзiң неге бармайсың? Саған да малай керек пе? Бар өзiң. – Сөзiне қарай мен де қырсықтым.

– Көршiң емес пе, шақыра қойсаң бiр жерiң кемiп кетпес. – Жаңағыдай емес, даусы бәсең. Құдай бiледi, дәл қазiр ойына не келiп, не кетiп тұрғанын. Қолына ұстаған кепкасын терiс қаратып киiп алды. Ол – ауылдағы бұзақы балалардың атаманы. Қасындағылар бұның айтқанын мүлтіксiз орындайды. Өзiнiң төбелескенiн көрген жоқпын. Төбелесетiн – жанында жүргендерi, жеңiлiп бара жатса ғана көмекке барады, деп естiгенiм бар. Ол жалғыз өзi жүрмейтiн, бүгiнгi мына жүрiсiне таңқалдым. Босқа ерегесiп бәлесiне қалармын деп, қарсы келмей орнымнан тұрдым.

Көбен менiмен iлесе шығып, онымен қол берiп амандасты. Ол бiрақ қолын ықылассыз соз-

ды. Менің қасымда сен кімсің деп, кеуде көтеріп, көкірек көрсетіп тұрғандай.

— Бір күнге велосипедіңді маған бере тұршы. Мініп үйренейін, — деді салған жерден.

— Бере алмаймын.

— Неге? Аяйсың ба?

— Онда шаруаң болмасын. Әлде, саған бермеймін деген сөз жетпей ме?

— Олай болса, мініп жүрген жеріңде тартып алам.

— Оған күшің жете ме?

— Сен боқмұрын, абайлап сөйле, әйтпесе ана қос басбармағыңның қайда қалғанын білмей қаласың! Со кезде Көбен жолбарысша атылып, Аманқосқа бір-ақ секіріп келді де, құлақ-шекеден періп жіберіп еді, анау мұрттай ұшты. Ол жалма-жан тұра салып, оның жағасына жармаса кетті. Аманқостың қолы ерніне тиіп қанап қалды. Көбеннің қимылына көз ілеспейді. Жұдырықпен бетке бір қойып, іштен бір тепті. Төбелесіп жүрген адамға ұқсамай, еркін жүр. Циркте ойнағандай, оған бәрі оп-оңай. Мен іштей таң қалдым. Аманқос алақанымен ішін басып, бүк түсе құлады.

— Менде кінә жоқ. Осыны тілеп алған өзің, — деді оған Көбен. Осы кезде селдетіп жауған жаңбырдың астында қалған Аманқосты тастап кете алмай, екеуіміз тұрып қалдық. Желмен бірге үстімізден сабалап ұрған су жерде кілкіді. Аманқос былғанғанын сезді ме, сәлден соң, орнынан көтеріліп, сүйретіліп жүре берді.

Класта Айманайды көргенде қуанып кеттім. Жазғы демалыста ауылда болмады. Өңі тотығып, бұрынғысынан ашылайын деген. Оны жақсы көр-

гендей, біртүрлі іші-бауырым езіліп, өзімді өзгеше ұстайтынымды сездім. Айманайдың бір жері маған қатты әсер еткендей, тынышым кетті. Осы қылығыма өзімнен-өзім қысылып, қасымдағы балаларға білдіртпей, оған ұрланып қарай бергім келді. Әйтсе де, өткендегі маған істеген жақсылығын ұмытқан жоқ едім. «Көңіліме жылы ұшырайтыны, содан шығар. Әйтпесе неге?» деп сабама түстім-ау.

Соғыстың қашан аяқталатыны белгісіз, үш жыл өтті. Әлі ешкім басына түскен ауыртпалықтан құтыла қойған жоқ. Біріне тартса, біріне жетпейтін жоқшылық. Қара қағаз дегенің әр босағаны қағып кетсе де, барлығы түтінін түтетіп колхоздың жұмысын істеп жүр. Биылғы егіннің бітісі жақсы. Шөп те мол. Бірақ қол күші бұрынғыдай жетіспейді.

Ағамның ауыр жарақаттанып, ауруханаға түскен хатын алдым. Оны да қасында жатқан біреуге жаздыртса керек. Қолы түсініксіз. Әйтеуір аман екенін біліп, қуанып қалдық. Айтпақшы, әкемнің соғысқа кеткен ағасының әйелі мен алты жастағы баласы бізбен бірге тұрып жатыр. Ағамның жеңгесін мен әже деймін. Ол кісі көп сөйлемейтін, ақ құбаша келген әйел. Жұмыстан келген соң, тамағын ішіп, үй тірлігімен айналысып болған соң, Бердібекті құшақтап жатып қалады. Апам болса, түннің бір уағына дейін жатпайды. Тіпті жұмыс таппай қалса, отырып алып шұлық тоқиды. Ағамның аяғына шақ келетін етіп, саусағымен қарыстап өлшейді. Біреу менің әкеме апарып беретіндей-ақ. Бердібек бала болып жыламайды. Өте жуас, өзімен-өзі ойнап отырып, ұйықтай береді.

Үлкен болып, Қалаубекті ұруды білмейді. Түсі сары болғасын ба, беті салтақ-салтақ, кір-қожалақ. Мұрнынан ағары бір тыйылмайды. Сұртуді білмейді. Тілімен жалап қойып жүре береді. Маған дүниедегі қиын нәрсе — хат жазу. Осыған мен үйрене алмай-ақ қойдым. Қолыма қағаз бен карандаш алсам болды, ақ тер, көк терге түсіп, не жазарымды білмей қиналам. Сөйтіп, жазған «хатымды алып қуанып қалдым» дегенде төбем көкке жеткендей мәз болам. Соғыстан бес күн бұрын дүниеге келген Қалаубек үшке келді. Қаралығы да, бақырайған көзі де аумаған ағамның өзі. Тек мұрын жағы ғана келіңкіремейтін сияқты. Апам біліп айтса, танауы нағашыларына ұқсаған дейді.

Соғыс басталғаннан кейін, күз айының ортасында мұғалім болмай, мектеп те жабылды. Ауылдың төрт кластық мектебінде соғыстан бұрын бір апайымыз басқа жаққа көшіп кетіп, аяғы ақсақ мұғалім Ермекбай жалғыз қалған еді. Сүйек түберкілезімен ауырып, біраз ауруханаға жатты. Одан тәуір бола алмады. Кәзір үйінде кіріп шығып жүреді.

Мен екі жыл Қалаубекті бақтым. Бердібектердің бізбен тұрғаны жақсы болды. Олар әкемнің туған жерінен көшіп келген. Әкемнің ағасы Қосымбет бұрын дүкенші болып жұмыс істеген деп, апамның айтқанынан білем. Жұмысқа кеткенде, екеуін бөлмеге қалдырып, сыртынан құлыптап кетеміз. Біздер жұмыстан келгенше, бірде жылап, бірде күліп, отырған жерін былғап, өздерімен-өздері отырады.

Біздің ауыл ішетін суды өзектің бойындағы қамыс арасынан шығып жатқан бұлақтан тасып

ішетін. Енді үйдегі адамдардың бәрі жұмысқа шыққан соң, суды арбамен әкеліп, әр үйге құйып кететін болған.

Жұмысты мен де арбамен су тасудан бастадым. Алғашқы күндері үлкендерге қолғабыс тигізгенімді қызық көріп, менің қуанышымда шек жоқ болатын. Өзіме-өзім сыя алмай жүрдім. Сол күндері менен бақытты бала болмаған шығар. Бұлақтан шелекпен суды алып, арбаның үстіндегі бөшкеге құю, бойы бір тұтам маған оңайға соқпады. Одан әр үйдің есігінің алдындағы ыдысқа құясың. Жұмыстан шаршап үйге келгенде, бірден есейіп кеткендей сезініп, күні бойы мені көрмей сағынып қалған Қалаубектің жабысқанына да қарамай, көңілім әуелейді. Мен онда жұмыстың ауыр-жеңілін қайдан білейін. Жігерім құм болмай, қолымнан келгенше намысқа тырысып, жұмысқа үйреніп қалғанмын.

Күндегі әдетіммен арбаның алдына малдас құрып отырып, қолымдағы тобылғы сапты ұзын қамшыммен жон арқасынан қанша ұрсам да мыңқ етпейтін, қашан да өзінің бабымен аяғын санап басып, үйреніп қалған алабас өгізімді сілтеп қойып, өзекке апаратын ирек жолға түстім. Ойдым-ойдым шоқалақ жерге арбам зіркілдеп, дөңгелектері шиқылдап, мені еріксіз елеңдетеді. Күн райы өте тамаша, ашық аспанда, аса биікте жұқалау шарбы бұлттар баяу жылжып барады. Мезгіл сәске түс. Жанға жайлы салқын самал лып етіп көтеріледі де, ізінше тына қалады. Айнала тағы да тыныштыққа бөленеді. Жанымнан шығып жатқандай, шегірткенің ащы шырылы естіледі. Жолдың оң қапталындағы жусанды бұтаның іші-

нен безгелдек ұшты. Мен де қоғалы сайға келдім. Одан әрі өзекке түскесін бұлақ тиіп тұр.

Қоғалы сайдан өте бергенде, шошаланың ызыңын естіген алабастың мінезі аяқастынан өзгеріп шыға келді. Құйрығын аспандата көтеріп, құлағы ербиіп, көзі шатынап кеткендегі өгіздің кейпін өзім де танымай қалдым. Шошаладан қашып, жанын қоярға жер таппай шошынғаны соншалық, кейін қарай кілт бұрылғанда, терте сарт сынып, арба аударылды. Жерге ұшып түстім. Алабас қолымнан шығып кеткен делбені шұбатып келген жағына қарай тұра қашты. Үстімнен бөшке төменге қарай домалап, қоғаға барып тірелді. Жалма-жан құлаған жерімнен тұрып жатып, сол жақ аяғымды баса бергенімде, көзімнің оты жарқ ете қалды. Даусым да бірге жарыса шығып, жаным қиналғаннан, шық түскен шөптей көздерім жасаурап кетті. Сол екен, көзіме ерік беріп, ағыл-тегіл жыладым. Сонша жас қайдан шығып жатқанын білмеймін. Бұрын булығып, ішімнен жылаушы едім. Бұ жолы көзі ашылған бұлақтан өзен аққандай болды. Қай-қайдағының бәрі ойыма оралып, денем қайта ауырлап, көңілімді мұң басты. Еңсем түсіп, бордай езілдім. Балалық шақтың қызығы кеткен — өмірге деген қамығу бар, қызуы қашқан сүреңсіз күндерге налу бар, жалғыздықтан жапа шеккен ауыртпалықтың табы бар. Және әкеге деген сағыныш та бар. Міне, осының бәрі қосыла келгенде, шыдай алмай, санамда тапталып келген қорқыныш билеген сезіміммен бірге, өкінішке толы өмірімді жаспен жудым. Адамдардың сүйеніш іздеп жылайтын да кездері болатынын басыма түскен сол күні білдім. Бір ғана аяғымның

ауырғаны болса, ыңырсып-ақ жатар едім. Ен даланы басыма көтеріп жыламас та едім. Есіз далада жүре алмай, қапелімде мүсәпір хал кешкенім жаныма қатты батты. Жылағаннан да шаршайды екенсің, әбден божырап ұйықтап кетіппін. Аузы-басыма үймелеген шыбын-шіркейден бе, шошып ояндым.

– Айналайын, саған не болды? – Құмар апайдың үрке шыққан даусы естілді.

Көңілім босап, көзімнен жас ытқып шықты. Соның арасынша ұмыт болып кеткен, кешегі күндер бұлттан шыққан шұғыладай жарқ етті. Сондағы Құмар апайдың өзі болып, мөлдір қара көздері күлімдеп, мақпалдай жұмсақ қоңыр үні қоңыраудай күмбірлеп, ескен желмен бірге естілгендей болды. Маңдайымдағы кекілімді алақанымен сипаған, ішкі жан дүниемді бір сәт жылы сөзімен баурап алған, өтіп кеткен сол келеңсіз сөздің жағымсыз көрінісіне менімен бірге әлі де қиналатындай өзімді кінәлі сезінетінім рас. Бұл маған күш бергендей әсер етті. Демде ұнжырғам түскен көңілсіз күйден арылып, арқа сүйер адам табылғанына қуанып, үстімнен ауыр жүк түскендей жеңілдедім.

Болған жайды өксігімді баса алмай айтып бердім. Соңынан:

– Апай, не болды, маған? Өліп қалмаймын ба? – деп бақырып жыладым.

– Айналайын, жігіт деген қайдағы жоқ, жаман сөз айтпайды. Ештеңе етпейді, жазылып кетесің. Еті ауырып қалған шығар. Елдің бәрін жылатып жатқан қу соғыс қой. Әйтпесе сенің жұмыс істейтін кезің бе?

Құмар апай мені қаңбақ құрлы көрмей көтеріп, атқа отырғызды. Өзі атты жетектеп жаяу жүрді.

Жанымды көзіме көрсетіп, ауырғанына шыдай алмай жылағаным бекер емес екен. Тобығың шығып кеткен деп, ауылдағы сынықшы Жамига әже орнына салып бергенде, ауырғаны сап тыйылып, жаным жай тапты. Түйенің шуда жүнін тұзды суға салып тартып берді. Әбден жазылып, орны біткенше балдақпен жүрдім.

Құмар апайдың жолдасы колхоздың агрономы еді. Біздерге сабақ берген жылы жаз айында қызметі жоғарылап, ауданға көшіп кеткен. Абыл соғысқа бір жылдан кейін кетті. Өздерінде бала болмаған соң, бір өзі жалғыз отыра алмай, шешесінің қолына қайтып келді. Ауырып дәрігерге көрінсе, жүйке жұқарған деп тауып, оған «таза ауада жүретін жұмыс істе» деп кеңес беріпті. Далада жүретін іздеген жұмысы табыла кеткен соң, жасы келіп зорға жүрген бригадир Елеудің орнына Құмар апай былтыр жаздан бері істеп жүр. Сәл толысқаны болмаса, өзгермеген бұрынғы қалпы. Сүйкімді көркіне ер адамдардың бәрі қызығады. Ал әйелдердің арасында оны күндейтіндері де жетеді. Менің өзіме оның жұмысты беріле істейтіні ұнайды. Әйел болып артық ауыз сөз дегенді білмейді. Қазірге дейін, апайдың сабақ бергендегі майда қоңыр үнін қатты ұнатушы едім. Сонда ғой, айналамнан шығып жатқан у-шуды да естімей, құлағымды тосып, ұйып тыңдайтынмын. Бүгінде даусы бұрынғыдай емес. Жуандағандай ма, қарлығып шығатын сияқты. Маған солай.

Бригадирдің жұмысы қызық. Таң атар-атпастан әр үйдің есігін ұрып, айқайлап жүреді. Бір уақыт-

та әрқайсысын үйлерінен қуып шығарғандай, зекіп ұрсып болған соң, астындағы атын жай ғана қамшысымен сілтеп қойып, бәрінің алдарында кетіп бара жатады. Кешкісін адамдар жұмыстан қайтқанда, түн құшағын жамылған ен даланы бір өзі иемденіп қалып қояды. Ондайда Ырысты көрсе, бір сөйлейді. «Үйінде жылап жатқан баласы жоқ. Сүйретіліп жүрген шешесі алдынан тамағын дайындап, кірін жуып қойса, қайда асығады. Дегенмен әйел адамның алпыс екі тамыры жібімеген соң, өмірі өмір ме?» — деп мұқататын.

Шөп науқаны басталды. Ауылдың жиырма шақты үйі Көлдібай тоғайына көшіп келді. Осында келгендер жертөледен өздеріне жайлы пана жасап алды. Бөлмеден бір де айырмашылық жоқ десе де болады. Жерден екі қатар шыммен көтеріп, екі жағына сығырайтып әйнек қойды. Үстіне тал мен камыс төсеп, шөп-шаламмен жапты да, қалыңдап саз балшықпен сылап тастады. Бұл жерге бір келген соң көшу қиын. Күз айының аяғына дейін отыратынын білгесін, істеп алғандары еді. Колхоздың жаздағы жұмысы осында болғасын, шөпті бітіргесін, егін орағы басталады. Осы арадан Құмсайға дейін еккен егіннің шеті көрінбейді. Күздің қара суығымен арпалысып, астықты жинап үлгергенше, күздің қалай өткенін де білмей қалады.

Осы жаққа жүрер алдында Құмар апайдың айтуымен дайындаттырып қойған құрал-сайманымызды алуға ауылдың бір шетіндегі ұстаханаға Көбен екеуміз бардық. Ұстахана қысы-жазы бірдей ылғи да толассыз, шың-шың етіп жатады. Ұзын мұржасынан сыздықтап шыққан түтіннің өзі желсіз күндері ауылдың үстін кейде қап-қара бұлт-

тай басып тұрады. Ертемен ұрған балғаның дүңкілі үй-үйге естіліп, кішкентай ауылды ұйқысынан оятып жататын бұрыннан. Сол кезде адамдар да қыбырлап, жұмысқа шыға бастайтын.

Бүгінде Құрал ұстаханада істейді. Оны бір көруге құмар едім. Соның сәті түсті. Ұстаханада бір өзі істеген әкесі соғысқа кетіп бара жатып, осы жұмысын баласына сеніп тапсырған болатын. Көкесі айтқан соң, амал не? Іштей қиналса да, тартынған жоқ. Сонда оны естіген басқарма да мақұлдап қуанып кеткен. Оның істеген жұмысын Көбен екеуміз әлі көрген емеспіз.

«Өзі аумаған әкесі. Соғысқа бір жылдан кейін кеткенде, баласын қасына алып үйреткен еңбегі еш кетпеген екен. Қолынан келмейтіні жоқ. Бәрін істейді» дегенді ауылға аңшылығымен аты шыққан Қайсар ақсақалдан естідік. Өзі колхоздың қойын бағады. Қақпанның сынып қалған жерлерін істетіп алуға барады. Құрал оған со бойда тауын қайтармай істеп бергесін, мақтауын жеткізетін шығар. Бірде рахметін айтса, бірде құр сөйлеп кете береді», — дейді оны көргендер.

Біз барсақ, есігін шалқайтып ашып тастаған. Құралдың қолы көріктің құлағында, гуілдеп жанған от қызуы бетін жалайды. Күйелеш бетінен кішкентай қой көздері жылтырап, самайынан аққан тер мойнына құйылып, ашытып, қышытқанына қарамай, қып-қызыл шоқтың ортасына түскен темірді әп-сәтте қызартып шығарады. Оның істеген жұмысын қызық көріп, қарап қалған екеумізді көргенде, екі езуі екі құлағында, мәз болды. Үйдің іші гүрсілдеген балғаның, ысылдаған көріктің үнінен бір сәт тыншыды. Сонан соң, қызған темір-

ді төске салып, тарсылдатып соға бастады. Қолы тіпті икемді, балға соғысы нық. Оның істеген ісін көргенде, бала деп ешкім айтпайды. Шөп машиналардың саймандары бір бөлек үйіліп жатыр. Өңкей ұзынша-ұзынша шалғы тістер. Жауырынды денесі ауыр қозғалып, білегі бүлк-бүлк соғады.

— Әй, сендер нағып тұрсыңдар, төрге шықпайсыңдар ма?! — деп бізге күлгендегі аузы кең ашылып, кішкене қой көзі ұшқын атып, бар денесі селкілдеп кетті.

Үшеуміз ұстаханадан шығып, ескі үйдің көлеңкесіне отырдық. Осы кезде жел тұрып, үстімізден ұйтқып соққан шаңыт шарпып өтті. Аптап ауа тынысыңды буып бара жатқандай. Алыстан көрінген құйынның төбесі туша желбіреп, жөңкіліп барады. Әлі де бір бөлек үйіліп жатқан жұмысын көріп, Құралмен сөйлескеннен бері, оның уақытын ұрлап жатқандай, қуыстанып болдым. Шөпке дайындап қойған керек-жарағымызды алып, жүре бергенімізде, артымыздан Құралдың:

— Маған ертең көмекші береді, — деген қуанышты даусы шықты.

Ұстаханадан алғандарымызды буып алып, арқаланып келе жатқанымызда, қолында темірі бар Естұрға қарсы ұшырастық. Кішкентай ауылдың ішінде бір-бірімізді көрмейміз дегенге кім сенеді. Ауданмен екі ортада колхоздың керек-жарағын тасып, қысы-жазы тыным көрмейді. Өзі жел қағып, жүдеген, көзі кіртііп, бізді көргенде сәл ғана езу тартты.

— Арбаның белдігі жарылып, Құралға апара жатырмын. — Бізді күніге көріп жүргендей, жүре сөйлеп кете берді.

Өзінің көңілінің қошы жоқ па, кім білсін. Бұның да шешесінің жайы мәз емес. Соғыс басталғаннан бері төсек тартып жатып қалған. Енді үйдегі бас көтерер өзі болған соң, колхоздың жұмысынан қолы босаса, үйдің шаруасынан оның бұрылуға шамасы жоқ. Енді ол бұрынғысынан да салмақты, сабырлы болып кеткендей. Апам кейде істеген ісіме көңілі толмай қалса, ана өзіңдей Естұрды қарашы деп, жүріп-тұрғанын айтып, мақтауын жеткізе сөйлейді. «Бала болып жеңілтек те емес. Сөзі салмақты. Жұмысына да тиянақты. Соның орнында болған Қонысбай, бірін әкелсе, бірін әкелмей, немесе жолда түсіріп алып жүретін. Ертесіне жүрген жолынан іздеп, тапса тауып, таппаса дау-дамайға қалатын. Осы бала болғалы, бір нәрсе жоқ дегенді естіген емеспіз. Жұмыстың жөн-жосығын біліп алған. Жауапты қарайды. Қыстай майшамның майы бітті. Мына көрші Ақсайда майшамға май қазірге дейін тапшы. Тіл-аузым тасқа, тіл-көзден аман болсын! Әкесі марқұмға ұқсаған, ол да жұмыс десе, ішіп отырған асын тастап жүре беретін. Әйтпесе су тасып жатқанда несі бар десеіші, қойшы ауылға барып. Бір-екі күн кідіріп барса да болатын еді ғой. «Өрт емес қой, тұра шабатындай» деп, жиналған жерде әйелдер айттып отырады. Со кезде мен де Естұрға еліктеп, өзімді салмақты ұстауға қанша тырыстым. Бірақ артынан ұмытып кетем де, өзімнің «таз» қалпыма қалай түскенімді білмей қалам. Өстіп бірнеше рет қайталап көргенімнен ештеңе шықпаған соң, жалығып қойып кеткенмін.

Ұстаханадан әкелгендерімізді екеуміз де біздің үйдің сарайына қойдық та, ауладан шыққан соң,

қайда барарымызды білмей тұрып қалдық. Бұрын ала құйындатып ойнаған ойындарымыздың бірі де екеумізді қызықтырмады. Жүрген ортамызға қарай, пиғылымыз да оқшауланып, ойынға икемімізді жоғалтып алғандай, есейіп кеткенімізді білдік.

— Велосипед тепсек қайтеді? — деді Көбен.

— Мен де соны айтайын деп тұр едім, — деп қуанып кеттім.

Ол сөзге келместен, үйіне жүгіріп кетті.

Екеуміз велосипедке кезекпен міндік. Көбен ауылдың жалғыз көшесін айналып келіп, маған берді. Мен велосипедке міне сала, Естұрдың үй жағын жағаладым. Ол Айманаймен көрші тұрады. Соңғы кезде неге екенін білмеймін, көңілім алабұртатын болып жүр. Сондайда Айманайды көрсем, көңілім орнына түскендей тынышталады. Соны неге көруге құштар болғаным өзіме жұмбақ. Мен бір қимасымды жоғалтқандай, салы суға түсіп қайтып келдім. Бү жолы Көбен тез оралды. Велосипедті маған бере салған бойында:

— Айманай шелегін алып шықты, — деді.

Менің ойымды оқып қойғандай, ұрлығымның үстінен шыққанына бетімнен отым шығып, қатты қысылдым. Көбенге айтпақ түгілі, оңашада Айманайды ойыма алуға дәрменім жетпейтін. Ішімнен бір нәрсені сезіп жүрген болды-ау, деп шамаладым.

Со кезде:

— Көбен! — деп шақырған шешесінің даусы шықты.

Үйіне қарай жүгіріп бара жатқан Көбенге:

— Мен де суға барам, — деп дауыстадым. Ол басын изегендей болды. Оған мені күтпе дегенім еді.

Велосипедті заулатып келем. Айманайды анадайдан көзім шалды. Оны көргеннен-ақ, жүрегім құлыншақтай асыр салды. Бір өзі қалың ойға кетсе керек. Жақындап қалған дыбысқа селк етіп, үріккен еліктей, қолындағы шелегін салдырлатып, ыта жөнеле жаздап барып, мені көргенде аялдады.

— Ой, сен екенсің ғой. Қорқып кеттім. — Алақанымен кеуде тұсын басты. — Қайда барасың? — Мөлдіреген қара көздері күлім-күлім етеді.

Не дерімді білмей, дегбірім қашты. Маған сондай қиын сұрақ қойғанына іштей қиналдым. Осы қыздың несі барын? Қалай жауап қайтарарымды білмеймін. Өз-өзімді түсінбей, толқып тұрмын-ау, толқып тұрмын. Маңдайымнан шыпшып тер шықты. Осы арада бір нәрсе айту керек екенін ұқтым.

— Велосипед теуіп жүрмін.

— Кімдікі?

— Көбендікі ғой.

Адам қызыққандай өзі. Көкшіл түсі жылтырап тұр. Артқы дөңгелегін аяғымның ұшымен бір айналдырып, ыңғайлап алдым. Тәуекелге бел буып:

— Кел, отыр, — дедім.

Тауып айтқан сөзім осы болды.

— Қорқам. Мені құлатып алмайсың ба?

— Балаларды алдыма отырғызып айдап жүрмін, әлі ешкім құлаған жоқ.

— Құласам-шы?!

- Құлатпаймын, қорықпа.
- Біреу көрсе, не дейді? Ұят қой.
- Велосипед тепкенде тұрған не бар?
- Үйдегілер көрсе, ұрсатын болды...

– Ештеңе де болмайды. Алдыма отыр. Мен де велосипедті теуіп үйренгенше, кемінде жүз рет құлаған шығармын. Тасқа да соғылдым, ағашқа да соқтым, сайдан да құладым. Кедір-бұдыр жерден де талай рет ұшып түстім. Алғашқыда басын дұрыс бағыттай алмай, тегіс жерде де құладым. Өзім де қол-аяғымнан түк қалмай, әбден жарақаттандым. Денемнің бір жері көгерді, бір жері қанады, енді бір жерінің терісі сыпырылды. Сонда да қойған жоқпын. Содан үйреніп кеттім.

Қолындағы шелегін жолдың шетіне қойып:

– Көрейінші, – деп үркектеп айналаға қарап алды. Ауылдың іші қыз баланың велосипедке мінгенін ерсі көретінін сезетін сияқты.

Жеңі қысқа сары түстес көйлегінің жалаңаш білегінен ұстап, алдыма мінгізіп алдым. «Қайдан отыра қалдым» дегендей, өзінен-өзі қысылып, қыбыжықтай береді. Айманай – бұрында колхоз бастық болған Жәнібектің қызы. Сабақ сұраған апайдың алдында мысы басылып, ұялғаны болмаса, сырт көздерге ғана иба сақтап, үркектейді екен. Басқа қыздарға қарағанда еркін, батылдау ма, деп қалдым. Ол сәлден соң, көңілі жайдарыланып тіктеліп отырды. Бұл маған дем бергендей әсер етті. Өзімді көрсеткім келіп, ұшыртып айдадым.

– Неге сонша қатты айдайсың?! Мені қорқытқың келді ме? – Жарқылдай күлген даусымың құбылды.

Қайбір тақтайдай тегіс жер. Кейде, кедір-бұдыр жерлерден ұшып-ұшып кетеміз.

— Мама! — Даусының қалай шыққанын білмей қалады. Басындағы қызыл орамалы желмен бұлғандап, көзімді жауып, бетімді жыбырлатады. Оған қарайтын мен жоқ. Көңілім ала құйын. Құдды, бойыма есірік біткендей. Жанығып келе жатқандаймын. Қыдығымды келтіргендей, сондай нәзік үн құлақ түбімнен естіледі. Өзім сол жұмбақ дүниенің шешуін таппай есірем. Енді бірде, көз алдым төгілген моншақтай жылт-жылт етіп, алдымдағы қыз гүлге айналып кеткендей маза-сызданам.

Ол да басын бұрып, сықылықтай күледі. Тана көзі ойнап тұр-ау, ойнап тұр. Үні неткен таза, неткен ашық. Бұлақ сылдырына ұқсай ма, әлде қоңыраудың үніне келе ме, әйтеуір бір сиқыр бардай... Сүйтсем де, даусымды шығаруға қысылам. Менің даусым оның қасында шегірткенің шырылдағанынан да тұрпайы. Бұрын нағып жек көргеніме енді өкінем. Соны әлі күнге дейін ұмытпаған-ау деймін. Мені келемеждеп келе жатқандай, бір сөйлеп, бір күледі. Сондай ашық, ақ көңіл, мезгіл-мезгіл өзгеріп түрлене қалатыны табиғи жаратылысы ма екен? Әр кез әр түрлі әсер етеді маған. Тұрған жұмбақ. Нәзік үні, сыпайы жүрісі, неге екенін білмеймін, дегбірімді алып бітеді-ай. Оны көрген сайын, жанарымды ала алмай, қарай бергім келетіні несі екен?! Өзімді ұрып алатын адам жоқ. Әйтпесе оның жаман оқығаны маған керек пе? Өзім бір келістіріп оқып жүргендей. Алатын бағам кілең үш, арасында бір төрт жоқ. Бір қызығы, басқалардай екілік алмаймын. Сүйтсем

де, өзімді көрмей, біреуді күстаналауға шебермін. Ақыл жоқтық қой. Енді ісіме опынып қысылып келем. Қап! Қасымда отырғанда достасып алсам-шы.

Екі бетінің үшы қызғылттанып:

— Шаршаған шығарсың, суымды алып, үйге қайтайын, — деді жіңішке даусы сызылып. Аумаған Құмар апайдың даусы! Тап қазір соған анық көзім жетті. Мен үшін ондай апай жоқ. Оған ешкімді теңестірмес едім. Қызды неге көргім келе беретінін енді түсіндім. Түсіне алмай жүрген ішкі дүниемнің құпиясын ашқандай ішімнен қуандым.

Жол жиегіне қалдырған шелекті алып, бұлаққа келіп, кішкене отырдық. Майда толқынға қызыға қарап, құрақ сыбдырына құлақ тіктік. Бұлақ көзі қайнаған су секілді. Астынан бұлкілдеп шығып, аға береді, аға береді. Ағып барып, сайға құлайды. Су бетінде шеңбер сызып, сақина жүзді. Қияқ мұрты жыбырлады. Екеуміз де үңіліп, суретімізді іздедік. Бір-бірімізді үнсіз ұғысқандаймыз. Маған әдет болып кеткен бе, деймін. Қасымызда ешкім жоқ болса да, Айманайға көз қиығыммен ұрлана қараймын.

Қайтарда Айманайдың өзіне велосипед тепкіздім. Бір-екі рет жығылып, қалт-құлт еткен денесін игергендей халге жетті. Соңынан біраз жерге бұталақтап айдағанына мәз болып қуанды. Осылай жүргенде уақыттың қалай өткенін де білмей қалыппыз. Айманай сиыр саууға баратын уақыт болып қалды деп асықты. Мен ертең шөп оруға Көлдібай тоғайына баратынымды айтқанымда:

— Келгесін велосипед тебуді үйретесің бе? — дегенінде қуанып кеттім. Бұл мен үшін күтпеген жаңалық болатын.

Қой қырқымға кеткен Тұрақжан да бізбен бірге баратын болды. Мен оны мектепте көргенім болмаса, дұрыс білмейтін едім. Соғыс басталған жылдың күзінде бірде жаңбыр күні-түні қоймай жауды. Сол күні біздің үйдің сары сиыры өрістен келмеді. Ауыл айналасын, өзек бойын кезіп таба алмаған соң, көрші колхозды бетке алып, екі кештің арасында жүріп кеттім. Жалаң аяғымның астында тырбиып жатқан тікенектер мен енді құрай бастаған жусан күтір-күтір сынады. Шөңгені де күтірлетіп кешіп, елер емеспін. Алты ай жазда аяқкіім кимегендіктен, табаным көн болып қатып қалған. Осы жақта Ақсай колхозы бар деп естігенім болмаса, бұрын барған емеспін. Менікі солардың малдарына қосылып кеткен шығар деген жорамал. Әйтпесе қайда кетеді? Алдымдағы көсілген жазық даланы көріп, денем жеңілденгендей, көңілім сергіп қалды. Жоқ іздеген адамның әдетін істеп, жан-жағыма жалтақтап, көзіме іліне қалатын қарайған іздеймін. Күз болса да мұрныма жусанның кермек иісі келеді. Биылғы көктемнің жауынды болғанын білдіргендей бітік шығыпты. Жым-жырт жатқан дала тыныштығын бұза ұшар көкке шырылдай көтерілген бозторғайдың ана жерден де, мына жерден де қарасы көрініп, даусы шығады. Бұрын жүрген жерге ұқсап, көзіме жылы ұшырай қалғанда есіме түсті.

«Анау-мынау емес, күрең айғырға міндім-ау сонда. Мені осал деп көрші». Сонда арқаннан шірене тартқан төрт адамды қаңбақ құрлы көрген

жоқ. Тулап-тулап аспанға құйрығын тік шаншып жұлып шықты да, көзді ашып-жұмғанша сағымдай бұлдырап, көз ұшында қылтиып барып жоқ болды. Сол күні қарасын үзіп, кешкісін үйіріне бір-ақ оралды. Соның ертесіне жиналған көпшіліктің ішінен асауды үйрететін бір адам табылсайшы. Жылқышының өзі күні-түні аттан түспей, тақымы ауырып, зықысы қашып шаршап жүрсе керек. Ауырып тұрмын деп сылтауратты. Агроном Абыл аға мені көргенде қуанып кетті.

— Ай, сендер аттың құлағында ойнайтын баланы неге көрмей тұрсыңдар! Мына бала емес пе, былтыр шабдарды бас білдірткен, — деп мені қашып кететіндей қолымнан тас қылып ұстап алды. Менің де күтіп тұрғаным сол еді. Ат десе, шоқтай жайнап шыға келетін әдетім. Өзім де зорға шыдап тұр едім.

— Иә, иә. Әуелбек айналайын, асауды үйретуге қалайсың, зауқың соға ма? — деп Аман жылқышы менің кекілімнен сипады. Бір жақтан:

— Қаршадай балада нелерің бар, ұялмайсыңдар ма? — деп сөйлегендерді құлағым шалды. Басымды изегенше, Аман ағаның қимылының тездігі соншалық, ат үстіне қонжия қалғанымды бір-ақ білдім. Со кезде асаудың тамағынан қылғындыра ұстап тұрған қарулы екі жігіттің үстіне шапшығанда, оларға да жан керек екен, тұра-тұра қашып үлгерді. Ышқына кісінеген күрең айғыр тулап-тулап қарғып кетті. Менің тақымым тастай қатып, жалына жабыса қалдым. Асау мөңкісін мейлі, аспанға атылып шапшысын мейлі, маған бәрібір. Тек омақаса сүрініп құламаса екен деп ішімнен тілеймін. Ондай жағдайда аттың үстінен ұшып

түсерім айдан анық. Біраздан кейін бұрынғы көлдің орны борпылдақ сортаңға кезігіп, тұяғы кіріп, кібіртіктей бастады. Менің күткенім болғандай, қамшыны бастым. Асаудың үсті-басы терден ақ көбік болып, сайтаны бастыға бастады. Мөңкуге шамасы келмей, титықтап жөнге келді. Алдында мен бас білдірген шұбар ат мынау құсап тулаған жоқ. Ол басында бір-екі мөңкіп алды да, алды-артына қарамай зуылдады. Жел көтеріп кететіндей қорыққаным бар сонда. Қазір ойласам, ас-ауқаттың үстінде жұдырықтай болып отырғаным өзіме ертегідей көрінеді.

Алдымнан қарауытып жота көрінгендей болды. Есіз далада көңілге соны демеу етіп, жетуге асықтым. Қырқаның үстіне шыққанымда бір өшіп, бір жанып тұрғандай жарық көрінді. Қызыл іңір. Шашылған тарыдай жұлдыздар жыпырлады. Ауылдың төбет иттері алдымнан үріп шығып, шаужайлай жүріп, біраз жер ұзатып қала берді. Қораның қарсы бетінде күйіс қайтарып тұрған сиыры бар шеткі үйдің есігінің алдына келгенімде, ауызғы бөлмедегі сығырайған жетілік шам сырттан кірген ауаның лебімен жалт етіп өшіп қала жаздап, әупіріммен қалды. Іштен өзім қатарлы бала шықты. Мені көргенде қол берді. Сол кезде көлегейлеген қараңғылық болса да шырамытып:

— Сенбісің? — деп басқан жерімнің топырағы жасқантып, үрей кезген есіріктен арыла алмай келе жатқан осы бір сәтте, көзіме сондай ыстық тартқаннан құшақтай алдым. Аяғымды баса алмай, шаршап келе жатқанымды демде ұмытып, жат жерде таныс кездестіргеніме қуанып, бойыма қан жүгіріп, түлеп қалғандай болдым. Ол да

мені енді танып, қайта құшақтады. Тұрақжанның қабырғасынан күн көрінерлік дерсің. Шашы өсіп кеткен, ұйпа-тұйпа, мойны қылқиып, қалқан құлақтың нағыз өзі екенін енді байқадым. Қараңғыда бажырайған көзі жылтырап, сәл ғана езу тартқандай нышан білдірді. Әл-дәрмені кетіп, құр сүлдесі тұрғанын ішім сезгендей. Жаным ашып кетті. Менің арықтығым мынаның қасында түк емес екен.

— Адасып жүрсің бе? — деді бірден маған.

— Сиыр іздеп жүрмін. Екі күннен бері жоқ. Ауылдың айналасынан таппай, осылай қарай кеткен жоқ па екен деп шығып едім.

— Мен де екі күн болды, баспақтарды ауыл жаққа қарай шығарып жүрмін. Келсе, көрер едім ғой.

— Әй, шешек шыққыр! Суға бармай әлі жүрсің бе? Ерте күнді кеш қылмай, әкелмейсің бе тездетіп. — Іштен сөйлеген әйелдің ызғарлы даусы шықты.

Тұрақжан үндеген жоқ. Иінағашқа екі шелекті салдырлата іліп жүре берді. Мен де ердім. Былай шыға бере:

— Баспақ бағып, жаңа ғана келген бойым. Мені жаны жоқтай көре ме, көзіне көрінсем болды, жұмсайды. Ағам соғысқа кеткеннен бері көрген күнім құрсын, — деп нали сөйледі.

Құдық ауылдан шеттеу екен. Ай әлі тұмаған. Түн жер бауырлап жатып алғандай, қап-қараңғы. Жоғарыдан ағып түскен бір жұлдыз жалт еткен жалындай, әлдеқайда қараңғыға сіңіп жоқ болды.

— Сенсең, жүруге менің шамам жоқ. Күні бойы мал соңында жүру оңай ма? Бұрында дала-

да ұйықтайтын едім. Сонда біраз тынығып қалатынмын. Қазір оны да қойдым. Өткенде бір түп жыңғылдың түбіне қисая кетсем, көзім ілініп кетті. Көйлегімнің ішін кеулеп бір нәрсе бүлк-бүлк етіп, жыбырлатып алып барады. Шақырайған күннің астында маужырап, ұйқылы-ояу күйімде қолымды ішіме жүгіртсем, мүп-мұздай бірдеме алақаныма тиді. Ыршып тұрдым. Түсін көргенде, жылан екен деп бақырып жібердім. Со кезде көк шегіртке зып беріп, шөп арасына кіріп кетті. Мұндай жерде жылан да, қарақұрт та, бұзаубас та болады. Содан бері қорқып, далада жатпайтын болдым. Күн ұзақты мал соңында салпақтап жүріп, аяғымды зорға алып, үйге келгенімде, әр нәрсеге бір жұмсап, демалдырмайды. Осыдан малды колхозға тапсырсам, ауылдағы апаммен бірге тұрам. Ол да екі баламен жалғыз отыр.

Өзімен-өзі ой кешіп кетті ме, қайтып сөйлеген жоқ. Ауылдың хабарын да сұрамады. Қайтарда суды мен алып жүрдім. Иінағашпен су тасып көрмеген едім. Иығымды тессе де, шыдап бақтым.

Жерге төселген тулақтың үстінде екеуміз бірге жаттық. Тұрақжанның құлағыма сыбырлап айтқан сөздерінің бірін естісем, бірін естімеймін. Ол сөйлеп жатып ұйықтап қалды. Бір кезде ұйқысырап:

— Апа! — деп айқайлап жіберді де, екі иығы селкідеп жылады. Қояр емес. Болмаған соң:

— Саған не болды? — деп бүйірінен түртіп едім. Сап тыйылды. Менің кірпігім айқасар емес. Біз жатқан бөлменің іші қап-қараңғы. Тек алақандай терезеден себезгілеген ай жарығы ғана бөлме ішін жартылай алакөлеңкеге бөлеп тұрды. Қос бүйіріме кезек-кезек аунап, таңды атқыздым. Тұрақ-

жан таңертеңгісін баспақтарын өріске айдап, мені шығарып келе жатқанда, бетін тыржитып ішін басты.

– Не болды? Ішің ауыра ма?

Ол маған жауап қатқан жоқ. Оның үстіндегі иығы жыртық боз көйлегіне көзім түсті. Жұлым-жұлым шалбары тізеден сәл түсіп тұр. Өңі ауру адамдікіндей сынық. Сол жерде қатты аяғаным соншалық, жылағым келіп кетті. Дәл сол сәтте ол менің ойымды іштен сезіп қойғандай, даусы ширақ шығып:

– Мен саған сырымды айтсам, күлмейсің бе? — деді.

– Неге күлем, мен онда қуанар едім. Ішіндегі сырын кез келгенге айтпайды ғой. Сенген адамына ғана айтады. Білгің келсе, сенің ауыр жағдайыңды көріп, таң қалдым. Қалай шыдап жүрсің?

Ол ойланып үнсіз қалды. Сәлден соң барып:

– Ауылды сағынып жүрмін. Адамдары түсімнен шықпайды. Ағып жатқан өзен суын да, көлдің бетіндегі жыпырлаған құстарды да, желмен бірге тербелген қамыстарды да, қысы-жазы бір бітпейтін шилердің шуылын да, қыста боран басып қалатын бәкене тоқал үйлерге шейін — бәрін, бәрін, сағындым. Айта берсем көп қой, қайсыбірін айтам. Кейде солар көмейіме жыр болып тығылады. Ол кезде өзімді-өзім ұмытам. Қиялға мініп, бұлттармен бірге қалықтаймын. Соның арасынша өңім бе, түсім бе екенін білмей қиналам. Түсіме әкем кіреді де жүреді. Ол кісі атпен кетіп бара жатады. Маған қарамайды. Мен соңынан қалмай жалғыз-аяқ жолмен ерем де отырам. Білмеймін, неліктен екенін. Күндіз ойыма түскенде қорқамын, —

күздегі шөптей өңі қуарып, демі дірілдеп шықты. Мұрнын тартып қойды. Күздің қара суық желі денесіне инедей қадалып, тоңып келе жатқанын енді аңғардым. Ол мені шығарып салып, тұрған орнынан қозғалмай біраз тұрды.

Тұрақжан айтқан уәдесін орындады. Артынан бір ай өтер-өтпестен колхоздың баспағын тапсырып, апасының қолына келді. Ауылға келісімен әйелдермен шөп тасыды.

Қазір бәрімізден озған — Әлібек. Шешесі оны мектептен қол үздіргісі келмей, аудан орталығында тұратын қайынының қолына жіберді. Қысқы демалыста ауылға келіп, көрініп кетеді. Жазғы демалыста әлі бірде-бір келген емес.

Көлдібай тоғайына келгенімізге бір жетідей болды. Айналасында ой-шұқыры жетерлік, өзекті сайлы жер. Көк майса шөбі белуардан келеді. Ат-машинамен құйқалы шабындықтың мол шөбін шабады. Машина жүре алмайтын жерлердің шөбін қол орақпен орғызады.

Бірінші күні бригадир апай он үш баланы қаз-қатар тұрғызып қойды да:

— Машина бара алмайтын жерлердің шөбін қол орақпен орасыңдар. Әр жұмыстың өз қиындығы болады. Байқаусызда қолдарыңды кесіп алып жүрмеңдер. Араларыңнан бастық сайланбайды. Себебі сендер үлкенсіңдер, өздеріңе-өздерің қожасыңдар. Жұмыс басында жағаласып ойнауға болмайды. Оны білгендерің дұрыс, — деп ескертті. Сонан соң, соғыстан бір аяқпен оралған Оспан ағаның лыпылдата қайралған орағынан бір-бірлеп қолымызға ұстатты.

Шөп орып жүрген машинаның оң қапталындағы ойлы-қырлы жердің бас жағынан жағалай тұрғызып:

– Осыдан сонау қырга дейін орасыңдар, – деп сағым ойнаған көкжиек жақты қолымен көрсетті.

– Қане, балалар, іске сәт!

Командирдің бұйрығын орындаған солдаттардан еш айырмашылығымыз болмай, қап-қара бұлттай қаптаған шегірткедей, шөпке жапырлап қойып кеттік. Сөйлеуге де шамамыз келмей, демалысымыздың өзі қиындап кеткенде, ине қалдырғандай беліміз удай ашып, жаза алмай қалдық. Бәрімізді артқа қалдырып, озып кеткен Тұрақжан болды. Оның соңынан Көбен де қалысатын емес. Басқаларымыз бір-бірімізден озып кете алмай келеміз. Алдымыздан кесе-көлденең жыралы сайға жеткенде:

– Ура, мен болдым! – Тұрақжан орағын жерге шаныша салып, орған жердің шөбін айырмен жинап үйе бастады.

– Ой, мақтаншақ! – Оның озып кеткенін көре алмай, кім қоштар екен дегендей, жалтақтап, басымызды көтеруге мұршамыз келмей, шөп орып жатқан біздерге қарады. Өзімен бірге оқитын Жұрын деген қалқан құлақ:

– Мақтанған ба? Қалып қойғаныңа арланудың орнына, қайдағыны айтатының не? Басқаларда жұмысым жоқ. Қалқан құлақ, саған айтам. – Жұрын үн-түнсіз қалды. Аз ғана күнде жұмыс біздерді кәнігі орақшылардай ысылдырып тастапты. Алғашқы күнгідей беліміздің удай ашып ауырғаны да байқалмайды. Құмар апай келген сайын біздерді мақтап кетеді. Біздер оған әбден

үйреніп алғанымыз сонша, мақтауын күтіп, келгенін асыға күтетін болдық.

Өзімізше қалыптасқан тәртібіміз бар. Орылған шөпті шөмелейміз. Арамызда қалып қойғандарды тастап кетпей, оған көмектесіп, жаңа жердің шөбін оруға бәріміз бірге барамыз. Бізге күннің ыстығы да әсер етіп жатқан жоқ. Қаулап өскен шөптің көлеңкесіне бір сәт демалып алсақ, шаршағанымыздың қайда кеткенін білмей, тынығып қаламыз. Жұмысқа қайта құлшына кірісеміз.

Таңертеңгісін шығыстан шыққан желмен бірге ақ ұлпа бұлттардың бетін кір басқандай қарақошқылданды да, демде түнеріп шыға келді. Бір сәтте жел көтеріліп, шаңмен бірге шөп қиқымы ауада ұшты. Со мезетте жаңбыр сіркіреді. Құтырынған жел де саябырси бастады. Көгілдір аспанды торлап алған бұлт сылбырап жауды.

Бригадирді де аттың митың жүрісі шаршатса керек, үстері малмандай су болған шөпшілерді жаңбырдың артын күттірмей, үйлеріне қайтарды. Бұл осында келгеннен бері шөпшілердің алғаш рет дем алғандары еді. Біз де бір-бірімізбен жарысып, сайдың ішіндегі жырадан өте бергенде, Көбеннің аяғы шырмауыққа оратылып, етпетінен құлап, бетін шөпке жырғызып алды. Бір жақсысы, еш жері ауырған жоқ. Алды-артына қарамай, бірден озып кеткен Тұрақжан алдымыздан көрінбейді. Жүгірген бойымда жертөлеге жеттім.

Жаңбыр жауып тұр. Ауа тып-тынық. Шөп басы шық көзіндей жылтылдайды. Табиғат маужырап тұр. Ентігімді баса алмай, су болған көйлегім денеме жабысқан күйімде осынау жұмбақ сырдың

құпиясына үңіліп, үйге кіре алмай, төңірегіме қызыға қарап тұрып қалдым.

Көзіме, шыпта есіктің сәл ашылып қалған саңылауы түсті. Сыртынан тіреп, жіппен тағы байлағанбыз. Бұлай болуы мүмкін емес-ті. Іштен жөтелген дыбыс шықты. Со кезде күдік ойды артқа тастап, үйге кірдім. Мұрнынан сап-сары қою маңқасы ағып жүретін Бердібек белінен байлаулы күйінде ұйықтап жатыр. Мен кіргенде оянды. Қалаубектің беліне байлаған жібі орнында жатыр. Өзі жоқ. Шашыранды ойымды жиып үлгергенше болмай, жүрегім су еткендей тұрып қалдым. Со кезде:

— Қалаубек менің айранымды ішіп қойды, — деген Бердібектің сөзі маған демеу болды.

— Қалаубек далаға шығып кетті ме?

— Иә.

— Неге айтпадың, далаға шықпа, ұрсады деп...

— Онда жылайды ғой, — деді мұрнынан аққан суын тілімен жалап.

Үстімдегі көйлегімді ауыстыруға да мұршам болмай, далаға шығып, қалай жүрерімді білмей сәл кідірдім де, жертөленің айналасын қарап шықтым. Ой-шұқырға, бұта біткенге көз жүгіртіп, үйреншікті келген жолыммен шөп орып жатқан жаққа қарай жүгірдім. Алдымнан апам мен әжем қарсы ұшырасты.

— Апа! Үйде Қалаубек жоқ. Бердібек өзі шығып кетті... — деп айтуға ғана шамам келді. Жүгірген күйімде қастарынан тоқтамай өте бердім. Алдымнан шыға келетіндей, бір үміт жетелеп бара жатқандай мені. Қайда бара жатқанымды өзім де білмеймін.

– Ойбай, не дейді!? – Апам естіген бойда, тізесі бүгіліп отыра кетті.

– Жүрегі ұшып кетпей, тірі болса болар еді, – деген апамның мұңды даусын естігенде, бойым тітіркенгендей, үрей биледі.

Алдымнан бұлдырап жалғыз ағаш көрінді. Жаңбыр бұрынғысынан да үдей түскен сияқты. Басымнан сорғалаған су көзіме құйылып аштырмайды, алақаныммен сүртіп қоям. Жоқ іздеген адамның аяқ астына қарамай, алыстағы қарайғандардан үміт күтіп, көз алмай қалатын әдетімен ошақтай етіп қазып тастаған іннің аузына жақын отырған Қалаубекті басып кете жаздадым.

Қалаубектің отырған жеріне су жиналған. Бір қолына қара қоңыз, екінші қолымен суды шалпылдатып қойып, екі көзі көлкіген судың бетіне түскен жаңбырдың тамшысында. Иесіз далада күнде ойнап үйренген баладай жайбарақат отыр. Мені көргенде тұра ұмтылып жылайды ғой деп ойлап едім. Оным бекер екен. Маған көңіл де бөлмей қойды. Енді еңкейіп Қалаубекті көтере бергенімде, шөптің арасынан тік шаншылып тұрған қара шұбар жыланды көзім шалып қалды. Зәре-құтым қалмай, інімді көтеріп тұра жүгірдім. Екі аяғым екі жақта, талтаңдап қалай жүгіріп келе жатқанымды білмеймін. Бұрында үйдегі қораның жанында жыланның іні болғаны есіме келгенде барып, бойымды билеген үрейден арыла бастадым.

...Онда әлі мектепке бармаған кішкентай кезім. Біздің үйдің жанындағы қыста сиыр тұратын қораның оң жағында білінер-білінбес тесіктен қара шұбар жылан кіріп-шығып жүретінін көре-

тінмін. Ит те оған тимейді. Иттің табағына кейде сүт құйып қоятын. Содан жыланның сүтті ішкенін талай көрдім. Үйге келіп кейде менімен ойнап кететін Есіркеп деген баланың қалтасындағы рогаткасы отырған жерінде түсіп қалғанын көрген бойымда алып, далаға шықтым. Жаңбыр жауып өткен ағаштардың жапырақтары күн сәулесімен жылт-жылт етеді. Торғайлар да өздерімен-өздері сыр шерткендей шиқылдайды. Қай жерден шыққанын көре алмай, айналама қарап тұр едім. Ініне қарай жылжып бара жатқан жыланды көргенде, жерде жатқан кішкене кесектің түйіршігімен көздеп атқанымда басына тиді. Басын игере алмай, шайқалақтап, зорға жылжып кете берді. Дәл тигізгеніме қуанып кеткенім соншалық, үйге кіріп, тамақ ішкен ыдыстарды жуып жатқан апамнан сүйінші сұрағандай:

— Апа! Рогаткамен жыланды көздеп атып едім. Басына тиді, — дедім мергендігіме мақтанып.

— Не дедің? Жыланды аттым дедің бе? Онда нең бар?! Оған ит те тиіспейді. — Әлденеден шошынғандай апам маған ұрсып берді.

Арада біраз күн өткенде, әлі сауыға алмай, зорға жылжып бара жатқан жыланды көріп, басына ағарған құйып едім. «Кешегідей емес, сауығып қалыпты» деп таңертеңгісін шай ішіп отырғанда апам көргенін айтты. Содан кейін жылан көрінбей кеткен.

Қалаубекті көтерген күйімде жертөлеге кірдім. Апам баланы қолымнан алып, бетінен сүйіп жылап жүр. Әжем де бетіне жармасып сүйіп жатыр.

— Қалаубек, кел, ойнаймыз, — деп Бердібек те қуанып кетті. Апамның алдына шығып, інісінің

аяғын тартқылап жүр. Бір сәт қуанышымызда шек болмай, мәре-сәре болдық та қалдық. Мен ішімнен апамның Қалаубекті айналып-толғанғанына қайранмын. Әншейінде, балам деп еміренгенде басынан сипайтын да қоятын. Маған ұрысқанда, төбемді ойып жібере жаздайтын. Сөйтсем, баласына деген бауырмалдығын ішіне сақтап, сыртына шығармайды екен ғой.

Құмар апай біздің істеген жұмысымыз ұнап қалғаны соншалық, «балалардың істегені көрінбейді, осы қарқындарыңнан айрылмаңдар» деп мақтап кетеді. «Көз — қорқақ, қол — батыр» деген рас екен. О баста қаулаған шөпті таусылмастай көргенмін. Енді қарасам, артымыз тақырланып, шөмелелер жыпырлап, қыруар жұмыс істегенге ұқсаймыз. Ертеңнен бастап үлкендермен бірге істейміз. Бүгінгі қарқынымыз күндегіден өзгеше, әдет бойынша Тұрақжан алда, одан сәл артта Көбен, басқаларымыз бір-бірімізден бірде озып, бірде қалып, жұптарымызды ажырата алмай қойдық.

Төбемізден күннің көзі қуырып барады. Сонда да өлген-тірілгенімізге қарайтын емеспіз. Бір қолымызбен уыстап алған шөпті, екінші қолымызбен орақты өзімізге қарай сілтейміз. Шегіртке шырылдап мазамызды алса, сайраған құстардың даусы көңіл күйімізді көтеріп тастайды. Арамыздан күтпеген оқыс дауыс шығып:

— Әй, балалар! Бастарымызға су салайық. Шыжып кетті ғой мына күн, — дегенде, орақты жерге қадай салып, басымды көтерсем, қалқан құлақ Жұрын биік шөмеленің көлеңкесіне қарай жүгіріп барады. Бәріміз шөмеленің көлеңкесі-

не үшке бөлініп, тізе түйістіріп отыра қалыстық. Сайдан шыға келген Оразды көргенде:

— Мынау қайдан жүр, әй! — Бәріміз бірдей шулап қоя бердік.

Ол бізбен сығырая күліп, қол алысып шықты.

— Ия, сөйле. Қайдан жүрсің? — Бұрын тіл қатқан Тұрақжан.

— Үйге бара жатырмын. — Өзі кейін шегіншектеп, аяғын алшақ басып, бүйірін таянып тұрды. Жігіт болған түрі. Бұйра шашын желкесіне түсіргені болмаса, бұрынғысы. Күнде көп жүрсе керек, қап-қара болып, түтігіп кеткен. Шалбарының балағын тізесіне дейін түріп алған. Кеудесі жалаңаш, күнге күйген жерлерінің терісі түскен. Жанарын сығырайтып отырған біздерге бір-бірлеп қарап шықты да, маған қайта бұрылып:

— Мында келші, — деп өзі шетке шығып тұрды. Балалар оның қайда жүргенін білгісі келіп, бірінен-бірі қалмай жаудырған сұрақтарының біреуіне де жауап берген жоқ. Қасына барғанымда, бұрын мені оңаша жерде ұстап алып, екінші рет қызға хат апарып бер деп қолқа салғаны бар еді. Сол қыздың қазір қайда екенін сұрады. Ауылдағы қыздардың бәрі сауыншы болғанын естіген бойда, тіл қатпастан үн-түнсіз бұрылып жүре берді.

Кешкісін дастарқан басында бір уыс қуырған бидайды шым-шымдап аузыма салып, қытырлатып, шай ішіп отырғанымда, жұмыс басына Ораздың келгенін айттым. Апам естіген бойында таңырқап қалды.

— Қайда жүр екен? — деді бірден.

— Білмеймін. Балалар сұрағанда жауап берген жоқ.

– Үйіне барып па?

– Енді бара жатыр екен.

– Сонда қайда жүргенін айтқан жоқ па? ФЗО-ға оқытуға тілек білдірушілердің балаларын алып кетуге келген адамға Гүлмайраның өзі Оразды жетектеп апарып: «Әкесі соғысқа кетті. Енді бұл маған бағынбайды. Үкіметтің қарауында жүрсе, барсын», – деп, қолына ұстатқан. Артынан бір ай өтпей, әлгі адам Оразды іздеп келді. Өзі бірінші кластан кейін мектепке бармай қойған. «Кейде үшті-күйлі жоқ болып кетеді» деп әкесі мен шешесінің айтқаны есімде менің. Оның қанына сіңген болып тұр. Әйтпесе ат жоқ, жөн жоқ, қаңғып жүре бере ме?

– Апа, қанына сіңген деген не сөз? – Апам менің сөзімді естімеген болып, Ораз жайында естігенін әжеме айта бастады. Әңгіме тыңдап отырғанымды пайдаланған Қалаубек алдымдағы қуырған бидайымды жеп алды да, иығыма бір мініп, бір шығып еркелей бастады. Бердібек оған бірдемені айтып:

– Білдің бе? – деп қояды. Әжемде үн жоқ. Апамның айтқанын беріле тыңдап отырған сыңай танытады.

– ...Олар бұрын аудан орталығында тұрған. Гүлмайраның күйеуі онда инженер болып, МТС-та істепті. Бірде үйінде жағатын отыны қалмаған соң, қапшығын алып, ауыл сыртына тезек теруге шығады. Өзінің босанатын уақыты жақындап, бүгін-ертең деп жүрген кезі екен. Айтысына қарағанда, жаз екен. Жағатын құрғақ тезек таппай, ауылдан ұзағанында байқамай, шаршаса да жүре берген. Терген жарты қапшық тезегін көтеріп,

ауылға қайтуға енді бет бұра бергенде, іші бүріп ауырып, жүруге шамасы келмей, жерге қисаяды. Қақ төбеден шақырайған күннің көзі тесіп шыдатқызбаса да, орнынан қозғала алмай жата береді. Тұрайын десе, әл жоқ. Тамағы құрғап, ерні кезеріп, бір жағынан шөл қысады. Ерегескендей, аңыззақ жел тұрып, шаң көтеріледі. Жапан дүзде қара көрінбейді. Жан қысылғаннан әбден терлепті. Жүрегі қысылып, көзі қарауыта бастайды. Әншейінде адам көрсе, алыстан-ақ ініне қарай жүгіретін саршұнақ тышқан да, екі аяғымен тұра қалып, «бұ не» дегендей, жанынан жалтаң-жұлтаң қарап қояды. Өзін басынғандай, қиналып жатса да, ішінен күйінеді. Біраздан кейін ауырған жері басылып, есін жияды. Үйге тездетіп жетейін деп, оқыстан тұра бергенде, қайта құлайды. Есін жиганда, бұрын көрмеген қарт әжені көреді. Қайтадан толғақ келгенде, тағы да ес-түссіз қалады. Содан іңгәлап жылаған нәрестенің даусын естиді. Сол жатқаннан үш күн қозғалмай жатады. Сөйлеуге бірақ дәрмені жоқ. Қайда жатқанын да білмейді. Ат арбасымен кетіп бара жатқан сығандар үстінен шығып, хал үстіндегі әйелді аман-есен босандырып алғанын соңынан біледі. Ұл туады. Гүлмайрамен қатар босанған сыған әйел үш күн баланы емізіп асырайды. Онiкi қыз екен. Баланы қызбен алмастырғысы келген сығанға бұл көнбептi.

Гүлмайраны ауыл болып сабылып үш күн іздегенде, күйеуі сығандардың үстінен шығып тапқан. Орыстар туған баласын жақсы қасиеті кетіп қалады деп сыған баласының қасына жатқызбайды дейтін, сол рас-ау, осы. Қаңғып жүре беретініне

қарағанда, сүтпен барса да сығанның қаны қалған болып тұр, — деп апам мен естімеген тың әңгіме айтып, ойламаған жерде бір таң қалдырып тастады.

Күн қызылы семіп, қараңғылық қоюлана түсті. Шашылған тарыдай жұлдыздар жыпырлады. Апамның быламығын жеп, сыртқа шыға бергенімде, есік алдында Құмар апаймен қарсы ұшырасып қалдым. Кейін шегіншектеп жол беріп едім, кекілімнен сипаған болып, жымыып өте берді. Біздің жертөлеге бригадирдің бірінші рет келуі. Мені таң қалдырғаны, мезгілсіз уақыт еді. Бердібек пен Қалаубектің басынан бір-бір сипап, әжеммен сөйлесті. Артынан:

— Жеңеше, Қалаубекті Ырысты әжеге бақтырсақ қайтеді. Мына түрімізбен баладан айырылып қалып жүрерміз. Сақтанбасақ болмас. Кеше түнімен ұйықтай алмай шықтым. Басқа қолымыздан не келеді? Со кісімен екеуміз барып сөйлесіп көрейікші, не айтар екен?

— Қызы кеше «Көзі көрмейді. Кіріп-шығудан қалды. Тоқсан үшке келді, не сөйлегенін білмейді. Алжып бара жатыр» деген. Келген шаруам сол еді.

— Мейлі онда, айтып көріңіз. Не дер екен, — деді апам.

Ырысты әжені балалар «үлкен» әже деп айтады. Өткен бір жылдары, біздерді қасына отырғызып қойып, қасқырды қалай өлтіргенін әңгімелеп бергені барды. Өзінде бір қыздан басқа бала болмаған. Содан ба, үйінің жанында ойнап жүрген балаларды көрсе, шақырып алып, жайып қойған құрт пен ірімшігін үлестіретін. Ол кісі: «Мен де

сендер құсаған кішкентай болғанмын. Өсе келе, балапан құсаған сендердің шешелеріңдей емес, тұр-тұлғам еңгезердей еркек пішінді, даусым гүл-жүлдеген жуан, ауылдағы әйелдердің күштісі болдым. Қазір шүйкедей кемпір болсам да, күнінде шіреніп тұра қап, той-мереке кездерінде балуан деген еркектеріңнің өзімен белдесіп күреске түсіп, бәйге алғанымды айтсам, «Мына кемпір алжып, не сөйлегенін білмейді» деп, былай шыққан соң мазақтайтын шығарсыңдар. Қалай десеңдер де, өз еріктерің. Бірақ қасқырды көрмесеңдер де, естіп жүрсіңдер. Сол қасқырды жас күнімде қалай өлтіргенімді айтып берейін сендерге», — деп әжім торлаған кішкене көзін сығырайтып, ұмыт боп кеткен күндерін сәл есіне түсіргендей үнсіз қалып, әңгімесін бастағаны әлі күнге дейін есімде жүр. Біздер сонда бұрын-соңды естіп көрмеген ертегі тыңдайтындай ұйып қалдық. Қимылымыздан өзіміз қорқып, қозғалудың өзіне қорыққанымды ұмытқаным жоқ. Ол кезде «Үлкен» әженің жуан даусы қырылдап шығатындай қорқынышты еді.

— ...Осы Қопа өзенінің жоғарғы жақ саласы — Бөктерліде күйеуім Қосжан жылқы бақты. Үш үйлі жан тұрдық. Онда қызым Күміс сегізде болатын. Үйге жалғыз қалдырып, жылқы соңында күн-түн демей, сабылып жүре беретінбіз. Жастықтан гой, ешнәрсе ойымызға кіріп шықпайды. Жалғыз өзі қорқып қалар-ау, бір нәрсеге ұшырап, жүрмесе болар еді деген уайым болмайтын. Күміс қараңғы түскенде көрші үйге барып қонады.

Бөктерлінің жері шұрайлы. Әсіресе қыста жылқы малына қорегі мол. Мұнда өлең шөп пен құрақ өседі. Шөп атаулының дені — бетеге. Жыл-

да Бөктерлінің қыратында қыстаймыз. Баспа-
намыз — жартылай жер, жартылай шым.

Бұл жерге жылқышылардың қоныс тебуі де
тегін емес-ті, теріскей беті ну қамыс — ойдым-
ойдым кең алқап. Ну қамыстың ішінде үп ет-
кен леп жоқ. Ұшар басы көк терекпен таласқан,
қамыстың биіктігі сондай, іргесінде тұрып басына
қарасаң, төбедегі бөркің жерге топ ете түскенін
бір-ақ білесің.

Нудың бір жақсысы, қыстың боранында ық.
Жылқының тұрған жері жайлы. Жапалақтап жау-
ған қар қалың жылқының тұяғына апталып, лезде
қара жерге айналады.

Бұл жердің бір жайсыздығы — бөрінің көптігі,
түнді былай қойғанда, шет шыққан құлын-тай-
ларды күндіздің өзінде жарып кетеді.

Бірде түнгі күзетте бір өзім қалғанмын. Жапа-
лақтаған қармен бірге жел ұшқыны, ұйқы-тұйқы.
Аспан мен жер арасы аласапыран. Бір жақсысы,
шымшып алатын аяз жоқ. Ұйтқып соққан желден
қардың жұмсақ лебі басым сияқты. Үйездеп жат-
қан қалың жылқыны бір айналып шыққанша бір-
шама уақыт өтті. Айнала жым-жырт. Зу-зу еткен
ну қамыстың талып жеткен дыбысына құлақ әбден
үйренген. Жылқылар да тыныш. Астымдағы атты
шылбырын шұбатып бос жіберіп, үстімдегі шапан-
ды желбегей жамылып, түзге отырдым. Сол сәт-
те ырылдаған дауысты құлағым шалғаны. Артыма
жалт қарасам, екі көзі оттай жанған қасқыр ұзын
құйрығын бұтына қысып алған. Тістерін сақ-сақ
еткізіп, үстіме төніп келеді. Кезінде қасқырдың не
бір көкжалдарын жылқыға шапқанда сойылмен
талай ұрғанбыз. Содан етім үйреніп кеткеннен бо-

лар, пәлендей саса қойған жоқпын. Жыртқыштың ішінде қасқырдай естісі жоқ. Көрмейсің бе? Оңтайлы сәтті күтіп аңдығанын. Тырп еткізбей, үстімнен бас салмақшы ғой, шамасы. Аман қалудың бір-ақ жолы бары сол сәтте есіме түсе кетті. Бұл да болса, Алланың маған тигізген көмегі шығар. Әйтпесе бұрын естіп көрмеген мұндай ой қайдан келе қалады. Жалма-жан қолымды шапанымның жеңіне сұғып, үстіме төніп қалған қасқырдың арандай ашқан аузына жұдырықты тығып жібердім. Екпінімен құлап қала жаздап, орнымнан тұрып үлгердім. Сүйегімнің ірілігінің пайдасын сонда көрдім. Әрі де, бері де кетпей аузында кептеліп қалғанда қасқыр қозғала алмай қалды. Со мезетте есімді жиюға шамам жетті. Маған ту сыртымнан күш қосылғандай жігер пайда болды... Екінші қолыммен тамағынан ұстай берем дегенше, аяғының тиген жері қолымның терісін сыдырып кетті. Бар күшімді салып, қайтадан аузындағы қолымды итергенімде көмекейіне барып тірелді. Сәті түскенін ішім сезді. Со кезде жағы қарысып, дем ала алмай әлі кете бастады. Алдыңғы екі аяғы иығымның үстіне түсіп, артқы екі аяғы жер тіреген ұлыма тіп-тік боп асылып тұрды да, сұлқ құлады. Өзім де шаршап қалған екенмін, демімді алып, рахаттана тыңдағаным әлі күнге дейін есімде.

Екеуінің арттарынан мен де ілесе шықтым.

— Не бар саған? — деп апам мені көргенде ұрсып берді.

— Үлкен әжені көптен көрмеген шығар. Ол кісі балажан еді ғой. Жүре берсін, — деген бригадирдің сөзінен кейін қайтып апам үндеген жоқ.

Біз жертөлеге кіргенде, әже бұрыштағы тулақтың үстінде қисайып жатыр екен. Келгенімізді білген жоқ. Күміс апа шай қамына кірісіп, от жаға бастады. Оны байқап қалған бригадир:

— Бізге бола әлек болма, әжеге келдік. Ұйықтап жатыр ма?

— Жоқ. Шамалыны құлағы естімейді. Қасына барып, құлағының түбінен даусыңды қаттырақ шығарсаң ғана, онда да шала-шарпы естиді.

Құмар апай шеттегі орнынан көтеріліп барып, әженің қасына тақалып отырды.

— Әже, сәлеметсіз бе? Денсаулығыңыз қалай, жақсысыз ба?

— Күміс! Үйге біреу келді ме?

— Әжеге келген шаруамызды өзің айтшы, — деді апам қолына шайнегін ұстап тұрған Күміске.

— Сол дұрыс шығар. Жеңгейдің баласы кеше байлап қойған жерінен босанып, жертөледен шығып, далаға кетіп қалғанын, әжеге түсіндіріп айтшы. Күндіз Қалаубекті қасына әкелсек, баскөз бола алар ма екен? — деді бригадирдің қоңыр үні жертөленің ішін жан бітіргендей сыңғырлап.

— Бригадир қызың саған келіп отыр, — деді Күміс әжесіне құлағының түбінен бар даусын шығарып.

— Не дедің?

— Балаға қарай ала ма екен, — деп Күміс бар даусымен айқайлап, зорға дегенде түсіндірді.

— Жағдайымды сұрай келген екен десем, бала бақ дей ме?! О, тоба! Өлер шағымда бұны да естідім. Шырағым-ау, менде бала бағатын шама бар ма?! Көз көрмейді, құлақ естімейді, ол аз болса, жүруден де қалдым. Бұрын таяқпен кіріп

шығатын едім, енді жүрудің орнына еңбектейтін болдым. Далаға еңбектеп шығып келем. Жазатайым, бір нәрсеге ұшырап, жазым бола қалса, құдай алдында күнәкар мен болмаймын ба?! Мені бүйтіп қор қылғанша, тездетіп алса екен. Екі иығы селкілдеп, жас балаша жылап қоя берді.

Бұны күтпеген бригадир орнынан қалай ұшып тұрғанын байқамай да қалды. Апам екеуі үн-түнсіз шығып кетті. Ашық есіктен бәрі көрініп тұрды. Ішке кірмегенім мұндай жақсы болар ма?! Оның үстіне аядай жерде бас сұғатын орын да жоқ еді.

Құмар апай жертөледен шыққан соң, ойына әлдене түскендей ұнжырғасы түсіп, бірауыз тіл қатпастан бұрылып кетті. Апам ауыр күрсінді. Үйге жақындай бергенде барып:

— Қартайған адамның күні күн емес екен ғой, — деді таусыла.

Мен де үлкен әженің қолы қалтырап, шынашақтай боп бүк түсіп отырғанын көргенімде, жандүнием түршігіп, бойымды аяныш сезім билеген.

Үлкен адамдармен жұмыс істеген көңілді. Бір өзің бұйығып, қалың ойға батып кету жоқ. Өзіңді сергек ұстайсың. Көпшіліктің іші әжуа-күлкіден арылмайды. Қайнаған жұмыстың ортасында жүріп, әркімге бір қарағанның өзі ғанибет екен. Шаршағаныңды білмейсің. Біз үлкендермен бірге істеген күні тағы да бір шөп машинасы қосылды. Бригадир Көбенге отыр деген. Ол аттан өлердей қорқатын, зәре-құты қашып, көнбей қойды. Тұрақжан оны аяп кетті ме, әлде өзіне ыңғайлы көрді ме, сұранып атқа отырды. Көбен екеуміз сүйретпедегі өгізді «ыңқ» еткізіп, қолдағы айырдың бас жағымен бір салып қаламыз. Қол күші

қойсын ба, әп-сәтте үйген шөптің еңсесі көтеріліп, пішенге айналды. Басқа балалардың барлығы да шөпті шөмелелеп, машинаның артынан жүріп отырды. Үлкендер болса сүйреткімен шөп тасып, маялады. Бәрінен де әйелдер мәз болды.

— Баланың істегені білінбейді. — Омар аға көлеңкеге бір қырынан қисая бере, бізге бір сөйлеп қояды. Қайрақтан қолы босаса, қалтасынан, төрт бұрыштап ұқыппен бүктетілген газеттің шетінен жыртып ап, темекі орай бастайды. Бір кезде сағым ойнаған көкжиектен түсіп келе жатқан екі аттылы кісіні көріп:

— Осы келген уәкіл болмасын, — деді. Оның сөзін естіп жатқан ешкім жоқ. Сөйлесе де, қолымен тырбиған шөпті жұлып, темекінің күлін салатын жер шұқырлап даярлауды да ұмытпайды.

— Байқаусызда ұшқын құшса кетті ғой, мына дүние... — дейді. Сонан соң темекісін тұтатып, асықпай сорып, жаңағы аттылыға көз тікті.

— Әй, мынаның біреуі Сүйкенбаев емес пе?

Бригадир де оларға көз алмай қарап тұр екен. — Соған ұқсайды, — деді жәй ғана.

— Бұл қалай соғысқа бармаған?

— Сол екен. Оқыраш көз басқарма еріп келе жатса, тегін емес. Біздің колхозға бекіткен уәкіл болмасын. Бұрын бұл шегірткенің бастығы болған жоқ па? Үш-төрт әйелді алдына салып, ін біткеннің аузына дәрі шаштырып жүретін осы. Екі бүйірін таянып, бас киімін көзіне түсіріп, шырт түкіріп, талтайып ертеңнен қара кешке дейін тұрады екен. Сонда біреуінің шыдамы жетпей кетсе керек, «шегірткенің айғыры құсамай, жолымнан кетші былай» депті. Құдай-ау, соны айтқан кім

еді, есіме түспей тұрғаны, — деді Оспан аға қиналғандай күрсініп.

— Айтқандай-ақ, сол екеуі екен, — деп Омар ағаның даусы қайта шықты.

Олар келген бойында бригадирге шөпшілердің бәрін тегіс жинап, («ішінде біздер де бармыз») жиналыс өткізді.

Уәкіл басына аппақ күнқағарын бір шекесіне қисайта киіп, ұртындағы насыбайын шырт-шырт түкіріп қойып, жіңішке даусымен шіңкілдеп сөз бастады.

— Жолдастар! Біздің қаһарман қызыл әскеріміз жауды күннен-күнге тұқыртып, соққы үстіне соққы беріп ойсырата түсуде. Қанды шайқас жүріп жатыр. Міне, сол қызыл әскеріміздің күш-қуаты — мына отырған сіздерсіздер. Тылдағы еңбек адамдары! Сіздер де еңбектегі бар табыстарыңызды соларға бағыштайсыздар! Ендігі міндет — шөп оруды тез аяқтап, жақын арада егін орағын бастау керек! — деді.

Уәкіл сөйлеп тұрып, Құмар апайдан көзін алмай қарағыштай берді. Осындайда тыныш отыра алмайтын Әлібектің шешесі Ұмсынай:

— Мынау қасқа өлетін болды-ау, бірдеме айтсайшы, сіңдім, — деп қасында тұрған әжеме сыбырлап сылқ-сылқ күлді.

Көлдібай тоғайы бір жарым айдың ішінде жыпырлаған пішендерге толды. Осының бәрі қолмен істелгеніне өзіміз де сенгіміз келмейді.

Пішен үстінде тұрған әжем мен апамның қимылы жылдам. Әжемнің дене бітімі әлжуаздау, содан ба, онымен салыстырғанда апам тез қимылдайды. Пішеннің орнын дұрыстап қалады

да, жан-жақтан лақтырған шөпті үйлестіріп, орын-орнына жайғастырып жатыр. Сәл кідірсе, шөп үйіліп қалатын болған соң, екеуіне де дамыл жоқ.

Түс ауа пішеннің төбесін шығарып бітірген әжем мен апам бір сәт сырғып жерге түсті. Осы кезде бригадир де атын шоқырақтатып қастарына барды.

— Жеңеше, жертөлеге бас сұғып едім, Бердібек жалғыз өзі отыр. Қасында Қалаубек жоқ, — деді дегбірі қашып.

— Ойбай, не дейді?! Енді қайттым? — Шошыған дауыс жұрттың бәрін жалт қаратты. Апам сөзге келмей, жаулығы иығына түскен күйінде жертөлеге қарай жүгірді.

— Мен іздейін, қалсайшы, — деген менің сөзіме де жауап қатқан жоқ.

Со кезде Құмар апай:

— Сен де бара ғой. Екеулеп іздемесеңдер, кеш болып, таппай қаларсыңдар, — деді.

Жүгіріп апамды артынан қуып жетіп, жертөлеге қалдырдым да, өзім төңіректі қарап шығып, қалай жүрерімді білмей, ойланып қалдым. Қаулаған шөптің арасынан, үстінен түспесең, көрінбейді де. Өткенде шөп орған жақтан табылғаны есіме түсті. Жалғыз ағаш жақты бетке ұстап, жолдағы шеңгелдер мен бұта түптерін тінтіп, ағашқа да жеттім. Жанынан жіп-жіңішке тарамыстай су ағып жатыр. Мөп-мөлдір, шекенді жаратындай мұздай екен. Шөлім қанғанша іштім. Бітеліп қалған бұлақ көзі болса керек. Жиегінде жалбыз тербеледі. Иісіне қызыққаным соншалық, бұл жерге не үшін келгенімді ұмытып қалғандай, қасынан кет-

кім келмей қалды. Шөпшілерге жақындап қалған екенмін. Дауыстары естілді. Бұл маған жертөледе қалған апамның үніне ұқсап, құлағымның түбінен шығып тұрғандай әсер етті.

— Баланы жоғалтып алсақ, әкесіне не деп айтамыз? Қарабет болды деген осы ғой, — деп дауыс салып жатыр. Апамды аяп, көңілім босап, жылағым келді. Ми толқып кеткендей, қарадан қарап күйіндім. Ойлауға дәтім бармай қашқақтасам да болатын емес. Шыдай алмай, делебем қозып, ашу қысқаны соншалық, кімге тиісерімді білмей, түнеріп барам. «Сәбидің емін-еркін ойнайтын кезі емес пе? Оның ертеңнен қара кешке дейін белінен байлап кететіндей не жазығы бар еді? Елдің басына қара түнек орнатқан соғысқа лағынет айтып, «Әке-ау, ел-жұртыңнан асып, біздерді тастап қайда кеттің?» деп айқайлағым келді. Қалаубектің әлі тілі шыққан жоқ. Белінен байлап қойған жерінен босанып, өткенде үйден шығып кетті. Ағамды сағындым деп айта алмаған соң, ішінен аңсап іздейді ме, білмеймін. Содан жертөленің айналасынан іздеп, зыр жүгірдім. Сол күні көптен жаумаған жаңбырдың астында үстімнен су сорғалап іздегенім есімнен кетпейді. Міне, бүгін де Қалаубек үйден шығып кетіпті. Соны іздеп жүрмін. Аға, уайымдама, табылады ғой. Оны бірден табу қиын. Қаулаған шөптің арасынан кішкентай болғасын көрінбейді. Ол да мен құсап «ағасын сағынған» сияқты. Айтатын оның әлі тілі шыққан жоқ қой. Әкеме барам деп үйден шыққан болар. Әйтпесе жертөленің айналасында ойнайтын жер жетпеді деймісің.

Мен сағынсам да шыдап жүрмін. Артыңнан баруға менің қолым тимейді. Соғысқа кеткен үлкендердің орнында, колхозда жұмыс істеймін. Әйтпесе барар едім. Аға, өзіңді бір көргеннің өзі не тұрады? Сонда құлазыған көңілім көкке бір жетіп марқаяр еді. Балалықтан аспай жүрген ақылым бір сәтте-ақ жетілер еді. Бойымда бір елі болса да сөзсіз өсер еді.

Аға, қасымызда жүрсең ғой, қайғы-қасіреттің не екенін білмей, бақыт шуағына бөленіп өсер едік. Мектепте оқып білім алар едік. Сан ғасырдың тарихына үңілер едік. Өткен, кеткенімізді танып, өмірдің бұлағы оқу екеніне көз жеткізер едік деп кейде ойлаймын.

Жалғыз ағаштан сәл асып, жоғары көтеріліп жүре бергенімде, жусан арасынан Қалаубектің танауы шертііп ұйықтап жатқанын көзім шалып қалды. Күйіп тұрған шілденің ыстығы қойсын ба, әбден шаршағанға ұқсайды. Ешнәрсені сезетін түрі жоқ. Бір қырынан жатыр. Күн қыздырған шекесі терден борша-боршасы шыққан. Жалаңаш денесі бүршік-бүршік, сорғалаған тер. Қарақұрым боп аузы-басында шыбын-шіркей үймелеп жүр. Қалаубек үйдің төрінде жатқандай аузынан су ағып, тәтті ұйқыда.

Бүгінгі кеште алдымыздағы бидай көжені көңілсіз отырып іштік. Дастарқан басында бір-ауыз сөз айтылған жоқ. Соны білгендей Бердібек пен Қалаубек те бір-біріне ұрынбай, алдындағы көжесін төкпей-шашпай ішіп тауысты. Артынан қол диірменге апам бидай тартты. Бірауық әжем де көмектесті.

– Әже! – Бердібек жардағы кішкене саңылаудан көзін алмай қадалып қалды.

Со кезде әжем орнынан ұшып түргелді.

– Жылан! – Тұрған орнында мелшиді де қалды. Бердібек әжемнің қолынан тас қылып ұстап алған.

Жарыққа қалдырған кішкене әйнектің түбінде қалған саңылаудан басын шығарып, май шамның күңгірт сәулесінен өтіп тесірейген көзі қорқынышты екен. Денем түршігіп кетті.

– Несіне үркесіндер, тимесеңдер шақпайды. – Апам диірменін қолымен айналдырған күйі, түк болмағандай отыра берді. Сөйткенше болған жоқ, қара шұбар жылан көз алдымызға көрінген елес сияқты, көрінбей кетті. Әжемнің өңі қашып, біразға дейін тұрған орнынан қозғала алмай тұрып қалды.

Әжемнің қорыққаны соншалық, таңертеңгісін төсектен өңі қуарып тұрды. Шайға тұз салып ішіп отырған апам оған мал қораның жанында жыланның іні барын айтқанда таң қалып, орнынан тұрып кетті.

Бір реніштің бір қуанышы бар дегендей болды. Келесі күні басқарма мен уәкіл келіп жиналыс ашты. Басқа жаққа баратын шаруасы барын білдіріп асығыс сөйледі. Уәкілдің сөзін бірін ұқсаң, бірін ұқпайсың. Үсті-үстіне бастырмалатып сөйлегенде, не айтқанын түсіну қиын екен. Бар ұққаным: Жоғарғы Бас қолбасшының бұйрығына сәйкес неміс-фашист басқыншыларымен кескілескен ұрыста көрсеткен ерлігі үшін, «Қызыл жұлдыз» орденімен наградталды дегенді құлағым шалып қалды. Жиналыс біткен бойында қасымда

тұрған Омар құшақтап бетімнен сүйді. Сол жерде тұрғандардың бәрі келіп кезек-кезек мені сүйіп жатыр. Апамды әйелдер құшақтап: «Құтты болсын!» айтқандарын естідім. Басқарма мен уәкіл аттан түсіп, апамның қолын алғанын көрдім. Мен сонда да түкке түсінген жоқпын.

— Ағаң хатында орден алдым деп жазған жоқ па еді, — деді Тұрақжан келіп қолымды алып жатып. Сонда барып мән-жайды түсіндім.

Құмар апай соңынан шөпшілерді қайта жинап, соғыста от пен су кешіп жүрген азаматымыздың баласы байлаулы жерінен босанып, үйінен шығып кетіп, осымен екі рет жоғалған жерінен табылғанын айтты. Өткенде Ырысты әжеге барғанын да айтты. Ол кісімен де осы жайында сөйлескенін жасырған жоқ. «Көзі көрмейді, таяққа сүйеніп жүруден де қалған. Баға алмайтынына көзімді жеткіздім. Осы жөнінде сіздермен ақылдаспақшымын. Бұдан былай бұл жағдай қайталанбау керек. Қалай болғанда да, балаға қарауымыз керек. Шешесін жұмыстан босатуға мүмкіндік жоқ. Өздерің білесіңдер, қол күші онсыз да жетіспейді, — деді.

— Онда жұмыстың арасында баланы қарап келіп тұрсын. — Оспан ағаның осы ұсынысына барлығы бірдей келісім берді.

Шөп шабуды екі-үш күнде бітіретін болып, жұмысқа қызу кірісіп жатқанбыз. Күн тас төбеде тұр. Алғашқы күндері көлеңкеге тығылып, бір ауық дем алатынбыз. Қазір оның бірі жоқ. Күннің ыстығына да үйрендік. Апамның қосқа кеткеніне де біраз болды. Кідірген сайын жүрегім зірк-зірк етіп мазам қашты. Бір уақытта жолдағы сайдан басындағы ақ орамалы көзге бірден шалынып,

апам да көрінді. Өгізді тоқтата салып, алдынан шығайын дедім де, өзімді әрең тежедім. Анадайдан-ақ, көңілсіз келе жатқанын ішім сезді. Пішеннің көлеңкесіне үн-түнсіз келіп отыра кетті. Тоқтап қалған шөп машинасының қасына барған бригадир де апамды көргенде ізінше кейін қайтты. Оспан ағай да апамның келе жатқанын байқап қалып, өзінен хабар күткендей, қолындағы темірін жерге қойды да, қалтасынан жыртып алған қағазына темекі орай бастады.

Мен өгіздерді қақпайлап, шөмелелерді жағалата жүрдім. Көбен сүйретпеге шөп тиеді. Жұмысқа әбден үйреніп пісіп алған, қимыл-қозғалысы нық, қарулы. Спортпен айналысқаннан шығар, шаршауды білмейді. Мен оның істегеніне іштей қызығам. Оның орнында мен болсам, қарым талып, тез шаршап қаларым сөзсіз. Анда-санда маған қарап күліп қояды. Сүйреткіге шөпті тиегеннен кейін салынып жатқан пішеннің түбіне әкеліп, маяшыларға көтеріп берді. Пішеннің үстіндегі әжем қағып алып жаймалап жатыр..

Шөпшілер пішеннің көлеңкесі мол жеріне жиналып, тамақ ішуге отырды. Әйелдердің бірі:

— Қалаубек орнында ма екен? — деді.

Со кезде апамның көзінен мөлтілдеп жас көрінді.

— Апа, маған неге айтпадың? — деп отырған жерімнен ұшып тұрдым.

— Әне, қара! — деді біреу. Отыргандардың бәрі бірдей оң жақтарына бұрылып қарады.

Жиектегі қаулаған шөп арасынан алғашқыда Қалаубектің басы қылтиып көрінді де, сонан соң өзі шыға келді. Адамдарды көргенде, сескенгендей

қалт тұрып қалды. Көлеңкеде отырғандардың бәрі де сөз қатуға тілдері күрмеліп, көрген көздеріне елес көрінгендей аңтарыла калған. Осы мезетте «сол ма, сол емес пе» деген бір-ақ ой бәрінің де бастарына келіп тұрғаны айдан анық. Бірақ ойлаудың өзі қисынсыз еді. Жертөлеге тиіп тұрған жақын жер болса екен. Арасы біраз жер. Жолмен келді дейін десең, сайрап жатқан жол да жоқ. Шөбі белуардан келетін сайдан өтеді. Қалай келгені белгісіз.

— Мына бала кімнің баласы? — деген Оспан ағаның жұрттан бұрын шыққан даусы көпшіліктің есін жигандай әсер етті.

— Қалай келген-әй?!

— Біреу әкеліп кеткен шығар? Әйтпесе өзі келуі мүмкін емес, — деген дауыстар шықты.

— Құлыным-ау! — Апамның жүрегіңді елжірете шыққан даусы жұрттың бәрінің көзіне жас үйірді. Бір сәт жым-жырт тыныштық орнады.

— Апа! — Қалаубек апамды көрген сәтте екі қолын көтере жүгірді.

— Сөйледі! — Қуанышың құтты болсын! Әй, қатын, естідің бе? Сүйіншіңді маған бересің, — деді Ұмсынай апама айқайлап.

Апам Қалаубектің даусын естіген сәтте құлағына сенерін де, сенбесін де білмей, кілт тұрып қалып, қайта жүгірді.

— Құлыным-ау! — Апамның үні сай-сүйегіңді сырқыратып жіберетіндей мұңлы шықты.

— Құлыным-ау, не дедің? Тағы айтшы, — деп жерден көтеріп алып, көзінен аққан жасын сүртуге де мұршасы келмей, есі кеткенше сүйді. Қалаубектің сүймеген жері қалмаған сияқты. Сонда

да апамның көзден шыққан жасы ағыл-тегіл болып, тыйылар емес.

— Үш жыл көрген зардабын жаспен жуып жатқан болар, кім білсін!? — деп әйелдер сөйлеп жатыр.

— Қайтсін, бір азаптан басқа не көріп жүр. Баланы туа салысымен, далаға тастағандай болып, жұмысқа шықты. Нәрестесін уызына жарытып емізген де жоқ. Ананың жылы алақанын сезбей өсіп келеді. Не деген қорлық десеңші. Енді аузынан сүті кетпеген сәбиді қараусыз қалдырып жүрісі мынау. Асылы, сүйегі берік жан. Жыласын! Іштегі шері шыққаны жақсы. — Әлібектің шешесі көзінің жасын сүртіп тұрып сөйледі.

Көзінен жас шықпаған адам қалмаған шығар. Бәрі де жанашырлық сөздерін айтып, бірінен-бірі қалмай, жарыса сөйлеп жатыр.

Күтпеген қуаныштан маған дүние дүр сілкінгендей әсер етті. Өзімді бақыт шуағына шомылғандай сезіндім. Апамның ішінен тынып жүргенін өткенде білгенмін. Біз үйде Қалаубектің сөйлемейтінін бір де сөз еткен емеспіз. Сол күні әжемді біреулер шақырғанда апам бармай қалып, іс тікті. Алдында ыңылдап өлең айтқан құсап отырған, артынан мұңлы даусын естігенде, менің сай-сүйегім сырқырады. Шыдай алмай жатқан төсегімнен тұрып:

— Апа, не болды? — деп сұрадым.

Мені ұйықтап қалды десе керек. Даусым шыққанда, тұйық ойдың тұңғиығынан шыға алмай шошып кетті де, қолындағы инесін саусағына кіргізіп алды.

— Не? — деді түк болмағандай.

— Ояу ма едің? Әжең келгенше, киімдердің жыртықтарын жамап отыра тұрайын деп едім. Қалғып кетпейін деп ыңылдағаным ғой. Қалаубекті ойлаймын... Үшке келген жұрттың балалары тақылдап сөйлегенімен қоймай, өлең айтады. Бөбек баласы үшке толғанда шақырғанда, Ердос бізге тақпақ айтып берді. Әйелдер қалталарынан тәтті алып бергенде, жеңешем екеуміздің қалтамызда ешнәрсе болмай, сондағы ұялғанымыз-ай. Осы бала сөйлемей қала ма деп қорқам. Әлі күнге дейін бірауыз сөз айтқан жоқ, — деп көзінің жасын сығып-сығып алды.

Мен де Қалаубек қашан сөйлер екен деп, шыдамсыздана күтіп жүргенмін. Бірақ онымды апам айтпағаным мұндай жақсы болар ма. Әйтпесе жадау көңілін жабырқатып жіберерім сөзсіз екен. Ол бала болып өздігінен жыламайды. Керегін қолы жеткен жерден өзі алып жей береді. Байлаған жерінен босанып кеткеннен бері, Бердібектің алдына қойған айранын ішіп қойып жүр. Сол үшін әжем мен апам ұрысып қалып, бірнеше күн бойы бір-бірімен сөйлеспей жүрді.

— Осында келгеннен бері жылан көрдің бе?

Жаңбыр жауған күні Қалаубектің қарсы алдындағы шөптің арасынан көргенде қорқып кетіп, інімді көтеріп қашқанымды айттым.

— Неге сұрадың?

— Жәй, әншейін. Бекер қорыққансың, түсі суық болғанмен, жыланның іші жылы. Ол — сендердің қорғаушыларың, біліп қой.

— Қалай?

— Бұрынғы аталарың ескіше оқыған білімді болған. Со кісінің қабірінің басында тастан басқа

белгі жоқ. Ақтай деген молдаға құран оқытқанда, ағаң тастың астынан шыққан жылан көріпті. Шын ниетімен тазаланып барған адам құранын оқып кетеді дейді. Ал жолай соғып, тазаланбай барған адамды алдын ала кес-кестеп, тасқа жақындатпайды екен. Мен де түсімде ағаңды жиі көрем. Бір қызығы, қасында жылан жатады.

— Ол не?

— Ағаң соғыстан аман-есен оралады, — деп әңгімеміз аяқталып еді...

— Әй, сен қатын өтірік жылап бізді тойдырдың. Одан да тойды қашан жасайсың, соны айт. Өткенде күйеуің орден алды. Жоғалған балаң өзі іздеп келді. Ержетті деген осы емес пе. Сөйлемейді деп жүрген балаңның даусын мына біздер естідік. Басқа-басқа, сенің жылайтын жөнің жоқ, — деді жерге түсіп кеткен орамалын сілкіп, басына тартып жатқан Күміс апа да.

— Қайдағыны айтатының не? Құдай жылағаннан сақтасын, қуанғаннан шыққан жас емес пе? Той дейсің, тойдан қашып жатқан кім бар? Келсін үйдің иесі, той сонда болады. Жу деген сөздеріңе мен де қосыламын. Бірақ мал ауылда емес пе? — деді көзінің жасын сұрткен апам олармен бірге жарыса сөйлеп.

— Ол сөз емес, ертең шөпті бітіргесін, біздерге бір-екі күн демалыс бермес дейсің бе? Сонда май әкеліп жүрген Үсен ақсақалға айтсаң, малды алып келеді, — деді Оспан да сөзге араласып.

Осыдан кейін апам Қалаубекті қарап келуге жертөлеге бармайтын болды. Бір қызығы, жұмыс орнымыздың өзгергенін қалай білетінін білмейсің, артымыздан түс ауғанда келеді. Біздердің оған

үйренгеніміз соншалық, мезгілінен өтіп кешігіп бара жатса, көңіліміз алаңдап, іздейтін болдық. Оның белінен байлап кеткен жерінен қалай босанып кететіні жұмбақ күйінде қалды. Шөптен бойы көрінбей, төбе шашы шошайып, күнге күйген денесі бұрынғысынан да қап-қара боп, жалаңбұт күйде шөп арасынан шыға келгенде ылғи бірінші көретін — Оспан аға. «Кішкентай бригадир» деп ат қойған да сол.

Ол біздерді көрген бойында:

— Апа! — деп айқайлайды. Сондағысы көп әйелдердің ішінен танып алу үшін айтады. Қалай жүрерін білмей сасып қала ма, апамды көрген бойда томпаңдап ала жүгіреді. Бригадирдің де жаны қалмайды. Оны көрсе, алдына отырғызып алады. Содан жұмыстан қайтқанша аттан түспейді.

Үйге келісімен апам әжеме:

— Амандық боп, мына шөп оруды аяқтаған соң, анау ерте туған лақтың бірін сойып, әйелдерге кішкентай бір той-томалақ жасап беру керек енді, — деп ойын білдірді. Бердібек те, Қалаубек те төсегінде пысылдап ұйықтап жатыр. Төсегімде жатқан менің шашымнан сипаған апамның қолы жұп-жұмсақ, ып-ыстық. Бүгінгі күтпеген қуаныштан көңілім марқайып, көкірегім жарылардай боп, масайрап жатырмын. Содан ба, шаршағанымды да мүлде ұмыттым. Соңғы күндері біздің үйдің табалдырығынан аттаған көл-көсір қуаныш қабаттаса келіп, көз алдымда тұра қалғандай сезінем. Бүкіл өн-бойыма бітпеген алып күш толып кеткен сияқты. Мана жұдырықтай інімнің қалай тауып келгенін ешкім де жөнді сөз тауып айта алмаған еді. Мен де Қалаубектен қалғым кел-

мегендей, ертегідегідей ерен ержүректік танытып, дүниеде менің қолымнан келмес, мен істей алмас іс жоқтай, көңілім алаулап барып ұйқыға кеттім.

Мен асыға күткен шөп ору науқаны кеш болмай аяқталды. Ауланың іші абыр-сабыр. Үсен ақсақал өзі алып келген лақты демде терісін сыпырып тастап, етін боршалауға кірісіпті. Бердібек пен Қалаубек еркінше құмға ойнаса керек, бет-аузы, кіндіктен төмен жалаңаш денесі сатпақ-сатпақ түрімен бауыздалған лақтың қасынан айналшықтап шыға алмай жүр. Бірде басын, бірде жерге аққан қанды көрсетіп шықылықтап күліп, екеуі де мәз. Қазан-ошақтың қасында кернейінен түтіні будақтаған сары самаурын қожылдайды. Апам келе ішек-қарнын аршып, құнжыңдап жатыр. Әжем бір жағында қолына құман ұстап тұр.

Үсен ақсақал жеңін түрген білегімен маңдай терін сүртіп тастап, сойған лақты тез жайғап тастады. Қазан-ошақ жақтан иісі танау жарған қызыл-күрең бауырсақтың өзге еш тағамға ұқсамайтын керемет иісі жайлап алған. Әйелдер жағы қазанға тамақ салуға кірісті. Әп-сәтте шай жабдығы даярланып, үлкендер ішке кірді. Біздер шөптің үстіне жайылған дастарқанды айнала отыра қалып, ыстық бауырсақты қаужаңдай бастадық.

— Өй, айналайындар! Алындар, жеңдер! — деп апам кіріп шыққан сайын біздерге мейірлене қарап қойып, бір сөйлейді. Кеселеріміздегі шайды да, бірнеше айналдырып үлгермей-ақ дастарқанның ортасында қалған бауырсақты да тауыстық. Содан соң басымызды көтеріп, сөйлесе бастадық.

— Қалаубектің тойында бауырсаққа бір тойдым, — деп сөзді Тұрақжан бастады.

— Қап! Жаңа көмекейіме ұйлығып өлең жолдары келіп еді. Қарашы, бауырсаққа тойып алғанда жоқ болып кеткенін, — деді қолындағы кесесін беріп жатып.

— Қиналып көрсейші, мүмкін келер, — дедім мен де қарап тұрмай.

— Қушиып жатқан баста қайдағы ақындық, мақтанып сөйлей береді. Басы қауғадай адамдардың басында ми көп болады. Көрмейсің бе, көсеміміз Ленинді, миы көптігінен басына шашы сыймай қашып кеткен, — деді Тұрақжан сөйлесе, тілі қышып тұратын қалқанқұлақ Жұрын.

— Осы мен сөйлегенде неге мұқата бересің? Не керек өзіңе? — деп орнынан ұшып тұрған Тұрақжан шет жақта отырған Жұрынның қасына жетіп барды.

— Қойдым, қойдым, ойнап айтам. — Шағыр көзі жыпылықтап, екі қолын көтерген күйі езуі бір жағына қисайып, сасқанынан күле берді.

Тұрақжанның со бойда екпіні басылып, не істерін білмей қалды. Бар болғаны:

— Енді айтсаң, ана шақшадай басыңды оям, біліп қой.

Той дастарқанының бірінші кезеңін осылай аяқтап, баяу ырғалып орнымыздан тұра бастадық.

...Егін орағы басталды. Бір жақсысы, түсте ыстық тамақ береді. Бұрынғыдай үйден әкеліп ішпейміз. Бұл да Құмар апайдың арқасы. Егін орағын бастамай тұрып, ертеңгісін басқарма жиналыс ашып, егіннің бітік шыққанын хабардар еткен. Шыққан астықты ысырап қылмай жинап алу үшін, бәріміз бір кісідей жұмыла күш салу керек. Ер адамның жоқ екенін өздерің де білесіңдер,

лобо-грейкіге әйелдер де отырады. Осылай амалдап істегенде ғана тығырықтан шығуға болатынын айтып түсіндірді. Соның артынан сөз алған бригадир егіншілерге түсте ыстық тамақ беру керек деп басқармаға тілек білдірді.

Таңертең тұрғанда жейтін ешнәрсе таппай, қызыл шайды сораптап ішіп жұмысқа кететін едік. Енді жақсы болды. Есесіне түскі тамақты тойып ішіп алып, ішімізді көтере алмай бір сәт демалып аламыз. Үлкендер көз шырымын алады. Біздер аузымызға ерік беріп демалған боламыз. Уәкіл де жұмыс басынан кетпейтін болды. Орып кеткен машинаның артынан қалдырған бидайдың шашағын іздей ме, білмеймін, бір өзі жүреді де қояды. Бір түйір шашақтың масағын көрсе, қол орақпен орғызады. Оған қарсы сөз айтатын бұл жаһанда ешкім жоқ. Өзі би, өзі қожа. Ақ дегені — ақ, қара дегені — қара. Бірақ қанша күшті болса да бригадирге қарсы келе алмайды. Ол билік айттып, қожалық етіп жатқан жерге Құмар апай келе қалса, аузындағы сөзін шашыратып, ұрлық істеген адамдай қипақтап қалады. Құмар апайды жалғыз ол емес, ауылдың бәрі сыйлайды. Ауылда мұғалімді бұрыннан ардақ тұтады. Әлі күнге дейін біздер мұғалім отырған жерге кірмейміз. Далада анадайдан көрсек, көзіне түспеуге тырысамыз.

Уәкіл бірде керек қағазын қалтасынан алып, апайға жаздыртқанын көрген Тұрақжан:

— Уәкілдің сауаты жоқ, көрдің бе, қағазын жаздыртып жатыр, — деп еді. Шамасы, оның біздің апайдай сауаты болмаған ғой. Бригадирге неге сөйлей алмайтынын содан кейін түсіндік. Бір жағынан апай көрікті. Жұрттың бәрі асқан

сұлулығына қайран қалады. Әйелдер жағы оны көре алмай күндейді. Оның алдында, еркектердің де мысы басылып, жанарынан тайсақтап сөйлей алмай қалып жатады. Кім де болса, оның «кел, мұңдалап» тұрған жанарына қарауға құштар. Өзінің үстемдігін орнатып, асқақ менмендігін көрсеткендей аспай-саспай сөйлейтінін қайтерсің. Бір айыбы – баласы жоқ.

Егін оратын машина деген аты ғана, жүруінен тұруы көп. Бригадир соның керек-жарағымен күн ұзақты шабуылдаумен жүреді. Арасында қолы босаса, әйелдерге көмектеседі.

Жұмыс басына төрт лобогрейка шыққанмен, шетінен іске жарақсыз. Жүрер-жүрместен тұрып қалады. Бірінің бұрандасы кетсе, екіншісінің шалғысы сынады. Енді бірінің сеялкасы жапырайып майысады. Әйтеуір себеп жетеді. Осының бәрі Құралдың қолынан қайта жөндеуден өтеді. Лобогрейканың біріне Тұрақжанды отырғызды. Өзінің ойынан шықса керек, бригадир айтқанда қуанып кетті. Бірден аттың үстіне қонжиды.

Бозала таңнан тұрғаннан қас қарайғанша өгізбен қырман бастырамын. Апам жайлы болсын деп қасқа өгізді ерттеп көрсетті. Алғашқы отырған күні басым айналып, жүрегім айнып жаман болдым. Кешкісін талтаңдап аяғымды баса алмаймын. Құйымшағым ойылып қалғандай удай ашиды.

Ақыры, қасқа өгіз де маған үйренді. «Міндің бе?» дегендей, отыра бергеннен қозғала береді. Үстіне отырған соң, «шу!» деп даусымды бір шығарып, басын масаққа салғалы мойындарын соза берген өгізді шыбыртқымен жон арқадан бір тартам. Әбден еті өлген жануар мыңқ етпейді.

Соңындағы дөңбек тас та дүңк-дүңк етіп, шеңберді айналып домалайды. Сытырлап сынып, бидай сабақтары үгітіле бастайды. Айнала берем, айнала берем... Міне, төңірек тегіс маған қосылып, шыр-көбелек айналды. Ердің басын ұстап алдым. Осы кезде:

— Бала, құлап қалма! — деген Оспан ағаның даусы алыстан талып жеткендей болды. Өзім де шеңбердің ішкі жағына қарай қисайып бара жатқанымды сезіп, ердің қасынан қыса түсем. Бұл аздай, тұяқтары сыртылдап, бастары салбырап, бір мұңды әуенді тыңдағандай, шайқатыла тербеліп, аяқтарын санап басқандай, майда қадам, сылбыр қимыл да мезі қылады. Бірақ бұған да көндігеді екенсің. Көзімді еріксіз жұмып, балалық тәтті ойға беріліп кетемін. Уайым-қайғысыз, асыр салып құлындай ойнаған бақытты күндерім сағымдай елес береді. Ой, шіркін! Сол кездерім қайтып бір келгендей, өз қиялыма өзім сеніп, бір жасап қалам. Тәтті қиялға елітіп отырып, өгізді шеңберден шығарып алам.

— Әй, көзіңе қара! — деп айқайды салады мұндайда Оспан аға.

— Тоқта! — деген дауыс шықса, «Уһ!» — деп демімді алып, өгізді тоқтатам. Төңірек зыр қағып, айналып тұрады. Өгіз үстінен аунап түсе жаздауға шақ қалам.

Бастырылған астықтың сабаны мен дәнін екі жаққа бөліп, жаңадан астық баулары төселгенше ес жиып, демалып қалам.

Басым шыр айналып, неше бау астық бастырығаным есімде қалмайды. Кешкісін тақымым мен сирағымның удай ашығанына да қарамай, өгізден

түскеніме қуанам. Өне бойым салдырап, әбден шаршағанымды сезінем.

Төңірекке қызыға қараймын. Өгіз үстінен биік-теп кеткендеймін. Бәрі алақанда тұрғандай көрінеді. Көбен өгіз арбаға бау тиеп жатыр. Әйелдер сүйреткімен алыстағы Тұрақжанның артынан қалмай бүкшеңдейді. Ұшы-қиыры жоқ сары ала алқап алтынға бөккендей, күн көзіне шағылыса жарқылдайды. Әйелдер ашық тақырға шығарған ұлпа топанды күрекпен құлаштап, әуелете атып жатады.

Күн қысқарып келеді. Таңның ызғары білінді. Бұрынғыдай емес, астық деген барлық жерде қауырт пісе бастады. Қызу науқан енді басталғандай. Маялап жиналған астық баулары шетінен күнделікті бастырылып, күнде бір өгіз арбамен астық қабылдайтын мекемеге жіберіп жатады. Таң атқаннан күн батқанға дейін шыр айнала берген митың жұмысқа мен де үйрендім.

Қырман басында адамдар күні-түні бірдей жұмыс істейді. Қыркүйек айының бірінші күнінен-ақ жел тұрып, аспанды бұлт үйіре бастады. Жаңбыр жауса, бар істеген еңбек далаға кетті деген сөз. Осыны ойлаған басқарманың мазасы қашты. Жайқалған егін жауын астында жиналмай қалса, жақсылық болмасын білді. Басына үрей үйіріліп, қайта-қайта ауданға шапқылап көмек сұрады.

Енді егін басынан шықпай жүр. Үйіліп қалған астық бауларын бастыратын малатасқа түнде отырғызатын адам таппай, май тасып жүрген Үсен ақсақалды отырғызған болатын. Жасы келген үлкен кісінің өгіз үстінде бір түн отыруға да шамасы келмей, белінен шойырылып жатып қалды.

Қыркүйек айы болатын. Күн желдетіп, аспанда бұлт ойнай бастады. Желдің арты көзді аштырмайтын ұйтқыған шаң болып кетті. Жұрт астарына төсеп жүрген киіз-алаша, киім-кешектерімен қырмандағы астықты жауып, үлкен әбігерге түсті. Колхоз жақтан келетін қара жолдың шаңын бұрқыратып, желмен бірге қапталдаса дүрсілдеген дыбыс шықты. Пошташы қарадомалақ шал шабдарын салдыртып келіп қалыпты. Бір қолындағы қамшысын көтеріп алғаннан-ақ, қуанышы қойнына сыймай келе жатқаны көрініп тұр.

— Сүйінші, келін! Сүйінші! — Кімге айтқанын білмей, әйелдер бір-біріне қарап, аңтарылып қалды.

— Әзберген келе жатыр әскерден. Ертең пойыздан түседі. Үй-ішіне хабарла деп мені басқарма жіберді. — Өзі тұрған атты тепкілей береді.

— Уа, жинал тез!

Апам сасқанынан қолындағы күрегіне сүріне құлады.

— А, құдай, рас па? Шын айтасың ба, ата?

— Тоба! Шын айтасың ба, дегені несі? Аппақ сақалыммен өтірік айтып, қай құдай қинап тұр мені.

— Әуелбек! — деді қасында тұрған мені байқамаған апам.

— А, Әуелбек! Естідің бе?

Жертөлеге келе:

— Қалаубек, жүр, ағама барамыз, — деп отырған жерінен көтеріп алдым. Ол соңғы кезде байлаған күйінде отыра береді. Бірақ келгісі келсе, қайдан болса да тауып алады. Қалаубекті көтеріп алдым. Апам Бердібекті қолынан ұстады. Екеуі тізбектеліп, артымда қалып қойды. Қалаубекті

иығыма мінгізіп алып, алды-артыма қарамай жөнелдім. Әлі де көзіммен көрмей, сенбейтін сияқтымын. Әкемді көз алдыма елестеткім келеді. Алып-ұшқан жүрек өрекіп, әлдебір елегізу бойыма пайда болған. Көңілім самғап ұшқан құстай игертпейді. Әкемнің құшағында екенмін деймін. Бақыттың қандай екенін көріп тұрмын. Сүттей аппақ, мамықтай жұмсақ, шырындай тәтті, ұядай жылы, көз сүріндірер сұлулыққа разымын, құдай. Енді өзіме келгендеймін. Әкемнің бейнесі көз алдымда: ұзын бойлы, қапсағай денелі, қалың қабақтың астынан қараған үлкен көздері, келбетті қара торы жүзі. Өзгермеген со қалпы. Қалаубек басымнан ұрғанда барып селк еттім.

— Анау не? — Қолымен алдымыздағы қалың ағашты көрсетті. Алыстан қарауытып тұрған соң қорыққан сияқты. Дала бұлыңғыр, алдымыздан жел гуілдеп жүргізбейді. Бірақ оған қарап жатқан мен жоқ. Аяғымды адымдай басып, екпінім басылар емес. Қалаубек болмаса, құстай ұшып жүгірер едім.

— Ағаш қой. Біздің ауыл сол жерде, қазір үйге барамыз. Ертең армиядан ағам келеді. — Менің айтқан сөзім оның құлағына кірмеген сияқты. Төбеме бұрылып қарасам, танауы саңқиып, мүлгіп отыр. Бір-екі ауыз сөз айтқаны болмаса, әлі дұрыс сөйлей алмайды. Мінезі ауыр болатын сияқты. Тым тұйық.

Апам келгесін үйдің ішін ақтап, тазартты. Кір-қонды жуып, түнімен ұйықтаған жоқ. Дегбірім қашқандай елегізіп, мен де дұрыс ұйықтай алмадым. Қалаубек қайта-қайта оянып, апамды іздеді. Қасына келіп, кішкене басынан сипап отырса, қайтадан ұйықтап қалады.

Үйге сыймай, бір кіріп, бір шығып жүргенде түс те болды. Шайға енді отыра бергенде, даладан дүбір естілді. Апам екеуміз өре түрегелгенде, шығар есікке сыймай кептеліп қалдық.

Ауылға жақындап қалған арбадан ағамды бірден көрдім. Үстінде сұр шинел, жұлдызы жарқыраған көк құлақшынға көз жүгіртіп үлгердім.

— Аға!

Апам жалма-жан қайта үйге кіріп, Қалаубекті көтеріп шықты. Мен жүгіріп арбаға жете бергенімде, ағамның қасында отырған көзі көкшіл әйелді байқап қалдым. Ол қолымен кес-кестеп ағамды қорғалай бастады.

— Жарасы әлі жазылған жоқ, болмайды, — деді қазақша таза сөйлеп.

Ағамның көзі ғана жылтырап көрінеді. Марлімен басын айқұш-ұйқыш орап тастаған екен. Жанарын алмай қадала қарағанмен, орнынан қозғала қоймады. Оның жай-күйімен шаруам жоқ. Маған өз әкем өңменімнен итергендей әсер етті. Бар болғаны қолын созды. Әкемнің қолын шап беріп ұстап алдым да, арбадан қалмай, қайта-қайта сүйе бердім. Менің қолымнан келгені осы болды. Бір байқағаным, сарғая күткен бойымдағы сағыныш тағат табар емес. «Бәрінен де әкенің иісін иіскеп, бауырына кіріп мауқыңды басқанға не жетсін!» Нақ қазір сол жетпей тұрғанын іштей сездім. Сағыныш бойымды өртеп барады. Осы арада мен дәрменсіз күй кешіп, жанымдағы әкеме жете алмағанымға күйзелдім. Ішім аласапыран.

Қалаубекті көтеріп апам да артымнан жетті. Қуаныштан жылап жүр. Маған айтқан сөзінің бірін де естіген жоқпын. Ойым да, санам да әкеме

ауған. Менің сарғая күткен сағынышым басылар емес.

Арба тоқтаған кезде, әкемнің аяқ жағынан келіп құшақтай алдым. Көз жасым тыйылмайды. Неге жылап жүргенімді өзім де білмеймін. Ағам қасымда ғой, соған шүкіршілік етуім керек еді. Соны түсінбесем қайтерсің. Бәрі ойлағанымдай болмағанның кесірі.

Ағамның кеудесіне басымды қойып, өксіп-өксіп барып тынышталдым. Дүниеде сағыныштай нәзік нәрсе жоқ екен, көңілім әуелеп, бақыт құшағына кенелдім.

Менен кейін апам қасына келіп:

— Қалаубекті таныдың ба? — деді зорға сөйлеп. Ағама жақындап иіскетті. Таңған марліні қызық көргендей, әкемнің басына қолын жүгіртті. Жанында бір әйел бар. Ағамның қасына қосып жіберген дәрігер екен. Енді түсіндім.

Әкем орнынан жаймен қозғала бастағанда, арбадан медсестра көмектесіп, қолтығынан демеді. Апам екінші жағынан келіп, қолынан ұстады. Қолаяғы сау екен, соған енді көзім жетті. Ағам әлі сөйлеген жоқ.

Бөлмеге кіргенде, төрдегі төсек көрпеге өзі барып отырды. Екі көзі біздерде, аузын жыбырлатып сөйлегендей болды.

— Жарасының орны әлі бітпеген. Тамақты талмап жұтады. Оқ жағына тиген, шайнай алмайтыны содан. Ешнәрсе етпейді. Бірте-бірте жазылады, — деп ағамның жағдайын түсіндірді дәрігер.

Үйге адам толды. Апам пошташы шалға қойды сойдырып тастады.

Дәрігер бір күн қонып, қайтатын болды. Кетерінде ағамның басына ораған марлісін шешіп,

жағына тиген оқтың орнын көрсетіп, марлісін жаңартты. Қара бақырдың орнындай шұқырдың айналасы тыртық болып біткен. Жараның орны енді қабыршақтана бастаған.

— Жарақаты өте ауыр болды. Енді күтіну керек. Әбден жазылмайынша, ауыр зат көтеруге болмайды, — деп дәрігер бізбен қоштасып арбаға отырды.

Қалаубек ағамды іш тартып, қасынан шықпай ойнап жүреді. Өзімен-өзі дабырлап сөйлегені түсініксіз болса да, біздер соған мәз боламыз. Бұрын бұның бірі жоқ, тіпті күлмейтін де еді.

Ағам бұрынғысынан да салмақты болып кеткен. Басынан өткізген ауыр күндерін айғыздағандай, қысқартқызып алдырған шашы аппақ. Жазық маңдайы қыртыстаныпты. Әлі де сол ауыртпалықтан арыла алмай жүргендей тұйық. Жеңгелері: «Кербез қайнымыздың әңгімесін тыңдауға келдік», — деп қалжыңдап сөйлегенде де жауап қатқан жоқ. Түнде терезе жақтан жел соғып, таңертең мойнымды бұра алмай қалдым деп кеше Бөбек келді. «Кербез қайнымның артынан сәлем берсең кетеді», — деп енем жіберді, — дейді. Оны естігенде ішегім түйілгенше күлдім. Менімен қосыла апам мен әжем де күлді. Әкем ғана күлген жоқ.

Ағамның жағы екі жетінің ішінде жазылды. Бірақ аузын аша алмайды. Сұйық тамақ болса, жаймен сораптап ішеді. Көбіне қойдың құйрық майын сорады. Бүгінде ауылдағылардың бәрі менің әкемнің атын ұмытып қалғандай «Май сорғыш» деп атайды. Інімнің Қалаубек деген аты үйдің ішінде ғана айтылып жүр. Өзгелер жаппай «Кішкентай бригадир» атап кетті...

ЖАРҚЫНБЕК

Мен туған жеріме келдім. Көп жылдан бері сыртта жүргеннен бе, сағынып қалыппын. Әр сүйем жері мен оның шаң басқан әр бұтасын бауырыма басып, аймалап сүйгім келеді. Әр бедерге, әр бояуға, әр бұтаға емірене қараймын. Жазық дала күн сәулесімен күлімдеп, сағым ойнап, майда баяу жел еседі. Самал желмен бірге ағаш басындағы жапырақтар сыбдырлайды. Аяғымның астындағы құрғақ шөптің үстінде өрмекшінің өрмегі көзге шалынды. Тыныштығын бұзғым келмей, аяғымды аңдап басам. Маңай көктемдегідей әрі нұрлы, әрі аса көңілді. Осы көріністерді қанша уақыттан бері аңсап келгенім рас.

Қаланың батыс жағы заводтан шыққан түтіннен буалдырланып тұр. Сары су өзенінің жағасынан балалардың көңілді даусы естіледі. Сонау ертедегі өмірімізбен қазір жадымнан өше бастаған жағалау көп нәрсені қайта еске түсірді. Өткен күндер ертегідегідей елестейді.

Сол кезде осы жарқабақтың бойы шұрқ тесік құстың ұясы болатын. Бұл жерді «құс базары» деуші едік. Айтса айтқандай-ақ, шырылдап, құжынаған құстардың даусынан бас айналып, құлақ тұнатын. Балалардың ұяға бойы жетпей, бірінің үстіне бірі шығып, жұмыртқаларды ұясынан суырып, жарып, ішкендерінен артылғанын бірінің беттеріне бірі лақтыратын. Саржағал беттерді көрген сәттегі қызықты қоя беріңіз. Мазақтаған күлкілерінің арты – көбіне қып-қызыл төбелес...

Бүгін сол құжынаған құстардың бірі жоқ. Айнала жым-жырт. Жыл сайын тасыған судан опырылып құлаған жар да қалмапты. Жым-жылас төбешік.

Ертеде балалармен талай асыр салып, жасырынбақ ойнаған өзен жиегіндегі сүрлеу жолмен ілгері өрледім. Қиял түкпіріндегі жұмақтай санада жатталған, мен үшін ыстық мекеннің құлазыған түрі жаныма батып келеді. Айналасын қамыс қаптаған, баяғыдан таныс мынау үңгірді жанай өскен қос еменнен байқадым. Осы маңда ауыл малын кезекпен бағып жүріп, күздің ызғарлы желі соққанда ықтайтын едік. О, тоба-ай! Сол үңгірді де кейін қанша сағындым! Туған ауылдың түтіні де тынысыңды аша ма деймін?!

Үңгірдің төбесі түндіктің орнындай ашық. Ені мен ұзындығы шамалас. Біреу әкеп төгіп тастағандай, ортасы – ақ құм. Сонау бір жылдары адам кірмейтін үңгірдің ішіне бүгінде келушілер көп пе, әр жерде бос бөтелкелер мен консерві қалбырлары, қағаз жыртындылары, целлофан, темекі тұқылдары ыбырсып жатыр. Үңгірге түскенімде шөптің кермек иісі танауымды қапты.

...Сол күндері күздің сыз тартқан ызғарына қарамай, құмға шалқамнан жата кетіп, көк жүзіндегі бұлттармен бірге қиялым құстай ұшып қалықтайтын. Армандарымның бәрін бірдей айтпасам да, алдыма қойған негізгі мақсатым — тезірек ер жетіп, әкем мен шешемді бағып, алғысын алсам деген игі ой болатын. Ашылып бір сөйлемейтін мінезі ауыр әкемнің, ызғарлы, қараторы өңі, өне бойы тұнжырап жүретіні бала да болсам менің жаныма кәдімгідей бататын. Баласының ер жетіп, жұмыс істегені қай әкеге де қуаныш әкелері — белгілі жәй. Мен де әкемді алғашқы тапқан табысыммен қуантып, жадыраңқы жүзін көруге құмартушы едім.

Дәл қазір осы үңгірдің ішінде өткен балалық шағыммен кездесіп тұрғандай, кете алар емеспін. Бір нәрсе жетпей, тағатым таусылды. Көңіліме не жетпей тұр?! Бала кездегідей жата қалып, жерге аунағым келді. Ол үшін үңгірдің ішін қоқыстардан тазарту керекпін. Бөтелкелерді жинауға құлшына кіріскенімде, оң жағымдағы шөптің түбінен басын қаздытып, ысылдаған қара шұбар жыланға көзім түсті. Бізәлі көздерін жылтылдатып, айыр тілін сумаң-сумаң еткізеді.

Тап осындай жыланды бірінші рет он екі жасымда көргенмін. Онда біз төртеу едік. Суға түсуге шыққанбыз. Арамызда Әсемкүл деген қыз бар.

Шілде айы. Күн сәске түс. Ашық аспанда, тым биіктен шарбы бұлттар баяу жылжиды. Жанға жайлы салқын самал лып етіп көтеріледі де, төңіректегі тал-теректер ыргала түседі. Артынша жым-жырт тыныштық.

Біз жарыса сөйлесіп, өзенге тез жеттік. Әсемкүл суға түсуге үнемі біздермен бірге келетін. Оған үйренгенбіз. Ол қамыс арасында шыбын-шіркей мен масаның шаққанына да қарамай, су жыланнан да қорықпай, жалғыз өзі түсе беретін. Бүгін де сүйтті. Біздер судан шыға бере бір-бірімізді қуып, жалақ ойнап жүргенде, су жағасынан қашықтап кеткенімізді де байқамадық. Құрақтың ішінен шыға берген Жолайдың оқыс даусын естігенде барып, жағаға қарай асықтық. Оның тостаған көздері шарасынан шығып, алдына қарап қозғалмай, сілейіп қалыпты. Жанымдағы Сабырда да үн жоқ. Бар болғаны қолын алдына қарай ербеңдете береді. Мен болсам, қара шұбар жыланды көргенде ғана дегбірім қалмай, тұла бойым тітіркеніп, шегіншектей бердім. Мияның түбінде білезік болып оралып алған. Басын қалтаңдатып, айыр тілін жалаң-жалаң еткізеді. Сәлден соң артымыздан Әсемкүл келді. Біздің қорыққан түрімізді көргенде, сүйкімді ерніне күлкі үйіріліп:

— Сужүректер, — деп жалма-жан шыбықпен қорғанып, жыланның қаздиган басына жармаса қалды. Оның өзіне ұмтылған қимылынан сақтанып, аяғын алып қашады. Жылан ысылдап, тілін жалаңдатқан бойы құрақтың арасына сусып кетті. Үрке қарап, біз тұрмыз. Бір жағынан қыздың қорықпағанына таңымыз бар. Оның намысымызға тигенімен шаруамыз жоқ. «Мынаның батырын қара» деп ойладым. Осы батылдығы нәзік денесіне жараспайтын сияқты. Әсемкүлдің қоңырқай көзі тіксіне қалып, жыланның құйрығын аяғымен шапшаң басты да, басынан ұстап алған бойында, тілін суырып тастады. Дәл қазір жыланды көрген

мезетте жүрегім суылдап, Әсемкүлді есіме алдым. Қорыққанымнан үңгірден қалай шыққанымды білмей қалдым.

Үңгірдің теріскей беті — балдар қыста шаңғы тебетін, жазда ит тұмсығы батпайтын ну бадам. Аңқыған хош иістен бас айналғандай. Айнала мүлгіген, тым-тырыс. Сауысқандар талдан-талға секектеп қонып жүр. Кенет сасық көкектің құқ-құқ деген даусы шықты.

Бүгінде қала өзгеріп, бұрын салынған тоқал үйлердің орнына көп қабатты үйлер тұрғызылған. Жаңарған қаланың жаңа үйлерін көріп, еңсем көтерілді.

Көшеде әрлі-берлі ағылған нөпір халық. Кімнің қайда баратынын біліп болмайды. Ерсілі-қарсылы ағылған адамдардың арасында айналама асықпай қарап келе жатқан мен кенет көшеден баяғы досым Жарқынбекті қарсы кезіктірдім.

— Уай, тақырбас достым, аман ба? — деп иығынан ұстай алдым.

Жарқынбек көңілсіз, төмен қарады. Содан соң марғау ғана көз тастады.

— Өй, Ауданбай, көктен түстің бе? — Қол ұсынып, сүлесоқ арқамнан қақты.

— «Жолы болар жігіттің жеңгесі шығар алдынан». Сенімен тап осылай кездесем деп ойлаған жоқ едім.

— Ауылға келмегеніңе көп болды ғой. Қайда жүрсің? «Көзден кетсе, көңілден кетеді» деген, әлде туған жерді ұмыттың ба? — деді Жарқынбек қолымды қаттырақ қысып.

— Е, достым-ай!? Қу тірлік қой. Қол тие бермейді. — Екеуміздің бір-бірімізді көрмегенімізге,

міне, аттай он жыл. Орта мектепте бірге оқып, бір көшенің бойында тұрып, құлын-тайдай тебісіп, қатар өстік. Он жылдықты бітірген соң, екеуміз де институтқа түстік. Жарқынбек мал дәрігерлік, мен құрылыс-инженерлік факультетте оқыдым.

Жарқынбектің тұнжыраған әжімді өңін көріп, арада өткен біраз жылды енді аңғарғандаймын. Кішкене көздерінің айналасын сызықтар торлапты, үнемі жылылық есіп тұратын мейірімді жүзінің жүйкесі шаршап-шалдығып, әбден күйзелген, қалқып екі құлағы қалыпты. Көзінде кірбің, өңі сынық. Бірақ соның бәрін жанардың алыс түкпіріндегі белгісіз бір жарқыл кері ысырып, жабырқауға жол бермей тұрғандай көрінеді.

— Бүгін үйіңе барам деп едім, өзің кездесіп қалғаның қандай жақсы болды. Жүр, бір жерге барып отырайық.

— Қайда? — деді Жарқынбек.

— Енді, бұл — менің шаруам. Сен маған ерсең болды.

Кең залдың орта жеріне жете сәл бөгелдік те, оң қапталдағы қаракөлеңкелеу, оңаша үстелге отырдық.

— Мә, мына мәзірді оқып, қалаған тамағыңа тапсырыс бер.

Ол мәзірге үңілді.

— Ей, тақырбас! Тазасынан татуды ұмытпайтын шығарсың, — дедім.

Басын изеген Жарқынбек екі езуі құлағына жете жымиды.

— Ұмытпасам, сегізден тоғызға көшкен жылы «тақырбас» деп саған Сәрсен ат қойған. Сол бала қайда?

– Өзі хабарласқан жоқ, білмеймін.

Тамақтан бұрын «Кездескеніміз үшін!» деп құйылған рөмкелерді тартып жібердік.

Мейрамханада байырғы дабыр-дұбыр, қарқылдаған күлкі, жамыраған сөздер мен азан-қазан оркестрдің даусы. Даяшы қыздар қолына поднос ұстап, зыр қағып жүр. Төбеде темекі түтіндері будақтады. Бірер рюмкадан соң-ақ қызара бөртіп, Жарқынбекке жорта тиісе бастадым.

– Бірге мектеп бітіргендердің ішінде бірінші үйленген сен едің. Рекорд жасаған шығарсың? Неше балаң бар?

– Қайдағы рекорд? Қалада әйелдер екеуден артық тумайтынын білмеуші ме едің? Аллаға шүкір, екі балам бар, – деді Жарқынбек.

– Екеуміздің бір жылда туылғанымызды білесің. Біреу айтса, сенбес едім. Ауылдан алыс жүргеннен бе, мектепте жүрген күндеріміз ойыма көбірек түседі. Кейде сол күндерді аңсайтыным бар. Уайым-қайғысыз, мұң-мұқтажсыз өмір кешкен балалық шақ қызық қой.

Бірде сабақ біткен соң, кластастар мектеп алдындағы ағаштың жанында отырдық. Түс әлеті. Баяу самал тұрып, әлі күннің ыстығы қайта қоймаған. Ағаш басынан түскен жапырақтар қалбалақтап ұшып-қонып жүр. Үзіліске шыққан оқушылар ауланы у-шуға көмді. Бантиктері желкілдеген қыздар мак ойнауға кіріскен. Сөзуар балалар әр нәрсені бір айтып, аузымыз тыным таппай отырдық. Өзің білесің, ішіміздегі сөзге ұстамыз – Асылтай. Соның әңгімесін тыңдап, күлкіге бөгіп тұрған мені бірауыз сөз қатпастан, қолымнан тартқан күйінде жүре бердің. Бір кезде қатарыңда

келе жатқан маған бұрылып: «Көрдiң бе, бәрi-нiң үстiнде костюм-шалбар, қолдарында сағат, аяқтарындағы туфлилерi де үстерiндегi киiмдерiне үйлесiп, өздерiне әп-әдемі жарасып тұр. Iшiндегi жұпыны киiнген екеумiз ғана. Солардай арқа-жарқа қашан жүрер екенбiз. Кейде солардың кiген киiмдерiне қарап, қызығып кетем» дедiң. Iшiнде бiреуге деген наразылық бардай. Бұрын-соңды менiң ойыма келмеген мына сөзiңдi естiгенде таң қалдым. Шынын айтсам, сенен мұндай сөз шығады деп ойлаған жоқ едiм. Қапелiмде, не айтарымды бiлмей, сенi де, өзiмдi де аяп кеткенiм соншалық: «Тез ержетейiкшi, өкесiн екеумiз олардан да жақсы киiнетiн боламыз. Көрерсiң әлi» дедiм көрiпкелiм бардай нық сөйлеп. Сен болсаң менiң сөзiме құлақ аспай, қайта сыбырлап: «Бiздiң класта кедей шаруаның баласы екеумiз-ақ» дедiң iшiң от жалағандай күйiнiп. Ендi менiң сол айтқаным келген жоқ па?! Бiзбен оқығандардың арасында жоғары бiлiм алған екеумiзден басқа ешкiм жоқ. Бiразы оқуға түссе де, үлгере алмай шығып кеттi. Менi мақтанып отыр деп ойлап қалма, сөздiң ретi келгесiн саған айтып отырмын. Әйтпесе оқуда тұрған не бар дейсiң. Оқыған да, оқымаған да өз күнiн өзi көрiп жүрғой. Сыныптастардан кiмдердi көрiп тұрасың? — дедiм үнсiз тыңдап отырған досымды сөйлеткiм келiп. Жарқынбектiң даусы ендi ғана шықты:

— Бәрi де отбасын құрып, жөндерiмен кеттi. Үйленген соң адамдар өзгередi екен. Бiр қалада тұрсақ та, көбiсiн көрмеймiн. Кездесе қалғанда, бұрынғыдай шауқылдасып ойнап-күлу жоқ, асығыс амандасып, сырт адамдай өте шығамыз.

– Бала кезді еске түсірген қызық қой. Аузымнан сөзім түсіп тұрған ынжық едім. Біреудің бетіне тіктеп қарай алмайтынмын. Ол уақытта біреуге сыр айту қайда маған. Өзімнен-өзім ұялатынмын. Орыс мектебінде менен бір класс төмен оқитын, көрші үйдің Әселей деген қызы болды. Жеті оқып жүргенімде, сыртынан ұнатқаным соншалық, бетіне тіктеп қарай алмайтынмын. Өзі ашық. Маған бірдеме десе, екі бетімнен от шығып, бейжай күй кешем. Ұялғаным сонша, тіл қатпай, төмен қарап тұра беретін едім. Алайда оны үнемі көруге ынтызармын. Көңілім алаңдап, ойымнан бір шықпайды. Үстіне киген киімі де өзіне жарасып тұратын. Бидай өңі үлбіреп, моншақтай мөлдір қара көзі жанып тұрған сүйкімді еді. Ал оның қыстың күндері екі беті нарттай қызарып, үйдің алдында өз қатарларымен қар атысып ойнап жүргенін көрсем, не құдіреті барын білмеймін, Әселейден көзімді ала алмай, телміріп қарап қалам. Қыстың бір күні ат шанада келе жатып, бір үйдің жанынан бұрыла бергенде, аяғын байқаусызда сындырып алды да, содан сылтып басатын болды. Сол күннен бастап, Әселейге деген ыстық көңілім суи берген. Бұрынғыдай қайда жүрсем де үнемі іздейтін әдетім ұмытыла бастады.

...Мейрамхананың іші біз келгендегідей емес, араның ұясындай гу-гу. Өзара ду қол шапалақтап, бір-біріне қошамет білдіріп жатқандардың күлкілері, даурыға шыққан дауыстармен бірге қосыла ойнаған көңілді әуен шарықтайды. Әр үстел басында отырған топ көңілді күйде не бір әдемі сөздер айтып кеп, тостар көтерісуде. Ашық тұрған терезеден алыстан өткен пойыздың сал-

дыр-күлдір жүрісі естіледі. Бірақ Жарқынбектің көңілі сергір емес. Жапан түзде жападан-жалғыз отырғандай, оның жүдеу жүзі жадырамайды. Тек өткір кішкене көздерін төрдегі оркестрге қадап, оның құйқылжыған әуеніне елжірей, құлағын тігеді.

— Жарқынбек, саған не болған, әлі бір көңіліңнің жадырағанын көрген жоқпын. Байқауымша, сен біз кездеспегелі мүлдем өзгеріп кеткен сияқтысың. Мінезің тұйықталып, сөзге сараңданғансың ба, қалай, өзің тіптен ашылмадың ғой. Кездескенге қуану орнына, досқа деген мейірімді жоғалтқан адамға ұқсайсың. Түсінсең, біз екеуміз бір-бірімізді жатсынған адамдаймыз.

— Осылай дейтініңді өзім де біліп едім. Ауданбай, қинама мені. — Жарқынбек ауыр дем алып, күрсініп қойды.

— Менің ойымша, сен бір қиын жағдайға душар болғансың. Шыныңды айтшы, дұрыс айттым ба? Ылажы болса, менен ештеңе жасырмауыңды қалар едім, — дедім мен оның ішкі сырын ашқым келіп.

— Сен әлі өбектеп кететін әдетіңді қоймаған екенсің. Қайткенде де, менің азабымды білмегенің дұрыс еді. Ежелгі досымсың ғой, саған да оңай тимейтінін, білем. Мен айтпасам да басқалардан естисің, одан да өзім айтайын, — деді даусы дірілдеп.

Алдындағы рөмкені қағып салды.

— Өмірде адамның арқалар жүгі әртүрлі ғой. Бірақ менің басыма түскен ауыртпалықты ешкімге де бермесін. Қазір менде жұрт көзіне қарай алмайтын ауыр мұң бар. Көзден жас шыққанда

ғана еңсемді көтерем, шынымды айтсам, сонда ғана өзектегі ащы запыраннан тазарып, жеңілденіп қалам. Мен үшін өмірдің мәні кеткен. Бірақ өмір сүргім келеді. Алда әлі не барын құдай білсін. Жер басып жүрген себебім де содан. Ендеше зіл қара тастай мұңды, жүректі тітіреткен шерді тыңда, айтайын.

Жарқынбек мұңайған раймен қоңыр түсті коньяктың шөлмегінен көз алмай, мелшиіп қалды. Қараторы өңі қуқыл тартып, түкті қабағы түнере түскен. Бұрын мен байқамаған кескін-келбетіне қарап, аңырып қалыппын. Қарсы алдында тұрған шөлмектен рөмкесіне тағы құйып, қағып салды. Қызыл күрең коньяктің дәмін алып біраз отырғанмен, аузына нәр татпады.

Еселеп тағы құйылған рөмкесін ішіп салғанда, өңі жадырап, реңі кіргендей. Бұл оның тамағына жұғын болмады ма, тамсанып қойып, үстелде жатқан қораптан темекі алып тұтатты. Көк ала түтін көлбеңдеп, қолқаны қапты:

— О баста Сұлушаштың шоқтығы биік ажарын көргенімде, өзіме тең емесін сезген едім, — деді даусы өзгеріп. — Сезсем де, өзіме билігім жүрмеді, білдің бе... — Сұлушаштың атын естіген сәтте, менің есіме тойдан шыққан кездегі үшеуміздің арамызда болған әңгіме түсті. Сол тойда кластағы балалардан үшеуміз ғана болдық. Басқа балдардың неге келмегенін білмедім. Той көңілді өтті. Бәрінен де біз үшеумізді Сұлушаштың ерен сұлулығы таң қалдырып еді.

Осы тойда мен мұңлыққа Сұлушашпен билеуді несіп етті. Алғашқыда өзімді меңгере алмай, аяғын басып кетемін бе деген қаупім бар еді. Ұр-

шықша шыр айналып, дөңгелене билеген қыз мені де өзімен бірге үйіріп әкетті. Әншейінде биге ора-шолақ адам өзімді мамықтай жеңіл сезініп, су бетіндегі қалтқыдай қалқып жүре бергеніме сенбей де қалдым. Енді ғана өзімді меңгеріп, сөзуарлана бастағанымда музыка бітіп қалды.

Тойдан кейін үйге бірге қайтып келе жатқан үшеуміздің де ойымыз бір жерден шығып, Сұлу-шаштай сұлу қызға үйленуді армандадық. Әрине, іштей. Артынан арамызда дау туды. Әуелі бастаған Асылтай еді. Аспандап сөйлейтін әдетіне байланысты «Аспанкөз» атанып кеткен жігіттің дауды туғызған да өзі-тұғын. Оның бір жаман қасиеті – сөйлесе ешкімге дес бермейді.

– Осы сендер сұлу қыздар далада жатқандай сапыратындарың не?! Сондай қыздар бәрімізге қайдан табылсын? Алдымен соны ойладындар ма? Табылған күнде олар біздерді ұнатса жақсы, ұнатпаса ше?! Жарқынбек қыз мінезді, жайсаң, күлгені баланың күлкісіндей жайдары, өңі екі бастан қараторының ішіндегі көз тартар әдемісі емес пе?! Ана кішкене көзінің астындағы қолмен қондыра қойғандай, қыр мұрнын көрген қыздар өздері келіп сүйкенбей ме?! Ал енді Жарқынбектің қызды сөзбен үйіріп ала қояды дегеніне өз басым сенбеймін. Оның сөзге шорқақ екенін мен айтпасам да білесіңдер. — Осы кезде Мұса шыдай алмай:

– Бір өзің сөйлей бересің бе, тұра тұршы. Мен айтсам, сұлу әйелдің тұрақсыздығы жайында кітаптарда көп жазылады. Жайшылықта да сұлу әйелдер ер адамның көзінің құрты деп айтпаушы ма еді. Сол себепті өзің ұнатқан қызға үйлен-

геннің артықтығы жоқ. «Сұлу, сұлу емес, сүйген сұлу» деген содан қалған, — деді.

Содан соң үшеуміз де пікірталасымызды тоқтатып, Сұлушашты Жарқынбектен қызғанғанымызды бір-бірімізге білдірместен тарасқан едік. Енді сондағы айтқандарымыз есіме түскенде, Жарқынбектің алдында өзімді кінәлідей сезінгендіктен шығар, жүрегім ине сұққандай шаншып кетті.

— Сұлушашпен жұмыс істеп жүрген дүкенінде таныстым. Екінші курсты бітіріп, жазғы демалысқа шыққан кезім. Со жылы күн ыссы болды. Шөптер сарғыш тартып, ағаш жапырақтары ерте сарғайып түсіп жатты. Мен қаланың бір шетінен екінші шетіне өте сирек жүретін автобуста, ауа жетпейтін қапырықтан қашып, күннің жалындай ыстық аптабына қарамай, тамағым құрғап, аузым кеуіп, кезерген ернім жарылып, жаяу діңкелеп жеткенімде, шаршағанымды ұмытып кететінмін. Ол кезде сен жоқсың. Өзіммен бір топта оқитын жігіттің үйіне кірерден бұрын темекі алуға қасындағы дүкенге кірдім. Сонда дүкенші қыздың жымығандағы мөлдіреген қос жанары маған шаншудай қадалғанын іштей аңғардым. Болмысымнан бұйығы басым бейтаныс көрікті қызға ештеме дей алмай, көзім қыпылықтап, қолдарым дірілдеп, амандасқаннан басқа мандытып ештеңе айта алмадым. Артынша қыздың көзқарасы ойымнан шықпай, мазамды ала берген соң, дүкенге қайта бас сұқтым. Қыз мені ескі танысындай күлімдей қарсы алғаны себеп болды ма, білмеймін. Ұят та болса, қыздың жүзіне тіке тесіле қарауға батылдығым жеткендей. Шаралы қара көзі мен қарлығаш қанатындай қиылған қара қасты қыздың

жұқалаң қызыл реңі бір қызарып, бір бозарып ұялған сыңай танытты. Осыны көрген менде ыңғайсыздық пайда болды. Шынын айтсам, осы хас шебердің қолынан шыққан суреттей, қарасаң көз таярлық сұлулығы менің мысымды басқан еді. Бір аңғарғаным, қыз үстіне қандай киім кесе де әдемі жарасады екен. Үстіндегі арзанқолды сары түсті шыт көйлегі етімен ет болып, құйылып тұр. Желкесіне буылған қоңырқай қалың шашын арқасына бос жіберіпті. Қыз ашық мінезді. Демде өзіңді баурап, іші-бауырыңа кіріп кетеді екен. Сыбызғының үніндей даусы жүрегімді жаулап, лезде күдік ойдан арылтып, қысылып-қымтырылмай еркін сөйлесіп кеттім. Менің бақытыма оның өзі сөйлеп, сөзге тартқаны жақсы болды. Ақырында Сұлушашпен танысып, күн сайын кездесіп тұрдым.

Тағы бірде мейрамханада отырған бір топ жігіттер Сұлушашқа тарпа бас салды. Бастапқыда ішіп алған еріккендердің ойындары екен деп ойлап қалдым. Сөйтсем, орталарына алып, сүйреп бара жатыр. Сол арада қыздың шыңғырған даусына милиция келіп қалды да, олар ұстатпай қашып кетті. Күндер зымырап өте берді. Танысқалы бергі бір айдың ішінде оған әбден бауыр басып алғаным сонша, қолым босаса, дүкенге жетіп баратын болдым. Ұйықтасам түсімде, тұрсам көз алдымда жүреді. Бір жағынан, өзімді мазалаған іштегі құмарлық сыртқа шықпай, жанға тағат таптырар емес.

Бір кеште су жағасына оңаша алып шықтым. Қара судың айнадай жылтыраған бетінде ақшыл сәуле ойнайды. Тарғыл бақалардың шуылы құлақ

тұндырады. Жиекті бойлай жүгірген самалдан, құрақтар сусылдап қоя береді. Су түбінен жылт-жылт жанған жұлдыздар көрінеді. Нақ төбемізден жұлдыз ағып түсті. Сол күнгі серуен әлі күнге дейін көз алдымда.

Бір сәт Жарқынбектің жүзін қуаныш лебі шарпып өтті:

— Ақ қайраң құмның үстінде қызды құшағыма алып отырмын. Үйден шығар кезде Сұлушашқа іштегі лебізімді білдіремін деп өзіме берген сертім бар.

Міне, сол ой мені тыныштық бермей мазалайды. Қыз менің мойнымнан құшақтап, нақ бір ішкі қиналыс сезімімді біліп қойғандай, біртүрлі қызара күлімсірейді. Мен болсам, мазамды алған ойдан жүрегім аттай тулап, өкпем аузыма тығылғандай. Айтайын десем, қызды шошытып, алатындай көрем. Ақыры, нар тәуекелге бел буып: «Мен сені сүйемін, аялап өтер өмірлік жарым болшы» дедім даусым қалтырап. Сұлушаш менің мойнымнан құшақтаған күйі ләм демеді. Ол өзімен-өзі ұлпа сезімнің құшағына шомып, мейірленгеннен бе, әлде бір басқаша жағдаймен бе, беті алқызылданна, алабұртып тесіле қарады. Менің күткенім бұл емес еді. Жүрегім жарылардай тулап, кеудені қуаныш кернеп, айқайлауға сәл қалдым. Өзіңді қыз ұнатса, одан артық қандай бақыт бар?! Ғашық жанның сүйгені қандай ғанибет! Осы арада өзімді ұстай алмай, қызды алғаш рет ернінен сүйіп, мас болдым. Қызды сүйгенің рас болса, неден болса да тайынбайды екенсің. Мен осыны басыма түскенде байқадым. Үйленбесем, айырылып қалатындай көрдім де, ақыры Сұлушашты қоярда

қоймай, дегеніме көндіріп, екі ай өткенде екеуміз отау тіктік. Екі бала дүниеге келгенге дейін, екеумізден бақытты жан болмаған шығар, бір кісідей тату-тәтті өмір сүрдік. Отбасы арасында болып тұратын ұрыс-керістің не екенін білмедік. Бірде жұмыстағы бір жігіттің туған күнінде ішіп алғанмын. Үйге келе жатып сағатыма қарасам, әйелдің дүкенді жабатын мезгілі жақындап қалыпты, біраз жер болса да бірге қайтпақшы болып бұрылдым.

Қаланың шет жағындағы дүкенде істейтін. Қою қара түн көзге түрткісіз қап-қараңғы. Мақпалдай жұмсақ, тып-тынық ауа. Жаңбыр сіркіреп тұр. Үстімдегі киімім су болатынын білсем де жүре бердім. Қала шетінде қайдан жарық болсын. Көше тастай қараңғы, асфальтсыз шалшық жол. Ішкенім бар, жердегі шалшық суға да қарамай, аяқты былш-былш басып жүріп келем. Бір кезде екі аяғымды бірдей шұқырға тығып алдым. Шұқырдың ішінде саз балшыққа жабысып қалған аяқкиімімді зорға шығарып жүре бергенімде, аяғым тайып, құлап түстім. Үсті-басым малмандай болды. Енді жұрт көзіне көрінуге қысылып, дүкенге қалай барарымды білмей, екіойлы болып тұрған едім, алдымнан екі адамның сұлбасы көрінді. Екеуі маған таяна бере: «Братан, темекі берші» деді қараңғыда бойы сорайған біреуі. Даусы да өзінен зор екен. Со мезетте, екіншісі немен ұрғанын білмеймін, төбемнен қойып қалды. Бүгіле бере құладым. Есімді жиып, орнымнан тұрғанда ешкімді көрмедім. Қолымдағы сағат пен әмияным жоқ. Аман қалғаныма қуанып, мәңгірген басымның ауырғанына да қарамай, сүйретіліп, Сұлушаш істейтін дүкенге жеттім. Бейсауат жүр-

гіншілердің азая бастаған кезі. Ауық-ауық алыс, қараңғы түкпірлерден қора күзеткен иттер әуілдеп қояды. Неге екенін білмеймін, өзімнен-өзім ұрланып, терезеден сығалай қарадым. Осы кезде дүкенде жұмысшы болып істейтін орыс жігіті жанындағы Сұлушашты қолынан ұстап, қапсыра құшақтай алғанда, шаттана мәз болған әйелімнің күлкісі сыңғырлай шықты. Лезде екеуінің бастары түйісіп, үндері өшті. Бұлардың әмпей-жәмпей болып жүргендері бүгін бірінші күн емес екені көрініп тұр. Өздері әбден бір-біріне еті үйреніп кеткен адамдардай. Бұдан әріге шыдамым жетпей, әйелдердің бәрі опасыз-ау деп ішім қыз-қыз қайнады. Дегбірім қашты. Қызғаныш оты тұла-бойымды күйдіріп, тап бір безгегі ұстаған жандай болдым. Осы арада әйелімнен жиіркенгенім соншалық, табан астында езіліп жатқан шалшық суға ұқсатып, басым ауған жағына лағып жүре бердім. Одан арғысы есімде жоқ. Үйге қалай жеткенімді де білмеймін. Таңертең төсектен тұрғанымда түнде жылағаным есіме түсті. Артынан Сұлушаш сол маскүнеммен бірге қаладан кетіп қалды. Екі бала әкемнің үйінде, — деді мұңайып.

Ол осыны айтты да, сұлқ отырып қалды.

Маған Жарқынбекке сөз тауып айту қияметтей көрінді. Қиналып отырсам да, көз алдыма Сұлушаштың бейнесі келе қалды. Адам айтса сенгісіз, оның қайдағы бір маскүнем орыспен кеткені маған таңғаларлық оқиға көрінді. Осы ой мені жігерлендіре түскендей болды да, Жарқынбектің көңілін аулап, сөйлеп кеттім.

Ертесіне жұмысқа шақыртқан басқарма бастығының бұйрығымен Жарқынбекті көре алмай, кері қайтып кеттім.

Кейін жұмыс орнымды ауыстырып, туған жерге оралдым. Үлкен комбинатқа директор болып келгесін, кадрларды өзгертіп, жұмыс тәртібі қатаң қолға алынды. Өзім де уақытпен санаспай, жұмыстың басы-қасында күн-түн демей жүрдім. Комбинаттың ай сайынғы жоспары орындала басталды. Жұмысшыларға қосымша ақы қосылды. Жұмыс жүрген соң, көңіл күй де өзгерді. Бір күні қолым боста Жарқынбектің үйіне келіп, қоңырауын басқанымда, қарсы есіктен көршісі шығып қалып, оның көшіп кеткенін айтты. Енді қайдан табарымды білмей жүргенімде, базарда аяғын шөлкес басып Жарқынбек шыға келгенде, қайран балалық шақ көз алдыма келе қалып, мұндай қуанбаспын. Айналадағы қаптаған көпшілікке де қарамай, қарсы алдына тұра қалдым. Менікі досыма деген ыстық ықыласымды білдіру, бір жағынан қалай қарсы алар деген ой ғой. Ол мені күндегі көріп жүрген танысына ұқсатты ма: «Жүз грамм ішейік», — деп жабыса кетті.

— Жарқынбек, қайда жүрсің? Сені іздеп, таба алмай жүрміз ғой, — дегенімде маған соза берген қолы сылқ етіп, бетіме бажырая қарап тұрып қалды. Мені көрген Жарқынбек демде ес жиып, көзіне жас алды. Маған жақындауға именіп қалған досымды бауырыма басқанда, мұң тұнған жанарын алып қашып, жасқана қарады. Тап қазір мен білетін Жарқынбектен гөрі, айдалада әбден адасып, құр сүлдесі қалып, шаршаған адамның өмірге үркс қараған сүлдесіне көп келіңкірейтіндей болды. Оның осы түрі қуанышымды су сепкендей басты. Ұмыт болып кеткен сол бір күнгі кеш есіме түскенде, он жыл оқыған мектебіміз көз алдыма қайта көлбеңдеді.

Мектеп бітірген оқушылардың жүздері толқып, балдар мен қыздардың өңдері гүл-гүл жайнайды, біздердің қуанышымызда шек жоқ. Соңғы күндері есейіп, өзгеріп кеткенімізді сеземіз. Өмір бұрынғы ойлағаннан да қызық болып елестейді. Айнала сондай әсем, адамдар да жайдары жүздерімен көз тартады. Оныншыны бітірген балалар мен қыздардың бәрі мерекедегідей сәнді киініп, топ-топ болып залға кіріп отырғаннан кейін мектеп директоры салтанатты жиналыс ашып, аттестатты қолымызға тапсырды. Мен оқуға аттанатын жаздың қоңыр кешінде кітапханадан шығып келе жатқан маған Жарқынбек қарсы кездесіп:

— Жақсы болды жолыққаның, саған бара жатыр едім, — деді. Сол кезде жайдары жүзін жоғалтқан досымның бұрын-соңды мен байқамаған мұң толы кішкене жанарына көзім түсті. Сәл үнсіздіктен соң барып:

— Жүрші, төбеге шығып қайтайық, — деді.

Мен үнсіз ілестім. Самал әлсіз есіп тұр. Алыс күннің ақырғы шапағынан айнала ал қызыл нұрға бөленген. Осы бір сәтте қаумалаған үйлер қабақ шытқандай қарақошқыл түске ене бастаған. Енді төбеге шыққанда, шашылған тары сықылды бір шетінен бір шетіне көз жетпеген құжынаған үйлер иек астында қарауытып көрінді. Біз оқыған мектеп ағаштардың арасында, қол созым жерде сияқты. Төңірек жапырлап жанған шамдарға толды. Әне-міне демей, апақ-сапақ түсіп, көз байланды. Алыстан жанған оттай жылтылдап, іңірдің алғашқы жұлдыздары көрінді. Төменнен Сарысу өзенінің салқын лебін бетке соғып, самал есті.

Жарқынбек кішкентайынан балдарға ұрынуды білмейтін жуас болып өсті. Мектепте жақсы

оқыды. Әншейінде сөзге шорқақ ол сабақ айтқанда бар ынты-шынтысымен беріле сөйлеп, мұғалімнің сұрағына қисынын тауып, мүдірмей жауап бергенде, біздер шаң қауып қалатынбыз. Оны өгей шешесі қарғап-сілеп, көп жұмсайтын. Кейде сабаққа дайындалмай келіп, бес алған бағаларының арасына екі де қосылып, үздік оқитындардың қатарына жете алмай, мектепті бітірді. Әншейінде сөзге жоқ досым:

— Екеуміз кішкентайымыздан бірге өстік, он жыл бойы мектепте де бірге жүрдік, қалай айтқанда да арамыздағы достықтан артық ештеңе жоқ. Енді екеуміз екі жаққа кетіп барамыз, қайда жүрсек те, бір-бірімізге тілектес болып, достығымызды ұмытпайық, — деп айтпақшы едім саған, — деді толқып. Ол менімен қоштасып, көз жасын сүртіп мұңайғанын көргенімде, менің де көңілім босап кеткен сонда. Достықты түсіне білетін қимас адамың болған ғанибет екенін сол кеште білдім.

Міне, дәл бүгінгідей, сонда да Жарқынбектің мұң толған жанары шытынаған әйнектей бұзылып тұрған. Досымның тағдыр тауқыметін аз шекпегенін, мыж-мыж беті мен үстіндегі киімінен байқап, аяп кеттім. Қазір ішкілікке салынып, азып кеткендерден басқа, бүйтіп ешкім жүрмейтіні белгілі. Үстінде неше жылғы тозығы жеткен ескі киім, өзі әбден жүдепті. Жағы суалып, еті кеткен қыр мұрны сорайып, ұсқыны қашқан. Үйленгеніне біраз болса керек, қасында еріп жүрген қызын таныстырды.

— Аты — Аягүл. Мектепті екі жылдан кейін бітіреді, жақсы оқыды, — деді. Жарқынбек қызын

айтқан кезде, бірден өңі өзгеріп, ыржиып күлді. Кішкене қыз баланың күздің қара суығына реңі қашып кеткенін көріп, көп сөйлей алмай, мен де іздеп барғанымды айтып, мекенжайын сұрағанымда, қаладан елу шақырым жердегі совхозда тұратынын айтты.

Жексенбі күні Жарқынбекті уәделескен жерде күтіп алдым. Өзім әдейі онымен оңаша отырып сөйлескенді қалап, әйел мен балдарды совхозда тұратын інімнің үйіне жібергенмін. Үстіндегі күздік палтосының жеңі түтіліп желінгені болмаса, ішінен ақ көйлек пен костюм-шалбар киіп, өткендегіден өңі әлдеқайда жақсы көрінді. Екеуіміз асықпай тамақ ішіп, соңында біраз отырдық. Шынын айтсам, Жарқынбек мүлдем өзгеріп кетті. Өткен күндерімізді айтып, біраз көңіл көтерсек деген ойымнан ешнәрсе шықпады. Әңгімеге көңіл-қошы жоқ, есіл-дерті араққа ауып отырғанын біліп:

— Екі балаң ержеткенмен, кешегі қасыңда жүрген Аягүліңді оқытып білім беру сенің міндетің емес пе, ендігі жерде ішімдікті тоқтатқаның жөн ғой, — деп едім, үнсіз отырған Жарқынбектің түсі өзгеріп:

— Маған ішімдікті қой десең, онда сен менің досым емессің.

Көмекейінен шыққан сөзінің зілін таныдым. Басын төмен түсіріп, маған ренжігендей сыңай танытты. Ішкен ішкіліктен буыны босап, әрненің басын шатқан Жарқынбекті ауылына жүрейін деп тұрған автобуска отырғызып жібердім.

Кеудемді басқан қалың мұңнан ұзақ уақыт арыла алмадым.

ҚАНАҒАТ

Алтынбек ашудан күйіп кетті. Ол тұла бойында бұрын-соңды болмаған күйгелектік танытып, көкірегіндегі бар ыза-кегін әйелінің басына үйіп-төгіп тастамақшы болған еді, бірақ телефон тұтқасын тастай салған оған айтып үлгірмей, қапыда қалды. Оның кемерінен асып, тіл ұшында, көмейінде кептеліп қалған сөздері енді қайтып оралмасын іштей сезіп, қатты күйінді.

Алтынбек әлгінде ғана кабинетіне ентелеп кіріп келген, кеспелтек денелі, қараторы Бектұрды көргенде, қуанышында шек болмай, өңіндегі бет әжімдері тегістеліп, жүзі жадырап сала берген. Құрылыс мекемесінде қызмет істейтін Бектұрдың қағазбастылау Алтынбекке жұмыстан қолы босаған кезінде ерінбей келіп, хал-жәй сұрасып, әңгімелесіп кететін бұрыннан қалыптасқан әдеті еді. Екеуі көптен көріспегендеріне қынжылғандай болып, шұрқырай табысып, аман-саулық сұрасқан соң, төрдегі абажадай жазу үстелінің жанына қойылған кішкене үстелдің екі жағындағы жұмсақ креслоға келіп жайғасқан. Сағынысқан мауықтарын басып, маз-мейрам болып, жұмыс орнында отырғандарын естерінен шығарып алғандай, бөлмені бастарына көтерген дауыстары даурыға шығып, бірімен-бірі жарыса сөйлесіп жатты.

Шілде айы. Бөлме іші қапырық. Екеуі омырауының алдын жиі-жиі желпіп қойып отыр. Кеукеу әңгіме қызығына кірісе қоймаса да, ананы айтып, мынаған көше береді. Алтынбек осыны аңғарып, өзінің жұмысы бастан асып, бұрылуға шамасы келмей отырса да, өрбімей отырған арадағы сөз желісіне дем бермекші ниетпен тамағын қырнап, ауқымды әңгіме айтпақшы болған еді. Одан бұрын Бектұр ептілігімен сөз бастап кетті. Ол көптен бері көкейіндегі сауалға жауап таппай жүрген-ді. Дәл осы жолы соның реті келді. Енді соны бір сәтке де санасынан шығара алмай, сары майдай сақтағандағы еңбек нәтижесін Алтынбектің өз аузынан естігенше тағат таппай, асыққан сыңай танытты. Оның қоңыр жүзі құбылып:

— Екеуміздің достығымызда мін жоқ қой. Дегенмен сенен бір нәрсе сұрағым келеді, — деді тосыннан.

— Ол не?! Бұл сөзді басқа біреу айтса иланар едім. Қалай түсінерімді білмей отырмын. Менің жәйімді білетін жалғыз сен деп жүрсем, сен де менен шеттеп бара жатқанға ұқсайсың, — деді Алтынбек таңдана шыққан қоңыр даусымен.

Бірақ ол досының айтқан сөзіне мән бере қоймады. Біреу көмейіндегі сөзін қағып ала кететіндей асығыс:

— Сен бақыттысың ба? — деп сұрады Бектұр салған жерден.

— ?!

— Арманына қол жеткізген адам өзін бақыттымын дейтін болса, оны сен деп ойлаушы едім. Себебі өзім сені төрт құбыласы тең деп санаймын. Екі балаң сойып қаптап қойғандай, өзіңе тартқан.

Қосағың да ешкімнен кем емес. Әлі күнге дейін құлын мүшесі бұзылмаған, қылдырықтай қыздан аумайды. Жұмыстағы абырой-атағың екі бастан, көптің ішіндегі ілгерінің бірісің. Өмірде жолы болғыш адам бар болса, соның бірі сенсің. Ал енді неге күмілжіп қалдың? Әлде менің қойған сұрағым ұнамай ма?!

— О, не дегенің! Қапелімде қалай жауап берерімді білмей, қиналғаным ғой, — деді сәл езу тартқан сабырлы үнмен.

Бектұр оның даусынан бойындағы әлдеқандай түсініксіз жайсыздықты аңғарғандай болды. Мұнысына әуелі таңырқаса да, ізінше:

— Қызық екен, — деді жәй ғана. — Үлкен болғанда журналист болам деп армандаушы едің ғой. Есіңде ме?

Алтынбектің кішкене, өткір қой көзі қалыңдау қабағының астынан, Бектұрға таңдана қарады. Сонан соң, бидай өңді дөңгелек жүзіне күлкі үйіріліп, әлдене есіне түскендей, көтеріңкі үнмен:

— Есімде неге болмасын, арманын адам ұмытушы ма еді?! Өмірге қойған мақсатына жеткендер де, жетпегендер де бар. Арман демекші, он жыл мектепте бірге оқыған балалардың арасынан бөле жарып, бір пендеге айтпаған сырымды саған айтқанымды да, әлі күнге дейін ұмытқан жоқпын.

— Сен ешкімге қосылмай, өне бойы жалғыз жүретінсің. Сонда саған балалардың таң қалатынын білетін бе едің? Сені «қияли» деп мазақтайтынымыз есіңде шығар. Енді ойласам, сол уақытта табиғатпен бірге сырласқандай боп, көрген-білгеніңді оңаша ойға тоқып жүреді екенсің

ғой. Біздер оны қайдан білейік. Саған соның пайдасы тиген болу керек. Әйтпесе, мектепте бірге оқығандардың ішінде, атағы шыққан сенен басқа ешкім жоқ. Бір ғана обылысқа емес, республикаға танымал журналиссің. Бір кітабың шықты. Амандық болса, кітап тағы да шығар. Сонан соң, Жазушылар Одағына мүше де боларсың. Сондағы қуанышыңды сенімен бірге бөлісетін күн де келер. Сонымен, менің қойған сауалыма беретін жауабың қандай, соны айтшы.

Алтынбек ойланып қалғандай, үн қатуға асыға қоймады.

Сол арада үстел үстіндегі қызыл телефонның «шырылдап» қоя бергені. Екеуінің әңгімелері үзіліп кетті. Алтынбек тұтқаны көтерген кезде:

— Ал-ло! — Тұтқаның арғы шетінен шыққан жіңішке дауыс Бектұрға да анық естілген.

— Алло! — Алтынбектің қоңыр үні аса жәй, маңғаз шықты.

— Алло! Алло! — шыдамы таусыла шыққан әйел даусына Бектұр таңданып қалды.

— Ия, тыңдап тұрмын, — деді сосын жайбарақат үнмен.

— Алло! Ал-ло! Алтынбек, сенбісің?

— Зәуре, сенбісің?! — Әйелінің даусын енді аңғарған Алтынбек.

Осы арада Бектұрдың да көзінен қуаныш үшқыны ойнап, Зәурені жаңа көргендей елең етті. Алтынбек қолындағы тұтқаны ұстата қоятындай көріп, орнында қозғалақтап барып тынышталды.

— Алтынбек, үнің шықпайды ғой. Бәлденбей, даусыңды қаттырақ шығарсайшы.

Әйелінің даусын естігеннен-ақ, Алтынбектің қабағы түсіп кеткен еді. Сөйлесуге зауқы жоғын бірден даусынан аңғартып:

— Не дейсің? Айтсайшы, енді, — деді.

— Саған таң атқалы қоңырау соғып, ала алмадым. Қайда болдың? Мені бар шаруамнан қалдырдың.

— Қой, мүмкін емес! — Алтынбек таңырқап. — Келгеннен бері, менде сыртқа шығатын уақыт та болған жоқ. Сенесің бе? Әлі бірде-бір темекі тартқан жоқпын. Летучкаға да бара алмадым. Оның үстіне...

— Әне, бұл сүйтеді. Қарап тұрмай, өзім өтірікші болдым ба? Сенің осы айтқан сөзге сенбей, ерегесіп кететін әдетіңді қашан қоясың, — деп Зәуре таусыла қалды.

Әйелінің сөзі Алтынбектің жүйкесіне тисе де, онша мән бере қоймады.

— Зәуре, телефонды босқа ұстамай, айтатын шаруанды тезірек айтсайшы. Менде уақыт жоқ.

Сол екен, Зәуренің үстем даусы сыңғырлай жөнелді.

— Жә, қарай гөр. Сенде жоқ уақыт, менде бар дейсің бе? Біле білсең: үйдің де, түздің де жұмысын істеп жүрген мен емес пе? Одан да өткенде айтқан мақалаң не болды? Жаздың ба? Сөзді көбейтпей, соны айтшы. Менің білгім келгені, сол шаруа.

Бектұрдың жаздай жайнаған көңілі су сепкендей басыла қалды. Ойлағанындай болмай шыққанына іштей тыжырынып, тың-тыңдаған адамдай үнсіз отыр.

— Қай мақала?

Тұтқадан ызалана күңіренген дауыс шығып:

— Біліп едім осылай боларын. Қай мақалаң не, сенің? Мақала — мақала да, оны менен несін сұрайсың? Жазатын сен білмесең, мен қайдан білейін. Маған жөн айтатын адамдай сұрауын қарашы. Үнемі не басы, не аяғы жоқ бірдемелерді мұрныңның астынан миңгірлейсің де қоясың. Сосын оны түсініп көр.

Алтынбек басқаны күтсе де, тап осы сөзді күтпеген еді. Жанды жеріне тиіп кетті. Қапелімде, не деп жауап берерін білмей, тосылып барып:

— Айналайын-ау, сондағы айтпағың не? — Аптықпай, мән-жәйды дұрыстап түсіндірсейші.

— Осы сенің не ауруың бар? Қашан да бір нәрсе сұрасам болды, біліп тұрсаң да өтірік аңқауси қаласың. Әншейінде ғой, білмейтінің жер астында. Бұлбұлдай сайрап, жұрттың алдына түсіп ауыз аштырмайсың. — Жіңішке дауыс зілдене шықты.

— Туу! Құлағымды жардың ғой, жәй сөйлесейші. Зәуре, менде уақыт жоқ деп айтпап па едім. Түскі үзіліске де аз ғана уақыт қалды. Үйге барғанда айтарсың.

— Не деп тұрсың? Айтқан бір ауыз сөзді түсінбей тұрып, маған ақыл айтуға көштің бе? Түсте үйде болсам, нем бар еді, саған қоңырау соғып. Әдіре қалғыр-ай, ойыма түспей, жанымды қинауын қарашы. Көрмейсің бе? Қас қылғандай, тілімнің ұшында тұр. Е-е, таптым, есіме түсті. Бас мақала! Естіп тұрсың ба? Бас мақала! — деп Зәуренің демде үні өзгеріп, қуанған даусы шықты.

Алтынбек бас мақаланы естіген сәтте-ақ, даусын шығаруға да шамасы келмей, табан астында неге керек бола қалғанына түсінбей, аңырып қалған.

Жаңа астықты жинау науқаны басталар қарсаңында шығатын бас мақаланы даярлауды редактор бұл жолы өзіне жүктегенін, сөз арасында Зәуренің естігені есіне түсті. Және де оны, алдын ала жасаған кестедегі мерзім ішінде жазып, жауапты хатшыға тапсыратынын да білетін.

— Бас мақалада шаруаң қанша, жөніңмен жүрсейші. Үйде мазалағаның аздай, енді жұмыста да тыныштық бермейтін болдың ба? — деді әлденеге ренжігендей, даусы жарықшақтанып. — Одан да маған жолға алып жүретін сөмкені дайындап қойшы. Соңыра, күннің ыстығы қайтқасын, облыс басшыларымен бірге, алыс аудандардың біріне жүремін.

— Бас десе, құлақ деп, айтып тұрған сөмкең не, маған? Айтқан сөзді тыңдасайшы. Мені жолымнан қалдырмай, шаруамды бітір. Жұмысқа баруым керек.

— Тағы қандай шаруа?! — Алтынбек шошып кетті.

— Осы сен ұйықтап отырғаннан саумысың. Таң атқалы не айтып тұрмын? — Зіркілдеген Зәуренің даусы телефонды жарып жіберердей шықты.

Бектүр ерлі-зайыпты екеудің әңгімесін лаж жоқ тыңдаған сайын өзін өте қолайсыз сезінді. О бастан-ақ телефондағы Зәурені бөгде әйелге ұқсатып, тіптен өзгеше даусын қалай түсінерін білмей дал болған.

Рас. Олар көп кездесе де бермейтін. Содан ба, көрген жерде де, дастархан басында отырғанда да, қуаныш күлкілері кеуделеріне сыймай, айра-жайра боп бір көтеріліп қалатын. Қалай болғанда да, досының әйелін өзі етене танитын адамына ұқ-

сата алмай қойды. Сөзі де өктем. Бұрын-соңды көрмеген бөгде біреудің әйелі сияқты. Әлі де үй-рене алмай, оның құлағына түрпідей тиіп тұрғаны да содан. Сөйтсе де оны жамандық атаулыдан алыстатып, оған деген ыстық ықылас пен қимастық көңіл танытып, кездейсоқ кездескен жерде Зәуремен жарасым тауып айтатын қалжың аралас артық-ауыс сөздерін есіне түсіргендей бола ма, әйтеуір, оған шаң жуытпай, естіген құлағына сенгісі келмей тұр.

Бектұрдың көз алдына Зәуренің бет-бейнесі елестеп кетті. Әншейінде, кішірек келген дөңгелек қара көздері кімді де болса өзіне ұршықтай айналдырып, тез үйіріп ала қоятын, асқан шеберлікпен майдалап сөйлейтін өнері де бар, сүйкімді биязы үні де тартымды, қараторының ішіндегі сүйкімді әйелден еш уақытта дөңайбат мінез шыға қояды деп ойлаудың өзі қиянат еді. Ақыр аяғында, аттас біреу шығар деген күдікті ой шырмап алды. Өйтіп ойламасқа оның амалы да қалмаған. Бәрінен де, әйел адамға келіспейтін жат мінез танытып, күйеуіне зіркілдеп, шап-шап сөйлеген тұрпайы сөздері өзіне қатысы жоқ болса да, жанына батты.

— Бас мақала неге керек? Соны айтшы маған, — деді.

— Сен бар ғой, жүйкені тоздырып бітірдің. Шаруаң не, жөніңмен жүрсейші деп мені бір ауыш көресің бе? Әлде, осы телефонда манадан бері еріккеннен тұр деп ойлайсың ба? Тұрсам — сенің қамың, сенің абыройың. Сені дырдай азамат дейді. Ал үйіңде көзге ілінер бір затың жоқ. Өзіңдей жұрттың үйін көрмейсің бе? Бөлмелері кірсең шыққысыз, шетелдің небір қымбат дүниелері мен

жиһазына толып тұр. Кәне, өзің айтшы. Солардан біздің қай жеріміз кем? Болмаса, олардың істеп жүрген жұмысы артық па? Қоймаға түскен затты таныс іздеп алатын бұрынғы кез емес. Құдайға шүкір, не іздесең де, дүкеннен бәрі табылады. Орталықтағы дүкенге жаңа кіре қойып едім. Іші айнадай жылтырап, өзгеріп кеткен. Ағаш, тастың неше түрі бар. Солардың ішінен біреуінің түсі әдемі екен, маған қатты ұнады. Басқаларынан қымбат болғанмен, бағасына арзиды. Дүкеншіге алам деп кеттім.

— Оны маған несін айтасың? Аласың ба, қоясың ба, оны өзің біл. Менің онда шаруам қанша? Тек, не болса соған мазалай бермей тыныштық берші.

Алтынбектің күйзелгені сонша, аузының іші құрғап кетті. Енді ол «Мынаған бірдеме айтшы» дегендей, Бектұрға жәутеңдеп қарай берді. Ойлы көзінің терең ұңғылында қазір паш етуге болмайтын бір құпия сыр барын аңғартты.

— Бәтшағар, сен бар ғой, күндіз-түні қағаз кеміріп, нағыз көк ми болғансың. Сен де бір, көшеде жүрген диуана да бір. Быламық сөзіңді кейін де айтарсың. Босқа сөйлеп, уақытты алғанша, алдымен түсініп алсайшы. Білесің бе, ағаш-тасты алатын ақша керек. Қолдағы бар қаражатым жетпей тұр. Маған әнеукүнгі жазған бас мақаланың ақшасы керек. Енді түсіндің бе?

— Қызықсың?! Мақаланың қаламақысы неге жетсін? Сәті түскен күні мақала жазылар, немесе қаражат та табылар, оған әлі уақыт бар ғой.

Алтынбек өзін зорға тежеп, жайбарақат айтқан сыңай танытты.

Күйеуінің сөзі Зәуренің шамына тиіп, одан сайын зығырданы қайнап кетті.

— Сөйлесе, сөйледі дейсің. Содан бері де біраз уақыт өткен жоқ па? Бас мақаланы жазбай, күн ұзақты үстелде қақшиғанда не істеп отырасың? Сен бар ғой, әбден жаман үйреніп кеткенсің. Осы уақытқа дейін, өзің біліп бір затты істеген адам емессің. Сенің соңыңда мен жүруім керек. Өзіңе салса, қағаз бетін бір жылда бір түртіп жүрмексің. Саған бәрінен де жан тыныштығыңды күткен артық. Сенде бала-шағаны ойлау жоқ. Арпылда-сам да менің арқам шығар қатарыңнан қалмай жүргенің.

Алтынбек Зәуренің сай-сүйегін сырқыратып, жер-жебіріне жеткізе сөйлеген сөзіне қашанғы шыдасын, бұ жолы бала кезінен бойына біткен салмақты мінезі ұшты-күйлі жоғалып, үні тым өктем, қатқыл шықты.

— Маған осы жұмыс істетесің бе, жоқ па? Ақша керек болса, кассадағы ақшадан неге алмайсың? — Оның үстел үстіндегі тамырлары білеуленген арық қолы сәл дірілдеді. Өзінің қатты ашуланғанына қысылғандай, қалтыраған қолдарын үстелдің астына тықты. Тұла бойынан біртүрлі дәрменсіздік, әлжуаз, бейшаралық байқады. Оның үстіне Зәуренің шаптыққан даусы миын шаққандай, жанын ауыртқаны соншалық, дегбірі қашқан өңі бозара бастады.

Бірақ Зәуре барған сайын айылын жимай, өршелене түсті.

— Айтып тұрған кассаң не? Өмір бойы тірнектеп жинаған ақшаны бір күнде сауып қойсаң, артыңда не қалады? Ол ақша келешекте де ке-

рек емес пе? Бойжетіп қыз отыр. Уақыт дегенің осындайда зымырап өтпей ме? Со кезде жетім қыздың тойындай, қолыңды қусырып, ұзатпақсың ба?! Сосын ел бетіне қалай қарап жүресің. Қатын әкелем деп, күніге діңгірлеп бала жүр. Айтқанға құлақ аспай, бір күні қолыңа келін түсірсе, не істейсің? Кассадағы бар ақшаны жұмсап қойсаң, қарабет болған сонда болмай ма? Одан да мүмкіншілігің барда неге жазбайсың? Ақша дегенің бас мақалада емес пе?! Оны кім болса соған бере бермейтінін біле тұрып, жайбарақат жүргенің қалай? Көр де тұр. Осылай арқаны кеңге салып, сәті түскенде деп жүре берсең, уысыңа өзі түсіп тұрған ақшадан да ертеңгі күні айрылып қаласың. Асылы, сені бірдеме түсінеді деп айтып тұрған мен ақымақ. Заты еркек қой, бір амалын табар деп дәмеленбеймін бе? Қарашы, бар уақыт босқа кеткенін, — деп телефонды тастап жіберді.

Ауыр тыныштық орнаған бөлменің қос терезесінен төгіліп түскен айқыш-ұйқыш сәуле сырлы еденнің бетінде шашылған моншақтай жылтылдады. Төргі үстел жанында қарама-қарсы отырған екеуінің бастары төмен түсіп, қалың ойға кеткен. Өздері бір-бірімен қатысы жоқ жандардай, әрқайсысы өз ойларымен әлек.

Екеуі біразға дейін тіс жармады. Алтынбектің бет-аузы өрт сөндіргендей түтігіп, қос қабағы түйілді. Ойға шырмалып, бір нүктеге тесіле қарап отыр. Әлден соң, басын тік ұстап, ызалы кеудесін көтерді. Кішкене көзінің қарашықтары әрең қозғалып, қарсы алдындағы Бектұрға қарады.

— Енді кеш! — Қапыда қалған, мұңға толы өкінішті үн. Сонан кейін, қорғасындай ауырлық

еңсесін езіп, бойы бір тұтам боп бүрісіп, адам аяғандай күйге түсті.

Алтынбек көкірегі қарс айырыла ауыр бір күрсініп алды.

– Білген шығарсың енді, Зәуренің қандай екенін.

Бектүр өзін екі оттың арасында қалғандай сезді. Іші әлем-жәлем. Санасында сапырылысқан ой тізбектерінің арасынан екі пікір бір-біріне қарама-қарсы дараланып, өзгелерін ығыстыра бастаған тәрізді. Екі жақтың да күш салмағы кезек басып, ауытқи береді. Ақыр соңында, оның көңіл күйі толқып, алабұртты. Зәурені жамандыққа қимағанмен, оның сөйлеген сөздерін естіген құлағына иланбауға да болмай, амалы құрыды. Сенбесіне шара жоқ.

Алтынбек кішкентай кезінде де момын, құлық-сұмдықпен, тіпті ешнәрсемен ісі жоқ, тек оқуын ғана білетін, қой аузынан шөп алмайтын жуастың жуасы еді.

Әлі есінде. Көк жуа теруге күннің алғашқы күркірегенін асыға күтіп жүрген, көктем айы болатын. Бесінші сыныпта оқитын кезіміз. Сарғая күткен күнге де жетіп, Алтынбек екеуміз балалармен бірге Жарлысайдың етегіне шықтық. Жалғызаяқ соқпақ жолға түсіп, шұбырып келеміз. Ойымызға не келсе соны айтып, көпіріп кететін періште шақ. Енді бірде бәрімізді аузына қаратып, кертік танауы таңқиып, Шопанбек сөз бастады.

– Жаңа жауған ұлпа қардың үстінде шаңғы тепкен қандай рахат!

Айнала аппақ. Таза ауа. Ақ көрпе жамылған жазық далада, бір өзім суда жүзгендей кезіп жүр-

мін. Жалғыз өзім ет қызумен жүргенімде, ауылдан қалай ұзап кеткенімді байқамаппын. Анадай жерден аузынан көбігін шашып, маған қарай бүлкілдеп келе жатқан сары бурадан қорыққаным соншалық, кейін қарай зулап кеттім. Ауық-ауық мойнымды бұрып қарап қоям. Қайда қашып құтыласың дегендей, бүлкілдеген сол жүрісінен жаңылмай, желіп келеді. Қазір-ақ мені жамбасымен езіп тастайтындай. Басы кегжеңдеп, аузынан көбігі шашырайды. Менде өң жоқ. Денем сіресіп, иілмейді. Қимылдаған аяғымда ғана жан бар. Алдымда жарқабақ, оған жетсем, құтылғаным дей бер. Бірақ жүрісім өнетін емес. Буыным босап барады. Енді қайттім? Сол сәтте аузы үңірейген апан кезіге кетті. Қап-қараңғы үңгірдің ішінде есімді жиып үлгергенімше болған жоқ, алыстан талып естілген дыбысты құлағым шалды. Ырылдағандай болды. Осы маңда қасқырдың ұясы бары есіме түскенде, зәрем тас төбеме шықты. Асып-сасып далаға шықсам, жаңағы сары бура аузынан көбігі шығып, ауылға қарай бүлкілдеп барады екен.

— Қасқырдың күшігі қандай болады? Бұрын көрдің бе? — деді Сақыш. Осы арада күтпеген оқиға болды. Шопанбектен бір жас кіші інісі Сапар өзімен-өзі алаңсыз келе жатқан Алтынбектің басындағы шошайып тұрған төбетейін жұлып алды. Сірә, төбетейінің ішінде бірдеме барын байқап қалса керек. Со кезде қуырған шоқпақтай сары шекерлер жерге шашудай шашылғанын көрген біздерде ес қалмады. Бұндайда қатарыңнан қалған ұят. Намысты қолдан жібермеуге тырысып қимылымызға көз ілеспей, көздің құртын жеген шекер талапайға түсті. Бір қызығы, «менікі ти-

меңдер» деп жерден алып, жерге салып жатқан біздердің біреуімізге де жармаспады. Өзі жердегі шекерге қол созған жоқ. Біздер болсақ тегін олжаға кезігіп мәзбіз. Дәмі қандай! Балдай тәтті. Аузында судай еріп, жегенің білінбейді, құмарың қанбайды. Қарсы алдымда тұрған досыма көзім түсіп кетті. Түк болмағандай, алысқа қарап маңқиып тұр. Мен оған бір түйір шақпақ шекерімнің жартысын бөліп бердім. Үн-түнсіз қолымнан алып, тісімен жартысын сындырып, аузына салып сорды. Қолында қалған шекерді көрген Шопанбек әлімжеттік жасап, күш көрсетпекші болғанда, арашаға түсіп бергізбей қойдым. Ол жерде оның орнында басқа бала болса, «менікі, тимеңдер» деп, әрқайсымызға бір жабысар еді. Болмаса, қарсыласып, жағаласар еді. Не болмаса, ызаға булығып жылар еді. Ол бұның бірін де істеген жоқ.

Мінездері қайшы адамдарға бірге өмір сүрудің қандай қиын екенін енді білген Бектұрдың іші удай ашып, Алтынбекті аяп кетті. Басқа қолынан келер көмегі болмаған соң, босқа отыра бермей, сөзбен көңілін аулағысы келді. Бірақ не айтарын білмей, жұмған аузын аша алмай састы. Өмірде болмаған бақытсыздық басына түскендей, ауыр күйзелді. Бұрын байқамапты. Сөзге шорқақ екенін осы жолы ұққандай, өзін тіптен жек көріп кетті. Тап қазір оған жанын сергітерлік, көңіліне қуаныш себерлік сөздерді айтқанның еш өрескелдігі жоқ екенін білді. Бірақ осындай сәтте керек сөзді тауып айта алмай, аузына келгенін талғамай, қалай болса солай сөйлей салатын кез де болады. Ол да сүйтті.

Мұндайда қалжың сөз жүрмейді. Табан астында Бектұрдың аузына дұрыс сөз де түсе қоймады. Қысылтаянда жазық маңдайына шып-шып суық тер шықты. Мұнша бүлінгеніне өзі де түсінбей, әдет бойынша жалтыр маңдайын алақанымен сипалады. Даусы да дұрыс шықпай, міңгірлей берді.

— Бүлінген ешнәрсе жоқ қой. Несіне ренжисің? Пендешілікпен айтқан, артық ауыз сөзде тұрған не бар?! Үй болғасын ыдыс-аяқ сылдырламай тұрмайтынын білесің. — Осының өзін зорға айтты.

Алтынбек Бектұрдың бір де сөзін естімеді. Қазір оның құлағына түк кірер емес. Ашуы сыртына шығып, түгі жығылып, өзін қоярға жер таппағандай, бөлменің ішін әрлі-берлі кезіп жүр. Бір кезде:

— Қанағат жоқ, қанағат! — деп мүдіріп, қайта сөйледі.

— Оның ұғымынша, одан ешкім аспау керек. Үйде не керектің бәрі бар. Жетпей жатқан еш нәрсе жоқ. Екі бала болса да, не кием, не ішем демейді. Сонда да оның аузына «жоқ» деген сөз шегенделіп қалғандай кетпейді. Оған не айтарсың, — деп жұдырығымен үстелді қойып қалды. Сәлден соң қатулы өңі жұмсарып, қатқыл шыққан даусы да бәсеңсіп, қайта сөйледі.

— Сен білмейсің, Зәуремен бұрын көрші тұрдық. Оқуды бітіріп, жұмысқа алғашқы шыққан күндердің бірінде, репортаж алатын болып ауданның бір совхозына бардым. Қасымдағы адам жол бастап, айналасы шарбақпен қоршалған төбесінде шифері жоқ тапалтақ үйдің ауласына кіргенімізде, алдымыздан ақ халат киген қыз шықты. Ол мені көргенде бұрыннан танитын адамдай күліп, қарсы алып амандасты. Мен де оны бір жерде

көрген адамыма ұқсаттым да, есіме түсіре алмай абыржып қалдым. Осы бір қолайсыз жағдайдан қыздың өзі құтқарды.

— Көршіні көргеніме қуаныштымын. Оқуды бітіріп, жұмысқа кіріскен екенсіз ғой. — Сыңғырлаған күлкісі маған қатты әсер қалдырды. Сонда барып, көшіп келген көрші үйдің қызы екені есіме түсті. Арамызда үш үй болатын. Сыртынан көргенім болмаса, жүзбе-жүз көріп тұрғаным осы. Қыз мінезі ашық екен. Бірден-ақ мені сөзбен үйіріп алды. Сол жерде танысып та үлгердік. Үлбіреген көрші қыздың тартымды көркінен гөрі, маған көкірегінен сызылып шыққан назды үні қытығыма тигендей болды. Ішкі жан дүниемді күн нұрындай бөлеп, жібектей сызылып тұрған бейнесі көз алдымнан кетпей қойды. Бақытты өмір сүреміз деп, қуанғаным соншалық, уақытты соза бермей, ішкі лебізімді білдіріп, қолқа салып едім. Көнген сыңай танытты. Екі ай өткенде үйлендім. «Қыз күнінде бәрі жақсы, жаман қатын қайдан шығады» деп үлкендердің қалай біліп айтқанына таң қалам. Сонда періштедей-ақ, еш кемшілігі жоқтай көрінген арудан осындай адуынды мінез шығады деп ойлаппын ба?! Үйде де көрген күнім осы. Күніге айқай, бір тыныштық болмайды. Бұлай боларын кім білген? Әр нәрсеге де қанағат керек. Онда ол жоқ. Барды көтере алмай ма, білмеймін, бойында таусылмайтын дүниеқоңыздық пен менмендік. Өзінен ешкімді асырғысы келмейді. Енді кеш! — деді мұңға толы өкінішті үнмен досы Алтынбек.

ҚҰДІРЕТ

– Сақау! Әй, Сақау!

Әкесінің даусын естіген Тасболат оқып отырған кітабын тастай сала, далаға жүгіріп шықты.

Бұл ауылда Тасболатты ес білгелі «Сақау» деп атайтын – жалғыз әкесі ғана. Оған құлағы үйренген, арланбайды. Бірақ алғашында жылап қалғаны есінде.

Бірінші сыныпта оқып жүрген. Үлкен үзіліс кезінде: «Сақау! Сақау!» деп балалардың бәрі бірдей хормен мазақтады. Құлағына сонда түрпідей тиіп, шыдай алмай ызаға булыққан ол үйге келіп, шешесінен:

– Апа, ағам мені өз атыммен атамай, неге «Сақау» деп атайды? – деп әлгінде балалардың келемеждегенін ренішпен жеткізген.

– Құлыным-ау, ағаң сені жек көргеннен айтады десең, оның бекер. «Тасболат» деген арғы аталарыңның аты екен. Әкең оны кейін білді. Әрі сенің алдыңдағы екі ер бала да тіл-көзден шетінеді. «Аузы күйген үрлеп ішеді», осылай атаса, сені аман-есен жүреді деген ырымы оның. Сені жақсы көргені, еркелеткені. Онда тұрған не бар?! – деп шешесі бауырына басып, бетінен сүйді. Артынан балалар да Тасболат мән бермеген соң, далаға айтқандай болды ма, мазақтауын доғарды. Оның өзіне салсаң, әкесінің «Сақау» деп атағаны «айналайын» деп айтқанмен бірдей.

Атының ұнағанынан емес, оның ағасына деген ықыласының бөлектігінде. Оның түр-тұлғасы мен өзгелерге ұқсамайтын жаратылысы ерекше. Оған басқа балалардың әкелеріне ұқсамайтын кербездігі, көп сөйлегенді жақтырмайтын мінезінің ауырлығы, сөзге тым сараңдығы ұнайтын. Денесі еңгезердей, қою қара мұртты, қыр мұрынды келген кісі болатын. Түсі де, дене бітіміне қарай, қара торы өңіне үйлесіп тұратын суық еді. Сөзге де үйірлігі жоқ. Өзіне сай жуан дауысымен асықпай, кесіп бір айтады. Түйеден түскендей бір сөзінің өзі-ақ жетіп жатыр. Оның үстіне ағасының шай ішкендегі сәулеті де елден бөлек. Дастархан басында тіп-тік отырып, кесені үш саусағының ұшына шошайтып ұстайтындығы да өзіне жарасып тұратын. Кейде ағасының қабағынан қар жауып, сызданып отыратын кездері болады. Ондайда ұнжырғасы түсіп, жақындауға тайсалатын. Артынан оның жылышырайлы жүзін көріп, қақаған суықта ыстық пешке қақталғандай, әрі-сәрі күйге түседі. Бірақ ондай сәттері сирек.

Жердегі шөп сынығын көтермейтін, үй шаруасына икемі жоқ әкесінің қора ішін тазартқанын бұрын-соңды көрген емес. Қолына айыр ұстап, жердегі шашылған шөптерді жинап жүргеніне таңырқады.

— Ертең қанша сабағың бар? — деп сұрады бұдан.

— Бес сабақ болу керек еді. Екі апай ауырып қалыпты.

— Онда сабағыңа жексенбі күні дайындаларсың. Тайлақты түйенің өрістен оралмағанына үш күн болыпты ғой. Мектептен келген соң атпен

Үшшоқы жақты қарап кел. Сонда жүрген шығар. Ащы шөбі бар, түйенің жайылымы. Күз болса солай қарай кететін. Жылдағы әдеті сол. Әзбергенге айтып жуас ат алдыртайын ертеңге, – деді.

Тасболат үшін бұл күтпеген жаңалық еді. Үлкен көздері жайнап, таңқы танауы шедірейе қалды. Осы сөзді дәреже көріп мақтанды және бұрын жалғыз жібермейтін әкесінің алғаш рет жұмсап отырғанына қуанды. Атқа құмарлығы да бар.

«Жүйрік ат болса ғой. Далада құйындатып шабар ма еді?!» – деп армандап қойды ішінен. Осылар себеп болып, үйге қарай тұра жүгірді.

– Үйге қарай жүгірмейді, – деді ағасы. – Үйге қарай жүгірген – жаман ырым.

Ауылдың батыс жағындағы белеңнен ассаң, алыстан қарауытып Үшшоқы көрінеді. Оның ар жағы – «Жыланды» төбе. Онда немере ағасы Жолай түйе бағады. Тасболат былтыр жазғы демалысын сонда өткізген. Ағасына көмекшілікке жарап, жаз бойы түйе бақты. Түйені жазда баққан оңай. Алысқа ұзамайды. Шөпке тойып алғанда ықылық атып, күйісін қайырып жатады. Күзде қиын, қояншығы ұстағандай, мойнын жерге бір имей, басын кегжитіп, желге қарсы танауы шуылдап, аяғы-аяғына жұқпай кердеңдеп, қайыру бермей қашқанда, жүйрік атқа жеткізбейді. Көз жазып қалсаң, іздеп табудың өзі машақат. Әншейінде бойы сорайғанмен, сай-саланы қуалап кеткенде, көзден таса қалып, таппай қалатын кездер болады.

Түйе бақты деген аты ғана, көбіне сондағы балалармен ойнады. Ойынның неше түрі осында. Атқа мініп жарысқың келсе, шаба бер. Ауыл-

дың шығыс жағы теп-тегіс, сонау «Қаратөбеге» жеткенше. Бірақ бәйгеге түсетін ат табу қиын. Мал бағып, арқасы жауыр болған, шабан аттар өңкей. Мұнда доп ойнайтын ашық алаң бар. Бір қинайтыны, допқа әуес балалар жоқ. Күрессең, ауылдың батыс жағы – аяғың батпайтын бұйра құмдар. Балалар осы жерде күресіп, жағаласады. Бір жақсы жері, жығылсаң жұп-жұмсақ, жамбасың ауырмайды. Ал жасырынбақ ойнағың келсе, жасырынатын жер де көп. Қамыс та, тал да, шеңгел де, айналасы қалың шөптен көрінбейтін шұқыр мен сайлар да жетеді. Осылардың арасына тығылсаң, сені ешкім таппайды. Керек пе, жатып ұйықта. Бірде Тасболат жүтірген күйінде айналасы шөптен көрінбейтін шұқырдың ішіне қойып кетті. Шөптің іші шытырлап, шулап қоя бергенде, тап қасынан шыға келген қоянның ербиген құлағынан қорқып, бақырып жібергені бар.

Ауылдың қақ ортасы – тақыр жер. Асық ойнауға жақсы. Күн ысып кеткенде, үйдің көлеңкесіне тығылады. Саяда отырып бес тас ойнайды.

«Жиделі» өзенін, мұндағылар «бұлақ суы» деп айтады. Мұздай болғанда керемет. Күн қапырық, ыссыда түссең, салқын суға денең жеңілденіп, рахаттанып қаласың. Ал енді таңдайың кеуіп тұрғанда ішсең ғой... Демде ішкі сарайың ашылып, көзің шырадай жанып шыға келеді. Күн сәулесінен су түбіндегі тастар да мөлдіреген моншақтай көз қарықтырады. Бір айыбы, суда балық болмайды.

– Қазір күннің көзі едәуір қысқарды. Ауа райы ашық деп алданып қалма, күз айлары құбылмалы, тез бұзылады. Үшшоқыда түйенің бар жоғын біл

де, айналмай тез қайт. Мына тұрған жер емес пе, сүт пісірімде жетесің.

Тасмағанбет ат үстінде отырған баласының бетінен сүйді.

– Жолың болсын!

Берілген тапсырма үлкен жауапкершілік жүктегенін түсініп, түйені тапқанша, өзін көрсетпекші болған Тасболат:

– Аға! – деді әкесіне. – Мен әлі кішкентаймын ба?

– Жоқ, балам. Бұрындары он үшке толған ер бала отау иесі болған. Сен он төрттесің, соны біліп қой.

Әкесінің жүзі күлім қақты. Өзінің де күткені осы еді.

Баланың астындағы күрең төбел аттың жал-құйрықтары ұйысқан. Қарны қампиып, осы жарылып кететіндей тырсиып тұр. Қамшы басуға аяйсың. Мына тұрған жерге демде барып келе қоятындай сыңаймен Тасболат жолға шықты.

Ол ат тізгінін қоя беріп, белеске көтерілді. Шетсіз-шексіз далаға көз жетпейді. Алдынан мәнмұндалап шақырып тұрғандай, мұнартып Үшшоқы көрінеді. Аспан ашық. Маңдайдан соққан самалмен бірге жусанның жұпар иісі аңқиды. Жол жиегінде жағалай өскен пырдай жусандар күмістей жылтылдап тұр. Аңдайдан шоқ-шоқ талдар көлбеңдейді. Жорғасын төгілткен күрең төбел басын сәнімен көтеріп алған.

Кең далада інінің аузында қаздып тұрған сарышұнақтар мен құраған бұталардың басына қонған қараторғайлар көрінеді. Көк жүзіне іліп қойғандай боп қалықтап жүрген жапалақты көр-

генде, бұдан да кішкентай кезін есіне алды. Ол кезде мектепке бармайтын. Сонау шырқау биіктегі ұлпадай аппақ бұлттарға қарап, қалайша жерге түсіп кетпей, салбырап тұр деп таңырқайтын. Алабұртқан көңілі бірде сол бұлттарды қолымен ұстап көрмекші болады, бірде үстіне шығып ойнасам деп қызықтайды. Артынан сонау биіктен құлап кетемін бе деп, қарауға қорқып қояды. Бала біткен қиялшыл келеді. Қазір де қиял қанатына мініп, «Айға ұшатын космонавт болам» деп армандап жүр. Жұрт ашпаған жаңалықты бір өзі ашып, елдің бәрін қуантпақшы ойы. Сонда өзін ел-жұрты бастарына көтеріп, қолпаштайтын шығар деп қошеметтеріне бір марқайып қалды. Осылай ойға берілгенде уақыттың қалай өткенін де байқамады. Білінбей сырғитын уақыт қас қағым сәтте зуылдапты.

Өзектің жағасындағы қамысты бойлап, Жиделі өзенін жанамалай өрге көтерілді. Дала бозторғайдың әуеніне тербеліп тұр. Алыстан кішірейіп көрінгенімен, шығысында көсіліп жатқан жазыққа жалғасатын ирек жон әжептәуір-ақ үлкен екен. Жотаның үстіне жақындаған сайын үлкен-үлкен жалаңаш тастар көбейді. Міне, Үшшоқыға да келді. Алдымен төңіректі шолды. Қайда қарасаң да, тү-уу алыста буалдыр көкжиекпен астасып жатқан кең дала. Құдды басындағы төбетейге ұқсап жер дөңгеленіп жатыр. Жиделі өзені батыстан күн көзіне шағылысып, айнаға түскен сәуледей көз қарықтырады. Мына жотаның үстінен қарағанда, «Жыланды төбе» дегенің теп-тегіс екен. Өткен жылы Жолай ағасы екеуі осы жермен жүргенін машинаның даңғыл жолынан таныды. Сонда жолдың

бойынан құжынаған жыландарды көрген. Біреуін машина басып өткенде жылан шағып алатындай қорқып еді. «Жылан өліп қалған шығар» деген Тасболаттың ойын түсінгендей, машина жүргізуші мұртты жігіт: «Оған жылан өлмейді. Осы жерден күніге өтеміз. Өлген жыланды көрген жоқпын. Бұл жерден жаяу адам да жүре береді. Өзің тимесең, олар өздігінен саған тимейді. Баурайда күн көзіне қыздырынып жататын жылдағы әдеті».

Қазір сол жаққа қарауға қорықты. Одан әріде ағасының ауылы көрініп тұр. «Әттеген-ай, қазір балалардың бәрі оқуға кеткен, ауылда жоқ. Әйтпесе баратын едім», — деді ағасының ауылына қызыға қараған бала. Енді шоқының үстіне шығып, төңіректі қарамақшы болды. Шоқы дегенің үйіліп қалған төмпешік емес екен. Табаны ағаш үйдің көлеміндей бұжыр-бұжыр тастар биіктеген сайын жіңішкере береді. Үстіне аяғын тіреп шығатын тепкішек бар. Көкпен таласып, баяғының батырларындай тәкаппар тұр. Тасболаттың үстіне шығуға батылы жетпеді. Мүжілген тастардың кеткен жерлері болмаса, Үшшоқының бір-бірінен айырмасы шамалы. Қай ғасырда екенін кім білген, жаугершілік заманда осының үстіне шығып, күн-түн демей төңіректі қарауылдаған. Үш шоқыға бірдей күзет қойған. Бірі байқамағанын бірі көрер деп ойласа керек. Бұрын да алыстан келе жатқан жауды көріп қалса, бала-шағаларын жасырып, алдарынан жасақ шығып, қарсы соғысқа дайындалады екен. Соның арқасында шапқыншылардан елін, жерін аман алып қалып отырған деп жүз бір жастағы қария Тасыралы айтқанын шөбересі

Нұрым мақтанышпен айтып еді. Әуелде жота емес, тау болған деп білгішсінген сонда. Күздің сұрғылт көрінісін жаңа танып тұрғандай, айналасына құмарта қараған бала бұл жерге жоқ іздеп келгені, енді есіне түсті. Алыстағы көлеңкелеу жердегі қарайғанды малға ұқсатқанмен, не ағаш, не тірі жан екендігін айыра алмады. Не де болса барайын деп, аттың басын солай қарай бұрды. «Күрең төбелдің жүрісіне қызықпайтындар бар ма екен? Жорғасы қандай керемет!» деп таңданған Тасболат жүрісіне сүйсініп, атына қамшы үйірді.

Күннің көзі көкжиекке қарай еңкейіп қалыпты. Зеңгір аспан бетінде қарақошқыл бұлттар пайда бола бастаған. Терістіктен шыққан жел бірде ысқыра соғады да, бір сәт демалып, тың-тыңдағандай тына қалып, қайтадан гүлдей жөнеледі. «Ауа райына сенбе» деп әкесінің айтқаны есіне түскенде, бала іштей толқыды. Кенеттен дауыл көтерілді. Шашақтары селдіреген ағаш бастары шуылдай бастады. Бүріскен бұтақтар мен құраған шөптер де мас кісідей бұлғақтады. Жел жұлып кеткен жапырақтар мен құс қауырсындары ауада үйіріліп, айналып жүр. Іле-шала нөсер құйып кетті. Үсті су болған Тасболат амалсыздан қалың ағаштың тасасын паналап, жаңбырдың басылуын күтті. Әншейінде тез өте қоятын нөсер қоймай жауды. Бұлт көмкерген көгілдір аспан күн батқан сайын тарылып, қараңғылана бастады.

Нөсер басылды. Жел азынаған, тас қараңғы түн. Тасболат қараңғыда жалғыз жүрудің қандай қорқынышты екенін енді сезе бастағандай. Әлгінде ғана жанына серік болып келе жатқан кеуде толы қуаныштың әсерінен туған қиялдың қайда

кеткенін білмей, орны қоңылтақсып, жапан түзде көңіліне сүйеніш іздегендей алаңдай берді. Бәрі де ойдағыдай бола қояды деген бала көңіліне күтпеген жерде күдік кіріп, тығырыққа тірелгенін байқап келеді. Көзге түртсе көргісіз түн ішіне қадалып қарады. Қорыққанға қос көрінді ме, әлде бірдеме қараңдағандай болып, бүкіл денесі мұздап қоя берді. Бала төңірегіне үрке қарап, қашуға шақ отыр. Енді бірде, қаңыраған далада өзінен басқа тірі пенденің жоқ екенін сезіп, аспаны бұлт, алды бұлдыр, атам заманнан тас болып қатқан тажал мүсіндей, қараңғы түннің ішінен төніп кеп қалатын жартастардай, қарайған біткеннің бәрі зорайып көрінгенде, тұсынан сескенбей қалай өтсін? Үрей туды... Минут сайын өз өмірі туралы қалтырап, айналадағы құпия біткеннің бәрі мынау өлі үнсіздік жайлаған тыныштықта дөңкиіп жатқан қоңыр тас та, сүмендеп ерген ат тұяғының тықыры мен кей сәт құлағын тікірейткен күрең төбел де жалмауыздай көрініп, үрейін еселеп келеді. Аттың тізгінін бос қоя берген бала бас киімін көтеріп, маңдайындағы кекілінен тартқылап жылады. Екі иығы селкілдеп, Тасболат әкесін шақырды:

– А-ға-аа!

Со кезде «сен үлкенсің» деген даусы құлағына жаңғырыққандай болды ма, жоқ, әлде айдалада бір өзі екені есіне енді түсті ме, әйтеуір алыстағы оның даусын ешкім естімейтінін түсінгенде барып, өксігін бір-ақ басты. Тағы да торығып, алақтап айналасына қарады. Әлде үрей, әлде шаршағаннан ба, денесі қалтырап, жаңбырдан кейінгі қара суық өңменінен өте бастады. Әке-шешесі ойына түсіп, оларды елжірей сағынып кетті. Иен дала-

да енді қайтып оларды көре алмайтындай, дауыс салып тағы да айқайлағысы келді. Бірақ бұны кім естиді. Түн баласына көз ілмейтін малшы да малын қотанға бекітіп, әлдеқашан ұйқыға кеткен шығар, кім білсін?! Үн шығарған жоқ.

Жел қайтадан ерегеспе долылыққа басты. Тымағының құлақ бауын түсіріп, тамағының астынан байлап қойды. Қойны-қонышын кеулеп, ат үстінен ұшырып әкететіндей еліреді. Ердің басын қос қолдап ұстап алған. Түнде жүрген жол ұзақ. Мезелі жерден жаңылып, қазірдің өзінде-ақ ес кетсе, елді мекенге жеткенше шықпа, жаным, шықпа де.

Елсіз далада бойын үрей билеп келе жатқан Тасболаттың алдынан кішкене жылтыраған оттар көрінді. Төбесі көкке жеткендей қуанып кетті. Осынау жапан түзде көзіне ыстық тарта қалатындай сүйеу табыла қояды деп ойламаған еді. Балаға бұл да демеу болды. Ердің үстіне қайтадан жайланып, желпіне кеудесін көтерген Тасболат тор төбелді тебіне түсті. Ат та осыны күткендей, басын көтеріп, құлағын қайшылап, аяғын серпи басты.

Енді жаңағы көрінген жарықтың қайда кеткені белгісіз, жым-жылас болды. Бір кезде айнала қайтадан кішкене жылтыраған оттарға толып кеткенде, секемденген көңілі қатты жүдеп сала берді. Осындайда қайдағы-жайдағылар еске түсетіні бар. Шайтанның отқа үйір екенін, шаштары жалбырап, ұсқынсыз түрлері құбыжыққа ұқсап, жарықты айнала асыр сала жер тепкілеп, үстерінде лыпа болмай, ербеңдеп билейді деп балдардан естігені ойына келгенде, шын қобалжи бастады.

Бірақ оттың төңірегінен ешнәрсе көрінбеген соң, көңілі орнына түсті. Ерте заманнан бері жаугершілік кезінде адам денесі қайда қалмаған дейсің. Сүйектегі фосфордан жарық шығатынын біреу білсе, білмейтіндер де бар емес пе? Қапелімде балаға ғана емес, үлкендердің өзіне де қорқыныш әкелетіні сөзсіз еді. Келе-келе көздері жылтыраған жарыққа да үйренді. Қауіпті ешнәрсе жоқ екеніне көзі жеткен бала бәрібір алыстан көрінген оттардың жақындай бере, көрінбей кеткеніне түсіне алмай қойды.

Кейде жаның күйзелсе, жігерің қайнай түспей ме?! Тасболат та көрген азабына шыңдалып қайраттанғанмен, осы бір тас қараңғы түн ішіне көзі үйрене алмады. Қанша уақыт өтті. Жол – жүргеннен таусылатын болса, ендігі таусылар еді. Әлі жүріп келеді. Бағыт-бағдар жоқ. Қай жерде келе жатқанын білмей қиналғанда:

– Шынымен-ақ адасқаным ба? – деп іштей күбірледі. Тас қараңғы түннен, енді қайтіп таң атып, күн шықпайтындай, бәрі де қайтып оянбайтын, мәңгілік ұйқыға батқандай міз бақпады. Тың тыңдаса, ысқырған желдің ызыңымен, бірқалыпты үзеңгі сыңғырынан алабөтен құлаққа ұрар бөгде дыбыс жоқ. Желден ықтап, атына жабысты. Жанына серік болар мақұлық – астындағы жануар ғана. Бірақ бұл да жанарын тайдырып тұр. Ер-тұрманның ербиген қасы көрінеді. Ат та шаршап, ердің басы аспанға шығып кеткендей құлағын жымитып, басын жерге салды да, дәрменсіз күрсінді. Жота ма, әлде жазықтық дала ма, айыру қиын. Осы тартқан азабы үшін кімге ашуланарын білмей күйінгенде, өршелене түсіп, астындағы

атын тебінеді. Не салса да көндім ендеше, не болса да құрдым болмаса, деген бір ой дүлей өлермендікке жетелейді... Сүйткенше болмай, қараңғы түннің ішінен әлдебірдеме қимылдағанын байқап қалды.

Міне, көз алдына бір нәрсе қорбаңдағандай, жүрегі алып-ұшып, дір етіп кілт тоқтай қалды. Бүкіл денесі, екі тізесі қалтырап қоя берді. Со мезетте ат үркіп, жалт бұрылды да, Тасболат құлап қала жаздап, дер кезінде ердің басынан ұстап үлгерді. Қараңғыда анық ажырата алмаса да, домалап бара жатқан қаңбақты көзі шалып қалды.

Әйтеуір түн екенін біледі. Әбден есі кетіп шаршағаны сонша, ат үстінде былқ-сылқ етіп, құлап кететіндей отыр. Әлден уақытта жүрген жүрістің шегі болмай кеткенін астындағы жануар да сезді ме, төрт табандап жүрмей тұрып алды. Бала амалсыз аттан түсті. Алдынан шығып, жүгенін иығынан асыра, қос қолдап бар күшімен алға тартып, табанымен жерді нық баса тіреп, екінші аяғын алдына қарай көтере бергенде, қас пен көздің арасында Тасболат шалқасынан құлады. Ат орнынан қозғалған жоқ. Түк түсінбеген күйі, не істерін білмей қиналған бала жапан далада өзімен-өзі іштей арпалысты. Өзінің осынша дәрменсіз болғанына күйінді. Кенет ызадан булығып, еңіреп жылады. Суық мұнар мен өлі тыныштық жайлаған далада басу айтатын тірі пенде табылмай, ат та құр сүлдесі қалған. Бейшара, шаршаған шығар. Әйтпесе «Қасындағы мені ұмытпа» дегендей осқырынып, құлағын тікірейтіп тұрар еді ғой. Ақыры қашанғы жыласын, солығын

басып, атты тұрған жерінде шідерлеп, қолына шылбырдың ұшынан орап, үстіндегі куфайкісімен жерге қисая кетті. Ол енді қорыққан да, үрейленген де жоқ. Үйдегі әкесі мен шешесін ойлады. Әкесі – колхозда басқарма. «Мені іздеп жатқан шығар. Апам «жүрегі ұшып кетпесе болар еді» деп түнімен ұйықтамай, уайымдайтын шығар. Ағам шыдамды, не де болса ішіне сақтайды. Жұрт сияқты күйгелектенуді білмейді. Ауылды дүрліктіріп, біреулерді жұмсап жатыр ма екен? Ұят болды-ау! Оларды әуреге салғанымды қарашы. Ағамның айтқанын істеп, тез қайтқанымда ғой, бүйтіп айдалада жатпас едім».

Ес білгелі әкесінің кеше бірінші рет бетінен сүйгені есіне түсті. Әлі орны ып-ыстық болып, күйіп тұрғандай. «Әкем мені үлкенсің деді-ау. Аға! Күні кешеге дейін бір маңдайымнан сипап, бетімнен бір сүймедің ғой. Басқа балалардың әкелеріндей күніге айналып-толғанып, мейіріміңді төгіп тұрсаң ғой! Бір ауық қиял қанатына мініп, шырқау биіктегі бұлттармен бірге қалықтап жүрер едім. Менің бетімнен сүйші, алақаныңмен маңдайымнан сипашы, иісіңді сезейін, мейіріміңді бойыма сіңірейін. Бірақ мен енді үлкенмін, өзің айттың. Сипамасаң да болады. Иә, аға! Ендігі жерде өр мінезіңе қарап өскенімнің өзі не тұрады. Ол маған күш те, қуат та береді. Бұған мен сенемін. Көрдің бе, айтқаныңды істемей, далада жатырмын. Маған ұрыспаймын деп айтшы. Кешіресің ғой. Бұдан былай балалығымды тастап, істеген ісіме мұқиятты болам деп уәде берем. Маған сенші...»

«Әке, неге мені әлі бір ұрған жоқсың? Осы жолы жақсылап ұршы. Есімде қалсын. Таяқ же-

ген жақсы. Тәртіп бар жерде – ақыл бар. Мүмкін, құлақ аспай жүре бергенім соның кесірі шығар». Бала жылап жатқан күйінде ұйықтап кетті.

Тасболат түндегі қорыққаны тарс есінен шығып, түк болмағандай ұйқысынан оянғанда, күздің салқын таңы әбден атқан еді.

Шығыста ұзыннан түсіп сұлап жатқан жотадан асып, Үшшоқы үстін шарпып, күн шығып келеді. Аяқ-қолын созып, құрбақадай тарбиып, керіліп алған соң, мұздап қалған денесі жылынғандай болды. Орнынан тұрды. Мөлдір аспан төрінде қоңыр ала бұлттар көшіп жатыр. Қиырдан соққан ызғарлы желдің екпіні сәл бәсеңдеген. Төңірегіне қарады. Таныс жерге ұқсайды. Жотаның үсті екен. Бірақ Үшшоқы алыстап кеткен. Немере ағасының ауылы көрінбейді. Күн батыс жақта тұрғанын енді байқады. Қалай болғанын түсінбей, таң қалды бала. Түнімен айналып жүргенін кейін ұқты. Ат та түндегі орнынан қозғалмапты.

Тасболат тас қараңғыда құлама тіп-тік жардың үстінде тұрған аяғының ізін көріп шошып кетті. Бұрын өзеннің орны болса керек. Су тасып, мүжіліп құлағаннан пайда болған жарға ұқсайды. Әріректе, кең арналы өзен жазықпен жарыса орағытып, ағып жатқан судың арнасы ап-айқын көрініп жатыр. Төменде жазықпен беттескен жер бұлдырап көрінеді. Одан ар жағы апанның үңірейген аузындай қап-қара, түсі қорқынышты.

«Мынадан құласам, бүйтіп тұрмас едім ғой».

Қапелімде бойын үрей билеп, қараңғы түпсіз шыңырауға құлап кетердей кейін шегінді. Мына құздан қалай аман қалғанына бала таң-тамаша болды.

...Кеше түнде әлдебір күш желке тұсынан тартқандай еді. Енді есіне түсірді. Соны неғып аңғармағанын айтсаңызшы. «Сонда ол кім болды екен?» деп ойлады бала. Әйтпесе мына жерден құласам, нем қалатын еді деп тіп-тік жардың үстінен басқан ізіне тағы қарады. Жаңбырдан кейінгі із мені көрдің бе дегендей баттиып жатыр. Тайға таңба басқандай. Басқан бәтеңкенің бас жағы тиген жардың шеті опырылып, құлаған орны үңірейіп қалыпты. «Киелі жердің иесі болады» деп кеше оқыған кітабында жазылған болатын. «Әлде сол ма?» деп ойлады.

— Құдірет! — Бұрын айтпаған, ешкімнен естімеген бұл сөздің аузына қалай түскенін байқамай қалды бала.

— Құдірет! О, құдірет! — деп Тасболат қайта күбірледі.

Атына міне бере, алыста келе жатқан екі аттылы кісіні шырамытты. Иен далада ауыл адамдарының сұлбасын таныған Тасболат:

— Мен мұндамын! — деп кең даланы жаңғырықтыра айқайлап жіберді.

НАРИМАН

Көптен шет облыста жүрген Ербақ ауылдасы Нариманның қалада тұратынын кездейсоқ білді. Иссапарға келген сайын Олжабай кластасына қоңырау шалып хабарласатын. Бұл жолы да сөйткен еді. Телефонның арғы жағындағы дауыс: «Үйге кел де, кел», — деп жабыса кетті. Әуелгіде қонақтардың үстіне келгеніне қысылса да, артынан өкінген жоқ. Ауылдағы көршісін тауып, соған мәз болды.

Сол ауданнан көшіп кеткеннен бері де отыз алты жыл өтіпті. Кім есінде қалсын? Сөзден сөз шығып, Нариман жайында әңгіме қозғалғанда, оған онша мән бере қоймап еді. «Әкесі Бақтығалидың өзі де құр емес» дегенде барып, құлағы елең ете қалған. Ол үймен кішкентай кезінде көрші тұрғаны есіне түсіп, сол жерде әдіресін жазып алып, қуанбасы бар ма!? Содан оны көргенше асықты.

Асыққанда кері жүретін қырсық уақытқа не шара?! Келген жұмысын бітіргенше тағат таппай, заводтың директорын күнұзақ күтіп, ешқайда шыға алмады. Ол да бір болмағыр біреу екен, не жұмыста жоқ, не үйінде жоқ, қайда жүргенін ешкім білмейді. Тектен-тек үш күні босқа өтті. «Келген шаруаларымды тез бітіріп, ауылға барам» деген ойы іске аспай, жіпсіз байланды.

Ербақ жексенбі күні Нариманды арнайы іздеп шықты. Мамыр айы болатын. Аспан ашық. Төбеден күннің көзі шақырайып тұр. Маужыраған ағаш жапырақтары баяу ескен желге еркелей діріл қағып, билейтін тәрізді. Күндегі өзі көріп жүрген қала тынысы: адамдардың даусы, машиналардың шуылы. Жоғары-төмен тынымсыз ұшқан торғайлар жарыса шырылдап жатыр.

Ербақ қаланың батыс жағына қарай жарты шақырымдай жүрген соң, өрге қарай төбешік басына шықты да, төменнен күн көзіне шағылысып, элеватордың зәулім биік сұлбасы көрінді. Бұл баратын Мичурин көшесі сол маңда. Қайда барса да машинамен жүріп, әбден жаман үйреніп кеткен ол аяғын әлтеке-тәлтеке басып, бойын игере алмай, жүрісі де өнер емес. Ол қазір қаланы жаңа көргендей, айналасына көз жүгіртіп, сезім құшағына бөленіп келеді. Ой шырмауына түскен. Көңілі алыста.

...Нариман ол кезде он төрт жаста болатын. Оның ешкімнен қорқып именууді білмей, қасқайып тұратын жаратылысы да қызық еді. Сол жылдары аудан орталығымен жалғасып жатқан «Жайшаруа» деген ауылда Ербақтың үйі Наримандармен көрші тұрды. Өзінен екі жас үлкен Нариманның өжеттігі мен айтқан сөзінен қайтпайтын бірбеткейлігі оған қатты ұнайтын. Әке-шешесі де: «Тіл көзден аман болсын. Болайын деп тұрған бала» десетін. Нариманның қалай дүниеге келгені туралы әңгімені әкесінен талай естіген де.

...Маусым айының іші. Сол күні аспан ашық болатын. Ал кешқұрым мал өрістен қайтар кезде, ауа райы демде өзгеріп, көк жүзін бұлт торлап,

шаң-тозаңмен бірге жердің топырағын суырған қатты жел тұрды. Соңынан аспан айрылардай күн күркіреп, сатұр-сұтыр найзағай ойнап, нөсер жаңбыр жауады. Осы кезде Сәрсенкүл толғағымен арпалысып, жаны мұрнының ұшында қиналып жатқан. Сай-сүйегінді сырқыратқан даусы тым ащы. Жиналған көрші-көлемде ес жоқ. Ауылдағы жалғыз фельдшер де жолаушылап кеткен екен. Көшенің шет жағында тұратын жүз жасқа келген татар кемпірге жүгірді. Ол әже қашан барсаң да басында ақ жаулық, үстіне аппақ киім киіп, алдына Құран Кәрімді ашып қойып, оқып отыратын адам еді. Бақтығали сол әжені шелектеп құйған жаңбырдың астында зембілге отырғызып, үстін көрпемен жауып, тағы бір жігітпен алып келді. Әже келе сала, Сәрсенкүлдің кіндік түбін басып, аман-есен босандырып алады. Нұр жауғанда туылды деп, «Нариман» атын да өзі қойыпты...»

Сөйтіп, Нариман өсе келе тентектігімен аты шықты. Оның сотқарлығына ыза болған Бақтығали үстінен шағым айтып келгендердің көзінше оны аямай ұратын. Кейде ұрғызбай қашып кетіп, күнұзақты көшеде тентіреп, әкесінің ашуы басылды-ау дегенде үйіне келетін, болмаса, далада да түнеп шыға салатын. Қыстың күндері Бөрібасар итінің қасындағы үйілген шөптің ішіне кіріп алып ұйықтайды. Оның төбелес десе есі кетіп, топ баланың бас-көзіне қарамай, шетінен қалпақша лақтыратұғын. Ауылдағы бала біткен одан именеді. Тіпті апаларына келген жігіттерге де, тас не кесек лақтырып, болмаса, ағашпен ұрып, үйінің маңына жуытпайтын. Олар да теке тіресіп, бере-

ке таппайтынын білген соң, қолындағы сағатына дейін беріп, тілін тауып алдайтын.

Бірде Ербақ ауыл сыртында жайылып жүрген бұзауды қарауға кетіп бара жатып, бір топ балалардың алдында тұрған Нариманды көрді. Қолында таяғы бар. Сөйткенше болмай, апыр-топыр жағалас басталды. Әп-сәтте бірі жығылып, бірі қашып, төбелес сап тыйылды. Орнында тапжылмай тұрған Нариманға жүгіріп келіп, таңданыспен:

— Аналарға не істеп қойдың?! Тым-тырақай қашқандарына қарағанда, сыбағаларын бердің-ау, — дедім мен.

— Бәрін істеп жүрген — райкомның баласы Сәбит. Анада доп ойнап жүріп, қайта-қайта алдымнан шығып, жол бермей, ойынды бұза берген соң, аяғынан шалып құлатқанымда тасқа тиді ме, бет-аузы даладай қанаған. Сондағы өшімді алам деп, балаларды жинап келгені ғой... Өздеріне сол керек, енді қайтып келмейтін болған шығар. Өңкей қоян жүрек! Бір-екеуін ұрып құлатып едім, қалғандары тұра қашты. Қолымның қышуы қанбай қалды, — деді ыржиып.

— Топ балалардың арасында жүрегің шімірікпей, дәтің шыдап, солармен қалай төбелесесің? — Ербақ таңданғанын жасырмады.

— Ондай кезде еркім өзіме бағынбайды. Құтырынып кетем. Бойымда төбелеске деген ерекше құлшыныс пайда болып, арқам қозады. Ойыма қорқу, сескену деген кіріп шықпайды. Таяқ жесем, өкініп жыламаймын. Қайта ол маған жағады. Денемнің құрысқаны тарқап, рахатқа бөленем.

Сол күні екеуі өзенге суға түсуге барады. Жолда жатқан бүтін қызыл кірпішті көтеріп алған Нариман:

— Мына кірпішті басыңмен ұрып, сындыра аласың ба? — депті Ербаққа қарап.

— Шөлмек емес қой, шерте салғанда сына қалатын, — деп Ербақ күліп, немқұрайлы жауап берді.

— Ендеше, қара, осыны басыммен ұрып сындырам, — деп кірпішті екі жағынан саусағының ұшымен ұстап, маңдайымен соғып, қақ бөліп түсірді. Сонда көрген көзіне сенерін де, сенбесін де білмей аңырып қалған Ербақ:

— Басың ауырған жоқ па? — деп сұрады. Маңдайындағы қызарған орнын көргенде: — Шыныңды айтшы, ауырды ма? — Жаны ашып, қайта сұрады.

— Неге ауырмасын, ауырды. Бірақ шыдам керек. Мен кішкентай күнімде ешкілердің сүзіскенін көріп, басыммен қабырғаны ұратынмын. Кейін жерде жатқан тақтайды маңдайыммен ұрып, сындырып жүрдім. Кірпішті қақ бөлгенімді қазір көрдің ғой, — деп мақтанғандай боп сөйлеген Нариман Ербақтың арқасынан қағып, мәз болып күлді.

Келесі күні ойнап жүргенде Нариман: «Шұбат ішіп шығайық», — деп, Ербақты ертіп үйіне келген. Есік аузынан қабағы түксііп қарсы ұшырасқан әкесі бірауыз тіл қатпастан, оны шап беріп ұстап, түйе қораға жетелей жөнелді. Ербақ та ілесті. Бақтыбай есікті іштен жауып, оң жақ босағада ілулі тұрған үш қамшының ішіндегі қысқалау қызыл тобылғылысын қолына алды. Оның ойын

түсінген Ербақ та шошып кетті. Қорыққанынан бойы шымырлап, денесі түршікті. Нариман әкесіне қарап жайбарақат тұр. Бақтығали ашудан жарылардай күйініп:

— Кеше не бүлдірдің? Бол, айт! Әйтпесе мына қамшымен жоныңды тілем. Жөн-жосықсыз біреуге тиіскеннің қалай болатынын сонда білесің.

Нариманда үн жоқ. Айыбын мойындағандай, басы салбырап тұра берді.

— Олай болса, өз обалың өзіңе! — Сегіз өрмелі қамшымен жон арқадан бір салды. Қамшыны көтеріп, екінші рет ұруға дайындалған әкесі: — Айтасың ба, жоқ па? — деп қайта ақырды.

Нариман ақталғысы келмейтін сияқты, бозарған күйі жауырыны бүрісіп, тіс жармады. Жылап тұрса да қорыққаны білінбейді. Нариманды аяп, арашаға түсейін деп еді. Бойы дірілдеп, үні шықпай, тұрған орнынан қозғала алмады.

— Жөнімен кетіп бара жатқан баланың атын тартып алып мінгенде қайда бардың? Онымен де қоймай, атын ақсатып келгенің не? Сенен-ақ өлетін болдым-ау. Жұрттың бетіне қараудан қалдым. Мына жүрісіңмен қалай адам боласың? — деп Бақтығали айқайға басқан.

Жон арқаны қамшы тіліп жатыр... Қарауға дәті шыдамаған Ербақ бетін жауып, жүресінен отыра кетті. Содан Бақтығали есіктен шығып кеткенде ғана басын көтерді.

Бір шетте бүріскен Нариман біразға дейін орнынан қозғалмады. Ербақ қасына жақындағанда көрді, көзі жасқа шүпілдеп тұр екен. Үстіндегі сарғыш түсті жолақ көйлегі әр жер-әр жерден

сетінеген. Әр жер-әр жерден қан білінеді. Әлден уақытта:

— Мен оған қазір көрсетем, — деп тісін қайрады.

Сөйтті де, сыртқа қарай зыта жөнелді.

Тағы да бірдеңе бұлдірмесе болар еді деп көңілі қобалжыған Ербақ та соңынан келеді.

Нариман бұлармен қатар Сапардың үйінің қасына тоқтады. Әкесі Ғалымжан география пәнінен сабақ береді. Жалма-жан жерден жинап алған тасты бер жақ беттегі екі терезеге лақтырып, әйнектерді күл-талқан етті. Содан соң:

— Осы ма сендерге керегі, — деп өзіне-өзі тістене сөйледі. Кері бұрыла бергенде, үйден шыққан дауысқа кілт тоқтады.

Үй жақтан айқай естілді.

— Терезені қиратқан кім? — алдымен Қалима жүгіріп шықты. Соңынан Ғалымжан мен Сапар да көрінді.

Нариманды көрген бойда Қалима:

— Тапа-тал түсте жын ұрды ма сені? Сенен-ақ қалдық қой, бәлеге! — деп бері жетіп келді. Ғалымжан да әлдене айтып жатыр.

Бірақ Нариман олардан сескенген жоқ. Олардың сөздеріне құлақ та аспады. Қас батырша адымдап, қастарына жетіп барды.

— Менмін тас лақтырған, ал не істейсіңдер? Ал істеңдерші, көрейін, не істер екенсіңдер маған. — Үнінде діріл бар. Бізадан күйіп тұр. Үзіп-үзіп шақ сөйледі. Алдында тұрған мұғалімін де елер емес. Бажырайған көзінен жасы сорғалап, үшеуіне алма-кезек қарады. Сәлден соң:

— Әкемнің маған не істегенін білесіңдер ме? Міне, көріңдер! — деп көйлегінің қолтығынан тартып қалды. Жыртылған көйлегін шешіп, жерге лақтырып тастады. Арқасының сау-тамтығы жоқ. Қамшының орны жолақ-жолақ, қанталап кеткен. Әр жер-әр жері — қан.

Сапар қарай алмай үйіне кіріп кетті.

— Мен өле таяқ жейтіндей не жазығым бар. Атың аман. Аяғы ақсаса, мен емес, інге аяғыңды тық деген, — деп өжеттігіне салып, өршелене айқайлады.

Жас баладан мұндай айбарды күтпеген екеуі де сасқалақтап қалды. Демде райларынан қайтып, бірауыз сөз қайтаруға шамалары келмеді. Қалима шамалыдан кейін есін жиып:

— Мына баланың түрі жаман, адам өлтіруден де тайынбас, — деген естілер-естілмес.

Ал Ғалымжан ештеңе демей бұрылып кетті. Ол осыдан бес жыл бұрын осы ауылға қызмет бабымен көшіп келген болатын.

Нариманның атасы Рысқалидың емшілігі бар еді.

...Оқушылардың қысқы демалысқа шыққан кезі. Далада қар ұшқындап қатты жел тұрған. Бір адым жер шақ көрінеді. Қорадағы сиырға дейін құйрығын шабына тығып, бүрісіп тұр. Ауладағы төбет ит «Бөрібасар» күркесінде бұйығып жатыр. Үйге кірген Ғалымжанға үрмек түгілі басын көтерген де жоқ.

— Ассалаумағалейкум! — Ғалымжан қара-көлеңке бөлмеге кіріп, табалдырықтан аттап тұрып қалды.

– Әликумассалам. Жоғары шық, Ғалымжан. – Бақтығалидың әкесі күтпеген қонақты көңілді қарсы алып, үй-ішінің аман-саулығын сұрап, отырған орнынан сәл жылжып, төрден орын ұсынып жатыр. – Үй көрсету біздің орынымыз еді. Әне-мінемен соған құнт болмай жүргені, – деп қысылған ниет көрсетті.

– Өтеннен естіп едім, – деп бұрыш жақта бес тас ойнап отырған оқушыларынан ыңғайсызданғандай Ербақ пен Нариманға көз қырымен қарап мүдірді.

– Айта бер! – Нариманның атасы Рысқали оны елемегендей сөз қатты.

– Сол кісі сізді айтқан еді. Жақсы емші, барып көрінсейші деген соң...

Рысқали сақал-мұртын сипап, үндеңкіремей сәл отырды. – Көрейін. Меңзеп отырған ауруың жұтқыншағыңның астындағы томпақ па? Әлде басқа да ауруың бар ма?

– Иә. Соңғы жылдары жаныма қатты батып жүр. Дәрігерлер жаза алмай қойды. Олардың білетіні – «кесеміз» дейді.

Рысқали орнынан тұрып кетіп, мыс сымды қолына ұстап оралды. Жанып тұрған примустың жалынына мысты ұстап оқып отырды. Әбден қып-қызыл болып қызарғанда:

– Маған жақынырақ отыр, – деді Ғалымжанға.

Мұны көрген Ербақтың зәресі тас төбесінен шықты. Сонда да екі көзі сымда. Нариманның еті үйренгені көрініп тұр. Қолындағы бес тасын шашып, көңіл бөлмей ойнап жатыр. Әлгі қызарған мыс сыммен Ғалымжанның тамағын қысып байлады да: – Бір жеті болғанда маған кел, оған

дейін тұрсын, — деді. Сонан алқым безі ісігі жазылып кетті. Содан шығар, Ғалымжан терезенің әйнегін сындырған Нариманды әкесіне шағымданып айтқан жоқ.

...Өткен күн көріністері көз алдынан өтіп жатты. Ой жетегіндегі Ербақ іздеген үйінің үстінен шыққанда есін жиды. Шағын ескі үй екен. Үйдің төбесіндегі түскен шифердің орны үңірейіп тұр. Ауласын қоршаған шарбаққа да әрнәрсені қойып жамай берген. Есіктегі қоңырауды басқанмен ешкім шыға қоймады. Содан соң сыртқы есіктен имене басып, табалдырықтан аттады. Ауызғы бөлмеде отырған орта жастағы кісімен амандасып:

— Нариманның үйі ме? — деп сұрады.

— Иә.

Ербақ әлгі кісінің қасына отыра кетті.

Ішкі бөлмеден адам шығып болмады. Жабық есіктің астыңғы-үстіңгі саңылауынан әйел даусы естіліп тұр:

— Аурудың қайсысы да жақсы емес. Соның ішінде демікпе жаман екен. Әбден қинады. Дәрігерлер де емдей алмай, пенсияға шығарған. Қазір, шүкір, тәуір болдым. Саған мың да бір рақмет...

Сөйлеп отырған қартаң әйел аздан соң шығып кетті. Орнына Ербақтың қасындағы адам кірді. Енді ауызғы үйде Ербақтың бір өзі қалды. Ішкі бөлмеге құлақ тігіп отыр. Бұ жолы кірген адамның даусы тым жәй шығып, түк ести алмады.

— Өз пиғылыңнан тапқансың, ештеңе істей алмаймын, — деген Нариманның даусын естіді.

Ал әлгі адам іштен көңілсіз шығып, бұған көңілсіз көз тастап жүре берді.

Нариманмен қол алысып тұрып Ербақ ішінен: «Көшеде көрсем, танымайды екенмін», — деп ойлады. Орта бойлы, дөңгелек жүзді жігіт ағасы ақ көйлек, ақ дамбал киіпті, басында — ақ тақия.

— Қолымды жуып келейін, отыра беріңіз, — деді.

Ербақ бір өзі қалғанда тағы бір кішкене бөлменің жабық есігін көрді. Орыстар салған үйдің бөлмелері осындай тар болатынын білетін. Баласы жарысқа қатысып, жүлде алған медальдары қабырғада ілулі тұр. Оң жақ бұрышта теледидар, қасында магнитофон бар.

Ербақтың қарсы алдына келіп отырған Нариман:

— Жүзің таныс көрінеді, — деді. Қатты шаршаған адамдай тым жәй сөйледі.

Ербақ:

— «Көзден кетсе, көңілден кетеді» деген. Әйтсе де есіңізге түсірерсіз, — деп өзінің атын айтты.

Нариман көзі күлімдеп, орнынан жас балаша ұшып тұрды.

— Шынымен Ербақсың ба? Бойыңа ет жұқпаған, бірақ түрің мүлдем өзгерген. Танауың таңқиып, бойың кішкентай болатын. — Басын шайқап, жәймен күлді.

Екеуі қайта құшақтасты.

— Жамбыл қаласында тұрамын. Иссапармен осындағы заводқа жиі келемін, бірақ бұрын осында екеніңді білген жоқпын, — деп Ербақ салған жерден ақталып жатыр.

Аман-саулықтан соң:

— Үлкен кісілер бар ма? — деп сұрады Нариманнан.

— Әкем беріде қайтыс болды. Шешем біраз бұрын кетті. Үш қыз, екі ер балам бар. Биыл көшіп келгеніме бес жыл болады.

— Олжабайды білесің ғой, соның үйінде естідім. Содан көргенше асығып, бүгін қолым бос болғасын шыққаным. Көшеде көрсем, танымайды екенмін. Сенің де бойың ұзарып, өзгеріпсің. Уақыт қалай тез десейші. Кеше ғана сияқты. Ауылдан көшкендеріңе отыз бес жыл болған екен. Баяғы өжеттігің қалған шығар. Әлі күнге дейін, есіме түссе, күлем.

— Көке, біреу келіп тұр. — Есіктен бас сұққан кішкене бала.

— Кеңжең болар, сенен аумай қалған. Ана суреттегі балаң үлкенің болар, үлкен атасына келетін сияқты.

— Көргендердің бәрі солай дейді. Ем алып жүрген адамдар ғой, асықпасаңыз, отыра тұрыңыз.

— Айып болмаса, жүрейін. Кеткенше хабарласамын, — деп орнымнан мен де көтерілдім.

— Жақсы онда, әйел жұмыста, мен үйдемін. Кел, күтемін, — деді.

Ербақ келген жұмысын бітіріп, қайтатын күннің ертесіне Нариманды мейрамханаға шақырып еді, Нариман:

— Ондай жерге баруға болмайды ғой, — деп аттонын ала қашты. — Арақ пен темекіні тастағаныма біраз болды. Ол дәурен кетті ғой келмеске, — деп кере қарыс маңдайы жазылып, тана көздері ұшқындап, маз боп күліп алды. — Одан да таза ауада жүріп, әңгімелескеніміз жөн болар.

– Қалауың болсын. Әкеңіздің құрдасы Әбу деген кісі есінде шығар. Сол адамның айтқаны есінде ме? – деді қуақылана езу тартқан Ербақ.

– Оны неге ұмытайын. Осы балаң адам болса, мұрнымды кесіп берейін. Өмірі абақтыда өтер деп әкеме айтқанын айтасың ба? Жалғыз сол ма? Бірде кластағы балалардың мазасын алып, тыныш отырмағаным үшін бұрышқа тұрғызып қойғанда, әкем келіп қалды. Сонда Ғалымжан ағай жыларман болып, «Осы балаң адам болса, мұрнымды кесіп берейін» деп, ол да шағым айтқан. Ой, несің айтасың, небір күндер өтті ғой.

Екеуі жүре сөйлеп далаға шықты. Еңіске түсіп, сайға келді. Сайдың батыс жағалауына бұталар жабағыланып, ұйысып өскен, соның қоюлау бір жерінде құлама жарқабақтың түбінде шөп арасымен жасырынып қайнар ағып жатыр. Бір түп ағаш су түбінде жанға сая болып тұр. Иісі аңқыған ылғал ауа, сондай рахат, қарсы алдындағы бұталар қызып, күн көзінде сарғайып көрінеді. Шөптерді жапырып отыра берген екеуін аймалағандай, кенет жел есіп, зымырап өте шықты, айналадағы ауа діріл қаққандай болды.

Нариман тамағын кенеп қойып, жұмсақ, жайдары дауыспен әңгімесіне кірісіп кетті.

– Мен Биада әжемнің бауырында өстім. Ауылдың үлкен кісілері жасы үлкен әжеме сәлем беріп келеді. Олар маған да ерекше ықылас танытушы еді. Менің маңдайымнан сипап, бірінің аузына бірі түкіріп қойғандай: «Бәрі осы балада. Адам баласына беретін қадір-қасиет көп», – деп айтатын. Ол уақыт мектепке бармаған кезім. Үйге кім келетінін алдын ала айтып отырады екенмін.

Кім ауырып жатса, оны да айтамын. Кетіп бара жатқан біреу аяғын сындырып алады десем, айтқаным келеді екен. Әжем марқұм: «Бұл баламның аузы дуалы», — дейтін. Ата-бабаларымыз да, әкем де көрік ұстап, күміс сақиналар соққан. Әкем пілте мылтықты да қолдан жасайтын, өзі мерген болатын. Бірде құс атқанда балапаны бар үйрекке тиіпті. Балапанын көргенде бойына аяныш сезім оянғаны соншалық, қолындағы пілте мылтығын сол жерде сындырып тастаған. Содан қайтып мылтық жасамаған, құс та атпайтын болған. Артынан садақа берді. Ал менің арманым әскери адам болу еді. «Онда ел-жұртыңды танымай кетесің. Орысқа үйленесің», — деп әкем көнбей қойды. Күнінде арақты суша іштім. Сонда қанша ішсем де мас болмайтынмын. Ал темекіні де көк түтінге оранып үсті-үстіне тартушы едім. Әкем маған қырық бес жасқа келгенше, үйленуге болмайды деген еді. Мен айтқанына құлақ аспадым.

...Осы арада Нариманның даусы өзгере қалды. Шаршаған адамдай жиі уһілей бастады. Ербақта үн жоқ. Сабырмен әңгіменің жалғасын күтті.

— Иә, әкем әруақты адам болатын. Бірінші баламыз дүниеге келерде маған: «Балам, баланың (келіншегіңнің) аяғы ауыр, қыз туады, бірақ сөйлей алмайтын болады. Әруақ ұстамағанның кесірі...» — деді. Екінші баланы көтерген кезде де мені шақырып алып: «Қыз туады, бұның да тілі байланып қалды. Бұл да әруақ ұстамағанның кесірінен болды. Атын Айсұлу деп қоясың», — деді. Осы арада даусы бұзылып, зорға айтты. Тік біткен кірпіктері әрең-әрең қимылдады. Сұп-сұр боп

қаны қашқан жүзінде мұң мұнары ұялаған Нариман өзіне-өзі келе алмай күрсінді. — Уһ! — Кейде тұсын алақанымен сипалап, көз алдына өмірінің қатпар-қатпар көріністері елестеп кеткендей, жиырыла түскен жазық маңдайы суық тартып, біраз отырды.

— Құдірет деген қандай! — деп, темекісін тартып келген Ербақ та ауыр ойдан арылып, сергіп қалғандай сөз қатты. Нариман оның сөзіне мән бермегендей, көзін сүзіп, өзінің қарсы алдында отырған бала кездегі жолдасына ойлы қарап, көпті көрген адамдардай, талай ауыр күндерді басынан өткізгенін айтуға асыға қоймады. Өмірдің өзі оқытып, әбден шыңдап тастаған сыңай танытқандай.

— Әкемнің айтқанын тыңдамағанның кесірінен, ақыры осылай болып тынды. Ол кезде агрегат цехында істеймін. Жұмыс кезінде де уақыт тауып, арақ ішіп жүре беретінбіз. Бір жолы түс кезінде бірге істейтін Аршын деген жігіт сатып алған мотоциклін жуды. Жиналған он бес шақты адам иісі мұрныңды жарған көк шөпке бірі жантайып, бірі жүресінен, енді бірі молдасоқынып отыра қалдық. Алдымызға жайған газеттің үсті толған тағам. Иің тіресіп тұр. Арақты бірінші жасы үлкендерге құйды. Айналырған төрт стакан, кезекпен алып жатыр. Менің есіл-дертім ащы суда, «қашан келесің» дегендей екі көзіммен жеп барам. Әдетте таңертең жұмысқа келгенде де жұтып алушы едік. Сол күні таңертеңгі үлестен құр қалғанмын. Сірә, ішкенше тағат таппай есім кетіп отырғаным содан болса керек... Стаканға қарай-қарай көзім талып, тамағым құрғап отырғанда, маған да кезек келді.

Зып еткізіп, стаканды алған қолымды аузыма апара алмадым. Басқа бермесін жаман екен. Өз қолым өзіме бағынбайды. Отырғандардың бәрі бірдей маған қарап, көздерімен жеп қоярдай тесіп барады. Берекетім қашып, қысылғаннан терлеп те кеттім. Ақыры арақты іше алмадым. Денем құрысып, жұмыста жүре алмай, үйге ерте кетіп қалдым. Болған жәйді әкеме айтып едім, бар айтқаны: «Ә, балам, бетің бері қараған екен», — болды (Армиядан келгенде темекіні де қойып кеткенмін). Осы оқиғадан кейін, көп ұзамай аяғым ауырып, баса алмай қалдым. Дәрігердің емінен нәтиже болмады. Соңынан ауруханаға жатқызып, операция жасады. Сонда ұйықтату үшін берген дәрісі әсер етпеді. Дәрігерлердің не істеп жатқандарын айтып, сөйлей беріппін. Олар бетімді жауып тастады. Сонда да мен оларға көзіммен көргендей айтып жаттым... Одан да жазылмады. Алты айдан кейін екінші рет операция жасағанда тіздегі шеміршекті алған жердегі тіккен жіп шірімей, сол күйінде тұрғанын көргенде, дәрігерлер таң қалды. Жіп өзінен-өзі шіріп, орны бітелу керек екен.

Аспанды торлаған ақ шарбы бұлт тарғылдана бастаған. Жалғыз ағаш басындағы жапырақтарды суылдатып, жеңіл құйын соғып өтті. Көзіне түскен шашын кейін серпіп, басын көтерген Ербақ оқыс дір ете түсті.

Нариман жайдарлы даусына қайта көшті. Көзі күлімдеп, дөңгелек жүзі жадырап, көңіл күйі демде өзгеріп шыға келді. Содан, үшінші қызға аяғы ауыр болғанда әкем: «Әй, бала, бері кел, қыз бала болады. Аты Жаңылсын болсын, бұның ақыл-есі

дұрыс. — Осыдан үш жыл өткесін ұл туады. Бірақ ол уақытта мен болмаймын», — деді.

Ұлды ауруханада босанып жатқанда, әкем марқұм ұйықтап жатқан маған аян берді: «Әй, бала, неғып жатырсың? Ұлды болдың ғой», — деді.

Төсегімнен ұшып тұрдым. Қоңырау шалсам, жаңа ғана босаныпты.

...Бір жылдары, ұмытпасам, сексенінші жылдардың орта тұсы. Маңғыстаудың жерінен ыстық су шығып, жұрт шұбырып, сол суға көп барды. Соған барғанда, жүз үштегі Нәсимолла мен әкем кездесіп қалыпты.

Сақалы аппақ қария әкеме: «Әй, Бақтығали, сенің үлкен балаң әруақ ұстасын», — депті. Әкем: «Ол балам айтқанды тыңдамайды», — деген екен, «Онда маған жібер», — депті.

Әкем қайтыс болар алдында маған ұлды боласың дегені бар. Нәси атын да өзі қойып кетті.

Арада бір жыл өткенде үш баламен Нәсимолла атаға бардым. Жапырайған ескі үйдің дәлізінде қазағы, орысы бар — толған адам. Шөпшегінің қолында тұрады. Мені көрген бойда:

— Ә, балам, келдің бе? Нариман балам, келдің бе? — деп, бұрын көрмесе де, танып қарсы алды. — Әкең о дүниеге кетіпті, иманды болсын». «Тағы да ұлды боласың, — деді. Атын Ғасырбек қой. Перзентханада сол баламен қатар бір қыз бала дүниеге келеді. Шешесі оны тастап кетеді. Сен сол қызды асырап ал, атын Балкенже қой», — деді. Сөйтіп, мен жүзден асқан екі кісінің батасын алдым. Айтқанындай, ұлды болдым. Айтқанындай, перзентханаға әйеліммен қатар бір студент

қыз түсіп, кейін сәбиін тастап, медсестраның халатын киіп, терезеден қашып кетіпті. Алдында мен бар жәйды келіншегіме айтып, әлгі сәбиді алатын болып келіскен едім. Дәрігерлердің бәрі қазір алсаңдар документи дайын, алып кете бересіңдер дегеніне де көнбей, «наркоман қыздың баласын алмаймын» деп отырып алды. Қанша жалынсам да көнбеді, тіпті азар да безер болды. Міне, жыл сайын сол баланың туған күнінде қатты ауырамын.

Несін жасырайын, осында көшіп келген жылы жоқтықтан қатты қиналдым. Сол сәтте, бір нәрсені ойына алғандай, ауыр дем алып күрсінді. Алақанымен бетін сипап, төмен қарап сәл отырған соң: — Жүре берсең, көре бересің деген. Не көрмедік. Қара сумен отырған күндер болды. Бірде түнде әкем марқұм аян берді. «Таңертең сүт сатып жатқан жерде, шиланда буылған ақша жатады. Соны ал. Ешкім ешнәрсе демейді. Садақанды бересің».

Әйел таңертеңгісін сүтке барғанда, шынымен шиландағы бір бума ақшаны көреді. Сонда жұрттың көзі байланып тұрған ғой. Еңкейіп алуға әйелдің қолы бармайды. Соны көріп тұрған орыс әйел артынан алады. Сөйтіп, беріп тұрған несібеден айырылып қалдық. Жеке өмірде мұндай жағдайлар көп болды.

Нариман Ербаққа жайдарлы жүзбен күле қарап:

— Сені жалықтырып жіберген жоқпын ба? Шыныңды айт. Болмаса келесі жолға қалдыра тұрайық. Әңгіме жетеді тыңдайтын болсаң.

— Шынын айтсам, әңгімеңіз адам айтса, сенгісіз екен. Кішкентай күнімде ертегі тыңдағаным-

дай күй кешіп отырмын. Өзің шаршамасаң болды, маған қарама. Өте қызық екен, — деді.

— Ертегі деймісің? Айтқан сөзіңнің жаны бар. Әркім өз басынан кешпеген соң, мұндай әңгіменің сенімсіздеу көрінетіні рас. Оған сөз жоқ. Өйткені біздерді заман солай тәрбиелесе, бірден жетеңе қалай қона қойсын. Мынау Доссор жақ — менің атамекенім. Ол жақта әлі де туыс-жекжаттар бар. Ауыл сыртында неше ғасырдан келе жатқан үлкен қорым бар. Сол қорымда біздерге аталас Байбақты ата жатыр. Қиналған жұрт «қасиетті кісі» деп, басына барып түнейді. Кейде сол Доссордан да: «Ата Нариманға бар деп аян берді», — деп келетіндер бар.

Алланың құдіреті! Адам өмірде жас кетсе, сол күйінде өзгермей қалады екен. Мен соны көрдім. Бір топ адам қорым арасында келе жатқанбыз. Алдымнан үстінде аппақ шапаны бар, он бес-он алтының шамасындағы бала шығып, бас иіп амандасты.

— Уағалекумассалам! — деп мен де сәлем беріп жауап қаттым. Басқалар түкке түсінбей, аңтарылып тұрып қалды. Менің жасым отыздан асқан, мен үлкен болғасын, маған сәлем беріп тұрғаны. Болған жәйді айтып едім, арамыздағы ақсақалдардың бірі: Бала әулиенің жатқан жерін таппай жүр едік, осы болды ғой», — деді.

Ал өткен қыста бір үлкен кісі іздеп келді. «Тамақ іше алмай, ауырып жатқаныма біраз болып еді. Түсімде бір адам ашылып қалған көрпемді жауып: «Жазыласың, менің атым — Нариман. Таңертең тамағыңды ішесің», — деді. Айтқаны келді. Содан жұрттан естіп, өзіңе келдім». Ме-

нің алдыма қаншама адамдар келеді? Солардың кейбіреулері ауруын көріп-сезіп тұрып сенбейтіні жаман. Ондай кезде қатты қиналам...

Осыны айтып Нариман: «Намаздың уақыты болыпты-ау», — деді әңгімесін аяқтағанын сездіріп. Ербақ қоштаса бастады.

Арада он бес күн өткенде, бұл қалаға тағы жолы түсті. Бұл жолы келген жұмысымды тез бітіріп, кешкілік пойызға мінетін болдым. Мезгіл — сағат үштің шамасы. Такси ұстап, Нариманның үйіне келді. Ауызғы бөлмеде біраз адам отыр екен. Қайтсе де, амандасып кетуді жөн көріп, кезек күтті.

— Дүкенде су алып жатқан бір адамнан сізді естіп, шешемді қоярда-қоймай алып келдім, — деді ішкі бөлмеден шыққан жіңішке дауыс. Ербаққа таныс секілді көрінді.

Ал Нариман әлгі дауыс иесімен емес, оның шешесімен сөйлесіп отырған секілді:

— Сіз осында балалардың көңілін қимай келген екенсіз. Жиырма бір күн қалды... Солай аян берілді. Сертті бұза алмаймын. Бұндай әңгімені басқаға айтпас едім. Сіз көтере алатын болғасын айтып отырмын. Қызыл май мен су алып келсін қазір. Дем салып берейін. Кете-кеткенше тамақ ішесіз, — деді.

— Әруағыңа ризамын! Айналайын балам, айтқаның рас. Балаларым қоймай алып келіп еді, рақмет балам! — Сондай ризашылықпен айтты.

Әжейдің үнінен қамығу, уайым байқалмайды.

Адам көтере алатын жағдай ма? Нариман айтарын айтқанмен, ішінен еңіреп езілгенін бұзылып шыққан даусынан сезіп қалған Ербаққа да қатты әсер етті. Ізінше басына ақ жаулық тартқан,

өңі таймаған сары әйел есіктен шықты. Соңында — өзімен бір институтта оқыған Жайрагүл. Ербақ үрей билеген бойындағы қорқыныш сезімнен ұшты-күйлі арылып, орнынан ұшып тұра жаздады. Тек арғы жақтан шыққан:

— Кірсін! — деген қажыған әлсіз үнді естігенде, өзін-өзі ұстап қалды. Сөйтіп отырғанда Ербақтың да «кезегі» келді. Оны көргенде Нариман өзінің шаршағанын лезде ұмытып, дөңгелек жүзі бір сәт жадырай қалған.

— Жаңа бір әже келді, — деді сөзінің арасында. — Былай қарағанда жетпісте дегенге сенбейсің. Кескін-келбеті келіскен, өңі де жап-жас. Сөйлеген сөзі де орнықты. Күні жақын қалғанын білсе де өзінен-өзі мүжіліп, өмірден күдер үзіп, түңілген адам емес. Не деген қайрат десейші!

Ербақ табиғаттың тылсым сырын қалай түсінерін білмей, таң қалған күйі отырып қалды.

ПИҒЫЛ

Түн ұйқысын төрт бөліп, мазасын алған ой Бигүлдің санасын сарсытып тастады. Денесі бірде ысып, бірде суиды. Ойы әр саққа бытырап, өмірі көріп білмеген ынтызарлық сезім бойын кернеп барады. Қиялымен жігітінің ыстық құшағында жатқандай балқып, кірпіктері айқаса берген...

Бір жатақханада жатқан екеуінің бөлмелері де қарама-қарсы. Өзінен бір курс жоғары оқитын Жандоспен сауық кештерінің бірінде танысты. Әуелгіде өзін биге шақырып, жанынан кете алмай, айналсоқтап жүрген ұзын бойлы жігітке үйрене алмай, жатырқап жүрді. Келе-келе өзгелерге ұқсамайтын ерекше қасиеттерін тани түсіп, көпшінен дүрдиген бұйра басы көзден таса болса болды, тағат таппай, айналасына алақтап, әлдене жетпей, сыңарын іздеген аққудай алаңдайтынды шығарды. Осы бір қараторы жігіт жүрегіне шоқ болып түскенін сонда ұқты. Сол шоқты махаббат сезімімен аялап, жел тиген өрттей лапылдап қысы келді. Неге екенін өзі де байқамай, ол есіне түскен сәтте жаны жадырап, езу тарта жымия қалатыны рас. Өзге жігіттерден гөрі, өзіне ыстық тартатын Жандосты сырттай меншіктеніп, иемде-

ніп алатыны соншалық, сырт көзден де қызғанатын. Дегенмен арадағы қылау түспеген достықты көздің қарашығындай сақтап, одан асып ешқандай іс-әрекетке бара қоймаған Жандосқа бұл қылығының артық екенін білді. Ұры сезім өз-өзін іштей қыштап, қатты ұялтады. Екеуі күнде күн құрғатпай кездесіп жүрсе де, жігіт өзіне әлі күнге дейін я сөзбен болса да, я тіс жарып, жылы лебіз білдірген емес. Әрдайым кездесуге Бигүлдің жүрегі лүпілдеп барып, тасыған көңілі су сепкендей басылып қайтушы еді. Сонда да ол Жандостың аузынан шығар бір сөзді есту үшін, күнде күдерін үзбей, асыға күтумен жүрді. Оңаша ұшыраса қалса, көбіне Бигүлдің өзі сөйлеп, жалығып кететін кездері де болады. Ондайда Жандостың ойлы жүзін жаңа көргендей, көз айырмай қадала қарап: «Япыр-ай, осындайда ой бөлісіп, көңіл көтеріп, сөйлеп отырса қайтер екен, жап-жас басына жараса ма осы? Өзге жігіттер қиналмай айта салатын бірауыз сөзді соншама зарықтыра күттіріп, адамды қинайтыны несі екен?» — деп ойлайды. Оның кексе кісілердей тым байсалды кейіп танытатындығына күйіп-піседі. Сөйтсе де, реніштің көлеңкесінен із де қалмай, жігіттің осы мінезінің өзі-ақ көзіне тым жылы ұшырап, ол дегенде шығарға жаны бөлек бола қалатынын айттып жеткізе алмайсың. Жігіттің махаббат жайлы жұмған аузын ашпауы қызға жұмбақ еді. Кейде Бигүл «Әлде бұл мені ұнатпай ма?» деп те күмәнданды.

Жылы төсекте түн көрпесін жамылып, көз ілмей, таңды ұйқысыз атқызған талай түндер қыз арманының үнсіз куәгері болғандай-ды. Әйт-

се де, Бигүл өз лебізін білдіре алмай, «Қыздың жолы жіңішке» деген әдептен аса алмай, жігіттің ұсынысын тағатсыз ұзақ тосты.

Жандос осы институтқа өз қалауымен түсті. Оқу бітіріп, ауылында инженер болып жұмыс істесем деген алдына қойған мақсаты бар еді. Бес жылдық оқу да бітуге таяу. Ол әлі білімнің тереңіне бойламады, қызық өмір қумады. Өзі қатарлы жігіттердің жұп-жұп болып қыздармен жүргендерін көргенде, «Алдымен оқуымды бітіріп алайын» деп, өзін алдарқатушы еді. Осы уақыт ішінде бір қыздың бетіне қарап, бірауыз сөз айтып көрмепті. Қазір де қызға көңілі жоқтай, өзінің ынжықтығына қатты қысылып жүрген кезі. Ойламаған жерден оған Бигүл кездесті.

Екеуі алғашқы кездескен күннен-ақ бір-біріне үйірсектігі ұлғайып, нығая берді. Махаббат туралы әлі бір сөз айтылмаса да, үн-түнсіз тұратын талай сәттерде екеуінің бейкүнә көздері ұшырасып қалатын-дағы, Бигүлдің жанары жәудіреп, жіп-жіңішке шеке тамырының лыпылдай соғатынын Жандос байқап, таң қалатын.

Жандос деген жігіт қиялындағы қызын тапқаннан бері жаңа сезімге бой ұрып, өзгеріп кеткен. Махаббат сезімін аялап, кейде жалын атқан жүрегі жыр төгеді, жастық шақтың қызығын енді танып ұққандай. Мына өмірдің жаңа таңы енді атқандай, әйтеуір, бойында бұрын болмаған өзгерісті байқады. Басқалар не десе, о десін, Бигүлдің басқа қыздардан сұлу, тартымды екені айдан

анық. Бәрінен де соған риза еді. Кейде қыздың келбетіне сүйсіне қарайды. Қарайды да, соған шүкіршілік етеді. Сабырын сақтап, үркітіп алмауға тырысады. Өзінен аса көрікті, сұлу адамның жанары өткір келетіні шындыққа жанасатындай. Жандосты Бигүлдің мысы басады. Содан да болар, қызға көңілін білдірейін десе, батылы жетпейді. Әлі де Бигүлмен кездесіп жүргенінің өзі шындықтан гөрі, елеске көбірек ұқсап жүр. Сондай бір өзінің күйзелген кездерінде Бигүлді көзімен көріп барып көңілі көншитіні бар. Қыздың өзіне деген ықыласын әлдене бөліп тұрғандай сезінеді. Қашан да аңқылдаған ақ көңіл жайдарылығынан әдемі қыздың наздану мен балаң еркелігі жарасым тауып, бетін қақпай, ерке өскен қыздың іші-бауырына кіріп, қас-қабағы ашылып, Жандос барса, көтеріңкі күйінен жаңылмай, мәз болып қарсы алады. Бұған оның көңілі тасып, абдырап қалады. Онымен қоса, Бигүлдің даусы да жігіттің тұла бойын иітіп жібереді. Әйтсе де Бигүлді көргенде қысылып-қымтырылып, берекеті қашып, өзін еркін сезіне алмайтыны бар. Осыған түсінбейді. Бәрінен де оны қатты толғандыратын тағы бір нәрсе, танысқандарына бір жылдай уақыт өтсе де, әлі күнге дейін қызға көңілін білдіре алмай, азаптанып жүргені еді. Осы жігерсіздігіне күйнеді. Ол аздай, кейде Жандос Бигүлмен кездесіп сөйлескендерін жанына жақын тартудың орнына, жоқты-барды әңгіме қылып, айдалаға лағып кететіндігіне жыны келеді. Осылар жөнінде өздерінің ара қатынасын санасына жеткізе түсіндіргісі келіп, әрі Бигүлдің өзіне деген ықыласын білмекші болып, ішкі ойымен қанша арпалысқа түсті?

Ондайда іздегенін тапқан жігіт көңіліне қыз ылғи оттай басылады. Бигүлдің елден асқан сымбаты мен ажарына көзімен-ақ тояттап, марқаяды. Ең бастысы, оның мінсіз мүсіні, мінезі мен жан сұлулығы, тым-тым қашықтан, буалдыр тұман арасынан бұлдырап қана, қиялындағы қыздың көшірмесін өңінде тапқандай болып, ұзақтан ғана құмартады. Алғашқыда Бигүлдің сұлулығына сұқтанып, қайран қалып, көзімен ғана ішіп-жеп, аялап жүрсе, бірте-бірте қиялдап отырып тілдесетін. Махаббат жайлы әлі ойламағанымен, сүйіспеншілік алдында болатын сағынып-сарғаюдың мұңлы сезімдеріне толы жәйттерді басынан өткеріп жүр. Қай жерде болып, көңілін немен сергітіп бақса да, Бигүлдің бейнесі есінен кетпей, тұла бойы соған қарай алып-ұшып, қыздың сөйлеген сөздерін, сүп-сүйкімді мінезі мен еркеліктері жүрегіне тыным таптырмай, қайта кездесуге асығады. Бір айыбы — сөзге жоқ. Тұйықтық пен ұялшақтықтың азабын тартудай-ақ тартты. Бұл аздай, жұрт сияқты жайбарақат, емін-еркін, ойнап-күліп, әзілдесіп отыру орнына, тобық жұтқандай томпиып, іштен тынады. Сөз деген көңілде сайрап, көмекейге құйылып-ақ келеді, бірақ сыртқа шықпағасын не пайда? Кейде бұл-бұлдай сайрап отырған қыздың алдында тамағына кептеліп кеп тұрған сөзді шығара алмай, міңгірлейтіні несі екен?

Жандостың стипендия алған күні екеуі мейрамхананың екінші қабатына көтеріліп, оңашалау жерден бос орын тауып отырды. Даяшы әйелді едәуір тосты.

Сол аралықта үнді әні шырқалды.

— Қандай мұңлы ән?! — деді Бигүл, мағынасын ешкім аударып бермесе де сүйіспеншілік жайлы екенін іштей ұғынып.

«Осындай оңашада, сүйгеніңнің қасында отырғанға не жетсін. Сөздің қажеті жоқ, тек қана жүректің нәзік пернесін басатын әуен керек» деп Жандос та ішінен әнді ұйып тыңдап қалды.

Пиала түбіндегі суыңқырап қалған шайын ұрттаған оның көзі бұрыштағы үстелде отырған екі жігітке түсті. Өзімен курстас Сауранбайды тани кетті. Сәлемі түзу, ақ көңіл жігіт. Ол да Жандосты көргенде, екі езуі құлағына жете мәз болған. Сауранбай Жандостың жанындағы қызды енді байқап, бірден «Қыз керемет!» деп бас шайқап, бармағын шошайтты. Артынша ойнақы әуен естіліп, Сауранбайдың жанында отырған орта бойлы, сопақша жүзді жігіт бұларға қарай беттеді. Жандос Бигүлді биге шақырып үлгергенше, әлгі жігіт:

— Қарындас, сізді бола ма? — деп еппен басын иіп, қолынан ұстай алды. Оның қысылып-қымтырылмай, өзін еркін ұстап, баса-көктеп жетіп келгені оған ерсілеу көрінсе де, өзінің орамы жоқ икемсіздігіне қатты ренжіп, іштей сөгініп қала берді.

Екеуі билеп жүр. Жандостың көзі бейтаныс жігітке түсті. Енді аңғарды, оны бір жерде көрген адамына ұқсатты. Осы арада, неге екенін өзі де түсінбей, демде Бигүлді одан қызғана бастады. Екеуі Жандостың ойын сезе қойғандай, бұрыннан таныс, ет жақын адамдардай тым көңілді бола қалды. Бірін-бірі жоғалтып, жаңа табысқан сияқты. Екеуі вальстің ырғағымен ортада билеп жүр. Осы кеш солардікі сияқты, өздерін-өзде-

рі ұмытқан. Бигүл жұқа ернін жымқырып, бұған қарап күлімсіреп қойды.

«Көрдің бе, өзіңдей жігіт үйіріп әкетті. Сендей емес, қалай сөйлесудің жөн-жосығын біледі. Ал сен ғой, маңқиып әлі жүрсің. Жан-дүнием қалай азаптанып жүргеніне көңіл бөлмейсің. Ойыңа кіріп те шықпайды. Ғашықтар неге бірін-бірі зарыға күтеді?» деп емеурінін бимен сездіргендей.

Жандос Бигүлге іштей елжіреп, жаңа көргендей қарап отыр. Жан-дүниесін тәтті сезім баурап алған. Екі беті дуылдап, жүрегі тулап, дүрсілдеп қоя берді. «Қыз деген сезімтал келеді деуші еді. Менің осы қалпымды Бигүл біле ме екен? Өзің қандай нәзік болсаң, жаның да сондай сұлу шығар?! Сенің күлімсіреген көздерің анағұрлым көбірек ұнайды маған. Ондайда сенің дидарың дәл баланың өңіндей сүп-сүйкімді көрінеді» деп іштей толқып, өмірінде ойына келмеген түптұнық, кәусар сезім он екі мүшесін тулатып, жан толғанысын сыртына шығара алмай тебіренді. Сені айтуға «әдемі» деген сөз де жетпейді деп, нақ қазір айтқысы келіп кетті. Одан жанарын ала алмай қалды. Күтпеген сәттің орайы келіп, бір-біріне жымия қарасты. Бұл жай ғана табысу емес, екі жастың көрмесе тұра алмайтын, аңсаған жүректердің сағыныш лүпілі еді. Қыздың түптұнық, мөлдір қара көздері тағы да күлімсіреп жігітке қарады. Осы көзқарас Жандосқа көп нәрсені ұқтырғандай еді. «Менде кінә жоқ» деп бейкүнә қараған. Оның жәудіреген көздерін көргеннің өзіне көңілі бір серпіліп қалды. Айналадағы көпшіліктің Бигүлге назар аударғанын байқады. Қыз өзінен алыстап бара жатқан тәрізді. Көп арасына

сіңіп, көрінбей кетті. Мына Сауранбайдың серігі қызғанышын қоздырып, тағы да аласапыран күй кештірді. Міне, екеуі дөңгелене билеп, тағы алыстан көзге шалынды. Бейтаныс жігіттің құшағында жүрген Бигүлге еріксіз назары ауды. Қасындағы жігіт оған бірдеме дейтін тәрізді. Қыз кет әрі емес, сәл жымығандай болды ма?! Лапылдап, тұла бойы ыси бастады. Тап бір безгегі ұстаған жандай қалш-қалш етеді. Сүйткенше болмай, би де аяқталды. Іле-шала екінші би басталды. Со мезетте, қызды орнына апара жатқан бейтаныс жігіт орта жолда ізет ете иіліп, Бигүлдің қарсыласуына мұршасын келтіртпей, қолтықтай алып, би ырғағына бөгелмей, ілесе жөнелді. Оның пиғылы да, көңілі де тоқ. Жандос жігітке қызығып та, қызғанып та қарап отыр. Олар көптің ішінен ырғала билеп, бір дөңгеленіп өтті жанынан. Екеуінің күлімсірей қараған жанарлары түйісіп:

— Бәсе, мені ұмытпаған екен ғой, — деп қызғанышын басты. Бигүл де өзіне таныс Жандостың жүзіндегі бұрын байқап, аңғармаған ерекше сүйкімді бет-әлпетіне ынтығып қараған сәтте жігіт бойындағы жаңа өзгерісті сезгендей, қадалған жанарын тайдыра алмаған күйі ұзап бара жатты. Бигүлге деген бір жақындық көктемнің бәйшешегіндей бой көрсетіп, Жандостың көңілін әдилеп барады. Өмірде ешқандай көзбен көрмеген әсемдік, сырлы сезім, жылы шуақ соның ғана көзінен табылғандай. Бигүлде адамды бірден тартып кететін сүйкімділік бар екенін біледі. Сондықтан да бейтаныс жігітпен екеуінің тіл табысып кетуінде бүліне қоятындай ешнәрсе жоқ екеніне кәміл се-

ніп отыр. Қазір ол бөтен ой кірмейтіндей қамсыз отыра алмасын түйсініп тұр.

«Қалай ол танымайтын қызбен бірден шүйір-келесіп кетті? Бұрыннан таныс адамдай үйіріп алды. Менің осыным дұрыс па? Әлі күнге дейін бірауыз сөз айта алмай, соңында салпаңдап жүрмін. Бүйте берсем, қыздан айырылып қалуым да мүмкін-ау».

Бұрын мұндай ой ойламаған санасы енді кеш болатындай шошынып отыр. Жандос ақыры билеген жоқ.

Олар күре жолдың бойымен қатар келе жатыр. Араларында қолайсыз үнсіздік орнаған. Жандостың жүрегінде елегізу, қобалжу пайда болған. Қапаста қиналып, сүйеніш іздегендей қыздың ып-ыстық алақанынан ұстап, өзіне тартты. Қыз осыны күткендей, қарсылықсыз икеміне көне берген. Жаңа ғана жан-дүниесін құрсаулаған қызғаныш пен күдік атаулының қалың тоңы әп-сәтте еріп кетті. Жігіт көңілі орнына түсіп, ептеп батылдық бойын билеп...

Қыздың ыстық демі тұла бойын лап еткізіп, күйдіріп барады. Екеуі ыстық сезімнің құшағында масая бастағандай. Жандос күнілгері дайындаған сөз тиегін ағытпақшы. Жасқаншақтығы тілін күрмей берді. Екеуі ай сәулесі түсіп тұрған еменмен қатарласқан тұста сөзін бастауға оқталды. Көп жігіттер «сүйдім-күйдім» деп ауыздары-ауыздарына жұқпай, қыздардың басын оп-оңай айналдырып алады. Басқалар айтқанды бұл неге айта алмайды осы? Қазір айтады. Қызды ұнататынын, жақындаса тіл-аузы байланып, өртеніп кете жаздайтынын, алыстаса күндіз-түні сағына-

тынын, ойлай беретінін, көңіл түкпірінен кетпей-тінін... Жан сарайы сайрап келеді, бірақ қанша оқталғанмен, ләм-мим дей алмады. Ақыр аяғында: «Сөздің керегі қанша, сөзден де күшті құдірет бар. Ол — адамның көзі. Көз іші сырды тез жеткізеді», — деп өзін жұбатып қойды.

Түн ортасынан ауып барады, қала ұйқыда. Зеңгір аспан жыпырлаған жұлдыздарға толып, қылықты қыздың күлкісіндей көз тартады. Табиғат тылсым құшағына бөленіп, өзгеше сыр шерткендей мүлгіп тұр. Тымық ауа. Жандостың кеудесі қуанышқа толы. Төбесі көкке екі-ақ елі жетпей тұр, себебі қыз кешкі салқыннан тоңды ма, жігіт құшағына тығыла түсті.

Олар бір топ ағаштың ортасында үй орнындай жерді көмкеріп, желегін кең жайған алып қайыңның қасындағы қаулап өскен шалғын шөптің арасына отырды да, жігіт қызды бауырына тартып, аймалай бастады. Бигүл сүйкімді көздерін жұмып, жігіт құшағына құлай берген. Қызбен бірге Жандос та көк майсаға құлай берді... Басы, көзі, мойнынан өліп-өшіп сүйіп, құлын мүшесін қос алақанымен жоғары-төмен сипалап жатыр, сипалап жатыр... Екеуін де ыстық сезім баурап, қыздың талықсыған үні естілген шақта, жігіттің бойын кернеген бұла күш лықсып келіп, жан құмарын қандырғысы келген ыңғай танытты. Қыл үстінде тұрғанын сезді ме, қыз да әлсіз бұлқынып қойды. Өзгелерден артық санап, ардақ тұтқан жігіті, мұндай әрекетке бара қояды деп ойламаған. Жігіт пиғылын байқаса да, жан мен тән тілегі намыспен арпалысып әлек. Сырт көзге қыз мінезді жігіттен өрескелдік ойлаудың өзі қисынсыз.

Бөтен емес, жанындай жақсы көретін Жандос болған соң еркінен айырыла берген...

Қыздың демі жігітті күйдіріп-жандырып, талықсыған тәтті үні жан дүниесін қопарып тастады. Ақыл санаға бағынбай, пиғылы өзгеріп кетті. Тап қазір оны таразылап, зерделеп жатуға уақыт жоқ. Тұтқиылдан бас көтерген ғаламат сезім кернеп, лықси жөнелгенде, саусақтары қыздың іш киіміне жетті...

*...Жалындай шарпып игертер емес әлдене,
Білмей тұр жігіт аңсарын басар жол іздеп...*

Кенет желкеден бүрген қарулы қол батыра қысты да, Жандосты бала құрлы көрмей, алдына дік еткізіп тұрғызған адамды көрген сәтте естен тана үрейленіп, төбе шашы тік тұрды. Қарсы алдындағының бет-әлпетін түн қараңғысы көлегейлеп көрсетпеді. Тіл-аузы байланған. Оңашада пайда болған бейтаныс оның есін жиюға мұрша бермей, қақ шекеден періп кеп жіберді. Шалқасынан құлаған Жандос орнынан қайта тұра алмады.

— Саған осы да жетер.

Үні зілді шықты. Жандосқа қайырылған жоқ.

Бигүл оқыс шошынып, отырған жеріне кіріп кетер тесік таппай, байғұс қыз дір-дір етті.

— Тұр! — Бигүлде өші бардай, зекірген өктем дауыс. Қасындағы адам тұрған орнынан қозғалған жоқ. Бигүлдің өздігінен қозғала қоймасын білді ме, жаңағы адам Бигүлді қолтығынан ұстап тұрғызып:

— Даусыңды шығарушы болма! Ана жігітіңдей қасыңда тығылып жататын адамың біз емес. Ұқтың ба? — деді.

Сәл мүдіріп:

— Маған бәрібір, — деді жарықшақтана шыққан дауыс. Бигүл орнынан тұрып, құлаған жерінде жатқан Жандосқа ұмтыла бергенде, қызды жібермей ұстап қалды да:

— Оған сенің жаның ашымай-ақ қойсын! Өлмейді, қазір тұрады, — деді жаңағыдан бетер ызғарлы. Бигүлді қолтығынан ұстап, трассаға қарай жетектеп кетті. Қыз қарсыласпай көне берген.

Әуелгіде Жандос ес жия алмады. Бигүл ойына түскенде барып оның басы салбырап, айналасына сезіктене қарады. Маңайынан ешкім көрінбеген соң, қызды уайымдай бастады. Жандостың басына небір ойлар бірінен соң бірі қабаттаса келіп, жаман ойлағысы келмей, ел аман, жұрт тынышта қасындағы қызынан айырылып қалғанына намыстан жарылардай күйініп кетті. Бұл өзін қорлағанмен бірдей еді. Бейтаныс адамның оны алып кеткенін іштей сезді. Бойын кернеген ашудан құтырынып, әлгінде өзін соққыға жыққан адаммен жекпе-жекке шыққысы келді. «Сенен келген пәле болса, көрдім ендеше» деп, белін бекем буынып, тапап тастайтындай сыңай танытты. Балтасын айға білеп, бойындағы күшін қайда сыйғызарын білмей, төзімі таусылып, ішін намыс оты өртеп шыдатар емес. Аяқастынан біреу кеудесін езіп жатқандай ышқынып, екі жұдырығымен жерді төмпештеп ұрды. Сәлден кейін бір уыс шөпті уыстап тұрып:

— Бигүл! — деп тас қараңғы түнде айқайлаған жігіттің қаһарынан жан түршіккендей еді.

«Олар мезгілсіз уақытта не істеп жүр? Қаны бұзық біреулер болса, мені бұлай тастап кетпес еді

гой. Онда қызды неге өздерімен бірге алып кетті? Бұл жерге қалай келді?»

Енді Бигүлден әбден күдерін үзіп, қажыған Жандос жанары бір орнынан қозғалмай, мелшиген күйі отыр. Айналасына зер салды. Әлі де Бигүл қасына қайтып келетін сияқты. Оған қарайғанның бәрі бірдей адам сықылды көрініп, көзі жеткен жерге тесіле үңіледі. Құлағына су сарынының шуылы естілгендей. Төменде арнаның бойын қуалап, жылтырап ағып жатқан суды көргенде, кішкентай күніндегі апасының тілерсегіне түсетін шолпысы есіне түсті. Баяу жүрген сайын, сыңғырлаушы еді. Шолпының даусын естігенде, ойын баласы көбелекше желпіне қалатын. Тап сол күйді қазір де басынан кешіп...

Әлгі екеу қызды жатақханасына жеткізіп салды. Бигүл бөлмесіне жетіп, кереуетіне құлай кеткен. Жанындағы қыздар үйлеріне кетіп, бөлмеде бір өзі еді. Болар іс болды десе де, екі жігіт қатар ойынан шықпай, басы қатты. Бірінен-бірі ыстық тартып, жанын қоярға жер таппай жатыр. Енді бір мезетте ұмыт болып кеткен сонау бір күндер қыз жанарына ұялап, қапсағай денелі Дәурен елестеді. Оның біреу қуып бара жатқандай асыға сөйлейтін әдеті болушы еді. Дегенмен Бигүлге ұнайтын. Орта бойлы, бидай өңді, пісте мұрын жігіт көз алдында тұр. Бәрі сол қалпы. Ұмытылып бара жатқан сағынышы қайта оралып, бойында жатырқайтын жаттық жоқтай. Дәуреннің бейнесіне көзі тоймай, іші-бауыры елжіреді. Қапталдан

кесе-көлденеңдеп, Жандос шыға келгенде, Дәуреннің бейнесі зым-зия жоғалды. Оның жағдайы қалай? Бөлмесіне жетті ме екен? Қолтығынан демеуге шамасын келтіртпеді ғой мана Дәурен. Жандосты аяды. «Енді ғана табысқанымызда, көрмейсің бе келе қалғанын» деп Дәуренге өкпеледі. Осы кезге дейін іздесең, қайда қалдың? Әлде қыз басыммен менің іздеуім керек пе еді сені? Түннің бір уағына дейін торуылдап жүретіндей кімің едім сонша? Әлде маған істеген мазағың ба?» Қиналған қыз ағыл-тегіл жылап-жылап, әзер көзі ілінді.

Жандос есін жиганда, қыздың өзіне бұйырмайтынын білді. Амалсыздан: «О, баста қыздың артық жаратылысын білген едім, өзіме тең емесін сезген едім. Енді қарашы, ойлағандай болып шыққанын», — деп күйінді. Іші қыз-қыз қайнады. Опынғанмен, өкініштің орны толмасын түсінді, болған істі мойынмен көтеру ғана қалып, құсалықпен қыз көзіне қалай көрінерін білмей, қатты састы. Қиналғаны соншалық, алдынан Бигүл шыға келгендей, жүзі шайлығып, махаббатынан айырылғанына кәміл сенді.

Ертеңіне үлкен үзілістен шығып, екінші қабаттан төмен түсіп бара жатқан Жандосқа Сауранбай қарсы ұшыраса қалды. Сол баяғы, қашан да ашық, ақжарқын күйінен жаңылмай:

— Ау, күйеу бала, той қашан?! Бигүлді жаңа көрдім, — деді ол салған жерден ойында ешнәрсе жоқтай ыржия күліп. Ол Сауранбайдың ақпе-

йілділігі, сөйлегенде ар жағынан көмекейі көрініп тұратын, арамдығы жоқ аңқаулығына риза болып, кездескен жерде өзі де ықыластана амандасатын. Ал қазір оны көрген сәтте-ақ, көңілі қалған адамдай суқаны тартпай, бойын жайсыздық билегеніне таң. Қалай болғанда да, жежегесі кейін тартып, кешегі мейрамханадағы отырысынан кінәрат тауып, өкпесі бар адамша сөйлесуге зауқы соқпады. Сауранбайдың «күйеу бала» дегені жынына тиді. Онымен қоймай, қыздың аты естілгенде, сіркесі су көтермей тұрған Жандостың кешегі тас болып қатып қалған ашуы аяқ астынан бұрқ-сарқ қайнап, өзін ұстай алмай, байқаусыз тұрған жігітті жақтан салып жіберді.

— Әй, есің дұрыс па? Саған не болды? — деді жұдырық күтпеген Сауранбай.

Жандос жөнсіз кеткенін білсе де, сыр берген жоқ. Қайта өршелене түсіп:

— Әй! Сен не дедің? Қане айтшы.

Ашуга булығып, шыдамы қаша сөйлеген Жандостың қас-қабағы түйіліп, көзі ызғар шашып, Сауранбайға төне түсті. Әлі де сыбағасын алып болмағанын байқатып, екі қолының жұдырығы түюлі. «Үндемегеннен үйдей бәле шығады» деген. Енді ұрынарға себеп іздегендей, даусы кілт үзілді. Әбден қызынып алған оған Сауранбай әддене десе, ілінсе кетуге шақ тұр. Жандостан басқаны күтсе де, тап осыны күтпеген ол алақанымен жағын ұстап, онымен сөйлесудің мәні жоғын сезген қалпы, жауап қатпастан жоғарғы қабатқа қарай тез-тез адымдай берді.

Күтпеген жерден ши шығып, ерегестің асқынып кетпей тез аяқталып қалғаны да жақсы болды. Оларды ешкім көрген жоқ.

Қанша ұстаймын деп құлшынсаң да, қолға ұстауға келмейтін алтындай қымбат уақыт аққан судай жым-жылас өтіп жатты. Сол кештен бері өзіне ғана өкпелеген Жандос жаратылысына біткен жігерсіздігінің азабын тартудай-ақ тартты. Жігіт болып, қызбен тіл табыса алмаған қателігін түсінді. Өмірінде қызға жақындамай, еркекке тән іс-әрекеттің болмағанынан кеткен кемшілігін ұғынып, қызға қайтып баруға намыстанды. Бигүден мүлде хабарсыз кетті. Кешегі қызғаныш пен күйініштің не екенін өмірінде тұңғыш рет шындап сезінген күндер өтті басынан. Қайда жүрсе де, қапталдан қалмай еріп, Бигүдді бір көруге зар болып жүргенімен, уайымға мүжіліп, өңі қашып, жүдеп, махаббат азабына шыдай білді.

Жазғы демалыс аяқталып, жан-жақтағы студенттер қайта орала бастады. Жандос та темір жол вокзалынан такси ұстап, қаланың үлкен көшесімен сырғыған күйі төрт қабатты жатақхананың алдына келіп тоқтай қалды. Әншейінде тыным таппай, ашылып-жабылып тұратын сыртқы есік тып-тыныш түр. Студенттердің әлі келмегенін кезекші әйелден естіді. Жатқан бөлмесінің кілтін алып, орнына кетті.

Жатақхана іші бос.

Кенет есікті тықылдатып, бөлмеге Сауранбай кіріп келді. Жандос сенерін де, сенбесін де білмей «Бұл қайдан жүр?» деп ойлады ішінен. Сауранбайдың келгеніне тіксініп, ұната қоймаған. Бұның келетіндей реті жоғы өзіне аян. Жай жүрмегенін іштей сезді.

«Сонда неге келді? Менің келгенімді қалай білген?» Оның суыт жүрісіне түсіне алмай отыр.

— Сәлем! — деді Сауранбай Жандостың бетіне күлімдей қарап. Дәнеңе болмағандай қол алысып амандасып жатыр.

Іле сөзінің соңында:

— Саған шаруамен келдім, — деді ол қипақтап. — Әңгіме Бигүл жайында, — деді тағы.

— Бигүлге не болды?! — Жаны мұрнының ұшына келе қалды.

— Бигүлге ешнәрсе де болған жоқ, аман. Сен білмейтін шығарсың, қыздың ауылда жігіті болған. Онымен мектепте он жыл бірге оқыдым. Былайша айтқанда — менің досым.

— Оның маған не қажеті бар? Қыздың өзіне барып айт.

Даусы зорға шықты.

— Иә, білем, оны айтпасаң да болады. Сен ойлағандай, бұл жәй шаруа емес. Дәл қазір екеумізге екі адамның тағдыры байланысты. Қысқасы, менің досымның Бигүлге үйленгісі келеді. Болған жайды егжей-тегжей айтып берсең, жігіт қызға қосылмақшы.

Жандостың қазіргі жағдайына ол мән бермей, ашыла сөйледі.

Бигүлді сағынған жүрегі жаңа ғана шым-шым еткен. Жандостың үнсіз қалғаны Сауранбайды әлекке салғандай.

Ол енді жалына бастады:

— Сенен өтінем, бәрін жасырмай айтшы... Маған жасаған жақсылығың болсын, осы жақсылығыңды өмір бойы ұмытпаймын деп уәде берейін. Біле

білсең, сенің әнеукүні қол тигізгеніңді көңіліме алмай, келіп отырған жоқпын ба алдыңа?

— Енді маған не дейсің? — деді Жандос ашумен.

Оған тесіле қараған Сауранбайдың жүзінен қиналыс ізі байқалды.

Бірде Бигүлдің: «Мені ұнататын жігіт бар», — дегені есіне түсті.

— Жандос! — Жалынамын, менің орнымда сен болсаң қайтер едің? Мені түсінуге тырысшы.

Осы сөз Жандостың жанына батты. Пиғылы жаман адам екенін енді білген тәрізді.

«Әлде, Бигүлмен сөйлесем бе екен? Кешірім сұрап, алдына жығылсам қайтеді? Қиянат жасағам жоқ қой».

Сауранбайға:

— Саған айтатындай арамызда ешнәрсе болған жоқ. Осы шын сөзім, сенсең. Басқа сұрайтының бар ма менен? — деді қабағы салыңқы күйде.

— Ендеше, екеуміздің арамызда ешқандай түсінбеушілік болмасын, жолдас болайық, — деп Сауранбай қолын ұсынды. Екеуі қол алысты.

Содан соң:

— Сен тек Бигүлге ғана емес, маған да қатты ұнайсың, біліп қой оны.

Ашыла сөйлеген Сауранбай жайдары күлген болды.

— Иә, айтпақшы, саған өткенде қол жұмсаған Бигүлдің жігіті екенін білгенің дұрыс, бірақ қасындағы жігіт мен емес. Өзімен бірге істейтін жолдасы. Екеуі жұмыстан шығып келе жатып, сырттарыңнан сендерді көрген-дағы, сондарыңнан ілесіп, жүріп отырған. Сендерге жақындап, не іс-

терін білмей аңтарылып, біраз тұрыпты. Алғашқы екпіндері басылып, тектен-тек қастарыңа жетіп барудың, я қайтып кетудің есебін таппай, бөгеле берген. Біршама уақыт өткенде еміс-еміс шыққан Бигүлдің даусын естиді. Со кезде қызғаныштан өті жарылардай болып қалай жетіп барғанын білмей, саған тарпа бас салған көрінеді.

Түннің бір уағында, маған келді. Осылай да осылай, Бигүлді бөлмесіне апарып келіп отырмын, — деп болған жайды баяндап берді. Мен оған не дейін, болар іс болғасын. Шынымен, араларыңда ештеңе болған жоқ па?

— Жоқ, болған жоқ!

— Осы сөзді өз аузыңнан естігім келген. Саған рахметімді айтам. Қош! — Сауранбай Жандоспен құшақтасып қоштасты.

Күннің көзі ашық. Желсіз тымық ауа. Тау баурайында ақша бұлттар қалқып жүр. Бес жылдың қалай зымырап өткені де белгісіз, алда диплом қорғайтын күн жақын. Қазір жетекшісіне барып, жазған жұмысын тексертіп, қолын қойдыртып алса болғаны.

Аялдамада адам көп. Тұсынан өтіп бара жатқанында, өзіне таныс нәзік дауысты құлағы шалғандай болды. Сөйткенше болған жоқ, білегіне әлдекім жармасты.

— О, Жандос, сәлем! Сені де көретін күн бар екен ғой?! — деді қуанышын ірікпей.

Жалт қарап:

— Бигүл! — деді Жандос.

— Сол баяғы қалпың, өзгермепсің, — деді басқа сөз таппай қысылған ол, Бигүлдің жанарынан құйындай ойнаған қуанышты байқап:

— Қайдағы, кемпір болдық қой. Бір балам бар. Өзің ғой келмей кеткен, әйтпесе... — Бигүл ойына әлдене түсіп кеткендей, сәл іркілді.

Іші өртенген Жандос:

— Кінә өзімнен болды. Білем. Іздемедім. Алдында кешірім сұрап барғым келген, бірақ...

— Мен сені сүйгенмін сенсең. Ал сен қайырылмай кеттің ғой сонда...

Бигүлдің кірпіктері лезде жасқа шыланып қалды. Жандос елжіреп:

— Мен сені ұмыта алатын емеспін... — деді бар болғаны.

— Енді кеш, болары болды. Сенің өмірің әлі алда, бақытты бол! — деді Бигүл жүрегіндегі астан-кестен сезімді ірке алмай.

Көп тұруға дәрмені жетпеді ме, Жандостың бетінен сүйіп алып, қайрылмастан жүре берді.

Бигүлді сол түнгі кештен кейін көріп тұрғаны осы. Жүрегі жылаған жас жігіт келіншек көз ұшынан ұзап кеткенше, артынан қарап тұрды...

Шілде айы. Тәулік бойы жолдамын. Пойыз шыққан бекеттен бері купеде бір өзім.

Уақыт өтпей, зеріге бастадым. Кітап оқып, көзім талған кезде, ауық-ауық терезенің ар жағындағы далаға, енді бірде терезе жақтауына жабысып қалған шыбын-шіркейге, салбыраған өрмекшінің торына қарап қоям.

Пойыз бірқалыпты жүріп келеді. Темір жолмен жарыса жүретін тарам-тарам жолда шөп тиеген ат арбалар ілбіп барады. Жолдың келесі қапталында электр желілері тартылған бағаналардан басқа, иен далада көзге түсер дәнеңе жоқ.

Терезеден кірген ыстық ауа сырттағы тепловоздың ышқынысын, ескі вагондардың салдыр-гүлдір тарсылын айқын жеткізеді. Сол арада кезекті қалашықтың сыртынан сорайған құбырлар күн сәулесімен шағылысып шыға келді.

Пойыз ышқынуын доғарып, жүрісін баяулата бастады.

Вагон енді жылжи бергенде, купеге бір адам кіріп, қарсы алдындағы мені көрмегендей, басын салбыратқан тұнжыр қалпы үн-түнсіз, төменгі бос орынға жайғасты. Маған оның сырт тұлғасы қатты әсер еткені соншалық, көзімді ала алмай қарап қалдым. Кішкене қысық көзінің айналасындағы білінер-білінбес ұсақ әжімдер мен кірпідей

тіктейген қысқалау қара шашының арасына аздаған ақ кіргені болмаса, жігіт ағасына келіп қалған жігіттің бидай өңі күн тимегендей, жел сүймегендей үлбіреп тұр. Орта бойы тығыншықтай, денесінің бұлшықеттері үстіндегі ақ көйлегін жыртып жіберердей тырсып, ерекше көз тартады. Ол менің қарасымды сезгендей, кішкене қысық көзінің қиығын тастап, үстіндегі киімін ауыстырып болған бойда етпетінен жата қалып, портфелінен алған журналдың мұқабасын ашып, оқи бастады.

Купенің іші қапырық. Желдеткіш те салқындатудың орнына, ыстық ауаны үрлеп ыңыранады. Әлгінде ғана қасыма серік келді деп қуанған көңілім су сепкендей басылса да, онымен сөйлесуге ілік іздеп, ауық-ауық қарап қоям.

Ол мені байқамағандай тұр танытып, журналын оқып қозғалмастан жатыр. Ой құрсауынан шыға алмай, бірде оң жағыма, бірде сол жағыма қарап жатқанымда күн де еңкейіп қалған екен.

Осы кезде басын көтерген серігім:

— Тамақ ішпейміз бе? — деді майда қоңыр үнмен қазақшалап.

Бітіктеу қысық көзін алғаш көргенде-ақ мен оны қазақ деп ойлаған жоқ едім.

— Басқа ұлт па десем, өзіміздің қазақсың ба? — дедім салған жерден.

— Ұлтым кәріс, — деді томпиған күйі.

— Онда өз тіліңді де білетін шығарсың?

— Білгенде қандай! Үйде кәрісше сөйлесеміз, — деді селдір қабағы сәл көтеріліп, бұлттан шыққан күндей жадырап.

– Қайда жүрсең де өз тіліңді ұмытпағаның дұрыс қой. Қазақша таза сөйлейді екенсің. Қалай үйрендің?

– Мектепті де, институтты да қазақша оқыдым.

– Бәсе.

Ойламаған жерден көршімнің кескін-келбетін бір жерде көрген адамыма ұқсатып, шырамытқандай болдым. Бір көмескі бейне жақындап келіп, алыстап кетеді. Бірақ әрі ойлап, бері ойлап, есіме түсіре алмадым. Бұрын көргенімді ұмытпайтын едім. Уақыт өтіп, көп нәрсе өзгерсе керек.

Менің үн-түнсіз ойланып қалғаным оған әсер етті ме, кішкене қысық көзін маған сәл қадап тұрды да, ойымды оқып қойғандай:

– Аға! Түріңіз маған таныс сияқты, – деді күлімсіреп.

– Міне, қызық! Екеуміздің ойымыз бір жерден шыққанын қарашы! Мен де түріңді бір жерден көрген адамыма ұқсатып, қайдан көргенімді есіме түсіре алмай тұрмын.

– Қызық екен! – деді салмақты кейіппен басын шайқап.

– Қайда тұрасың? – дедім.

– Бұрын А. қаласының маңындағы бір ауылда тұрғанбыз.

Ертеректе әкемнің ағасы тұратын жаңағы мен отырған станцияға көшіп келіп ек.

Ол аяғына сүйретпесін сұқты да, артына бұрылып, сүлгісін ала бергенде, оң жақ құлағының түбіндегі жіңішке тыртықты көзім шалып қалды.

– Сенің атың Аврора емес пе? – дедім айтарымды айтсам да, сенімсіздеу үнмен.

Ол маған жалт қарады.

– Шынымен мені таныдыңыз ба? – Жаңа мән бере қоймап едім, – деді ол ақталғандай күмілжіп.

– Бұрын біздің ауылда тұрдыңдар ғой. Әке-ше-шең қалай?

Аврора қолымды алып, құшағыма қойып кетті.

– Рахмет, аға! Мені қалай танып қойдыңыз?

– Е, танымағанда! Оң жақ құлағыңның түбінде, баяғыда байқамай ұстарамен кесіп алған орын әлі тыртық боп тұр екен. Соны көзім шалып қалды да.

– Апыр-ай, ә!?

– Менің сенен бес-алты жас үлкендігім бар. Бала күнімде шаш алғанды қызық көріп, бірге жүрген балдардың шашын алатын едім. Ол кезде ауылда шаштараз жоқ. Бір күні сенің шашыңды алып бола бергенімде, өткір ұстараның жүзі құлақ түбіндегі терінің етін ырситып кесіп кетті. Сонда шапшыған қанды көріп, алды-артыңа қарамай шыңғырып, тұра қашқансың, Аврора.

– Иә, иә! Солай болған.

– Соның орны көзіме оттай басылды. Енді таныған шығарсың мені?

– Танымай қалғанымды кешіріңіз... Одан бері қаншама жылдар өтті...

– Оқасы жоқ. Онда сен ілмиген арық едің. Қазір спортсмендерге ұқсап денеңнің бұлшықеттері ойнап тұр.

– Рахмет, аға! Ауыл-аймақ аман ба?

– Шүкір, аман. Өзің қалайсың?

– Көріп тұрғаныңыздай, – деді Аврора жымып.

– Спорттың қай түрімен айналысқансың? Нәнің ғой өзі? – дедім мен де таңырқап.

— Спорттың исін сезбейтін маған түр-сүрі бәрібір. Еріккенде турникте ойнаймын. Сол шығар, — деді самарқау. — Мен қазір...

Тағы да бір нәрсе айтқысы келгендей, маған қарап тұрды да, кілт бұрылып, жуынуға шығып кетті.

Үстел үстіне тамағымызды жайғастырдық. По-йыз жүрісі барған сайын үдеп, соқпа-соқпадағы салдыр-гүлдір екеуміздің сөзімізді түк естіртпей қойды. Тамақты үн-түнсіз отырып жеуге тура келді.

Тамақтан кейін Аврора темекі тартып келді. Ол келгесін әңгімеміздің көрігін қыздырдық.

— Мұғалімсің бе? Қай пәннен бересің? — дедім әңгімеге тартып.

— Мұғаліммін деп айтқан жоқ едім ғой, — деді ол жылы күлімсіреп.

— Біздің облыс орталығында пединститут қана бар. Сосын ғой айтқаным, — дедім күмілжіп мен.

— Солайы солай, бірақ мен мұғалім болып істеген жоқпын, — деді де бірдеме айтқысы келгендей, қысық көзін маған сығырайтып.

— Қалай бастарымды білмей ыңғайсызданып тұрғаным, — деп бір жымыып қойды.

— Әңгіме тыңдауға өте құмармын. Айта отыр, жол қысқарсын! — Оны жігерлендіре түскім келіп, әдейі даусымды көтердім.

Ол аз-кем үнсіз қалды.

Мұғалімнің алдында сабақ айтып тұрған балаға ұқсап, Аврора бірде басын қасып, енді бірде бетін уқалап, бір ауық жөткірініп, шынымен қобалжып тұрғанын байқатты.

— О баста жылы орныңды суытпай, көшпеу керек екен. «Әр елдің салты басқа, иттері қара

қасқа» деуші ме еді сіздерде. Сол рас екен. Көшіп барғаннан кейін жалғыздықтан қатты жапа шектім. Стансаның басы әр ұлттың өкілдері жиналған жер екен. Соның ішінде қараусыз, бейбастақ өскен балдардың істемейтіндері жоқ. Басында солардың істеген қылықтарын көргенде, жүрегім түршікті. Бұрын тұрған жерде турникке асылып, бір-бірімізбен күресіп, доп қуып, қала берді, жасырынбақ ойнайтын едік қой. Ал мына жерде оның бірі жоқ. Балаға жат қылықтардың неше түрін көресің. Оңаша жерге барып тартатындары – темекі, ұрланып ішетіндері – арақ, істейтіндері – ұрлық, сөйлегенде боқтық сөздерді қосып айтып үйреніп кеткен. Сонымен не керек, балдармен тіл табыса алмай, біраз жүрдім. Есесіне таяқты жеп, үсті-басым көгеріп жүрді. Кейде қалталарынан пышағын суырып, жүрегімді жарып жібере жаздайды. Қыс айының бет қарыған аязды күндерінің бірінде мектептен шығып, үйге бара жатқанымда екі орыстың баласы көшенің бұрышынан үн-түнсіз артымнан қалмай ілесіп, кішкене жүрді де, оңаша жерге келгенде, аяғымнан шалып, етпетімнен құлатты. Сол арада даусымды шығаруға шамамды келтірмей, аузымды шарфыммен жауып, үстімдегі сырт киімімді шешіп алған бойда үйлердің арасына қашып кетті. Келесі күні тағы да сол екеуі алдымнан шыға келгенде зәрем ұшқаны сонша, аяғымның әлі кетіп, қашуға мұршам келмей қалды. Қасыма жетіп келген бойы сәл ұзындауы қалтасынан шығарған пышағын жалаңдатып:

– Жан керек болса, даусыңды шығарма, әйтпесе мынамен ішіңді жарам, – деді шіңкілдеп. Қасындағы тапалтақ сары қолымнан шап беріп

ұстап алды да, адам аяғы баспаған қалың қарды омбылап, шеткі үйдің оң жағындағы жұрым-жұрым қаңқасы қалған ескі туалеттің жанындағы ағаштың қасына алып барды.

Жүрегім дүрс-дүрс соғып, айналама қарасам, үрлеген желден жиналған омбы қар жентектелген жер екен. Бойымды үрей билеп, зәре-құтым қалмады. Қарсы алдымда тұрған сарының қолындағы пышағы төбе шашымды шымырлатып кетті. Тапалтақ сары маңқиған жуас, әлі бір де даусын шығарған жоқ.

Қолына пышақ ұстаған сары менен екі-үш жас кіші болар, соған қарамай түрі жаман, қаны бетіне шауып, көзге суық қаруының жүзін жалаңдатып, және де істеген ісіне көңілі көншіп, көкірегіне нан пісіп, бір өзі жаудың бетін қайырғаннан кем болмай, шікірейіп тұр.

Қолымды артыма қайырып ұстап тұрған тапалтақ сары қалтасынан алған беламордың қорабын ашып, біреуін алып тұтатты да, қолыма ұстатты.

— Енді шылымды тарт! — деді қарсы алдымда пышақ ұстап тұрған сары, шіңкілдеген жіңішке даусын көтеріп.

— Тартпаймын, — дедім сазарып.

Ол сөзге келмей, шап беріп құлағымнан ұстады.

— Тартасың! — деді селдір қабағы түксиіп, шіңкілдеген өктем дауыспен.

Даусым шығып сөйлегесін бе, жаңағыдай емес, бір нәрсенің себі тигендей, бойыма күш пайда болды.

— Ал, не істейсің? Тартпаймын, — дедім қасарып.

— Артем мынаны қара! Естідің бе, не айтқанын? — Тапалтақ сарыға қарап мырс етті. Ол

менің қолымды артыма қайырған күйі тұр еді. Жауап қатқан жоқ.

— Онда сенің мына құлағыңнан тартып, шыңғыртсам, қалай шылым шеккеніңді білмей қаласың. Сүйтейін бе? Қалауың болсын, өзің айтшы, — деді ызғарлы даусы жұмсарып.

Айтқанына көнбесіме болмады. Жағалассам, бұл екеуіне күшім жетпейді. Босанған күнде де, қашып құтыла алмаймын.

— Шілмиген арық екенсің, аяп тұрмын. Әйтпесе сенің құлағыңнан тартқан маған не тұрады. Бол тез!

— Шылым тартсам, босатасыңдар ма? — дедім қандай ойлары барын білгім келіп.

— Саня, болсайшы. Онымен тәжікелесіп тұратын уақыт жоқ, — деді Артемнің жуан даусы қырылдап. Үнінің сұстылығы сонша, қарадан қарап зәрем ұшты. Қолым дірілдеп, шылымды аузыма қалай апарғанымды байқамай қалдым.

Темекінің иісі қолқамды атып, құсқым келіп, кібіртіктеп қалғанымға Артемнің зығырданы қайнап кетті.

— Бұдан өлмейсің, бол тез! — деп желкемнен түйіп қалды.

Менің күткенім сол еді. Өтірік істегенімді білдіртпей, етпетімнен құлап бара жатқанымда, суықтан қолы тоңды ма, босата салды.

Сондағы ойым — тұра сала қашып кету еді. Оған үлгермедім. Тапалтақ сары қарулы екен, мені қаңбақ құрлы көрмей, бір қолымен желкемнен бүріп тұрғызған кезде, палтомның ілгектері сытыр етіп үзіліп кетті. Темекінің қайда қалғанын білмеймін, қолымда жоқ.

– Шылым қайда? Тап! – деп Саняның беті тырысып баж етті. – Саня, оны қой, анадан бер. Бар ма? Жынын тез басады, – деді. Артемнің қыли көзі күлімдеп шыға келді.

– Табылған ақыл екен, – деп Саняның жүзі өзгеріп, кішкене тесірейген көк көзін маған қадап, басын изеді. Артынша өңі бұрынғы қалпына келіп, қабағы түсіп кетті.

– Бұған оны беріп не керек? Алдымен шылым тартқызып үйретейік те, – деді.

– Оның несін аяйсың, кешегі палтосының ақшасы емес пе? Соны тартсын, – деп әлденеге көңілденгендей жымыды.

– Әзірге бұған темекіні тартқызып үйреткен дұрыс шығар. Қолымыз оған әрең жеткенде... – деді кішкене сары қиналып.

Мейлі, онда, – деп тапалтақ сары келісе кетті.

Саня өзі тартып тұрған шылымын маған беріп жатып:

– Қорықпа, бір-екі тартқасын үйреніп кетесің, – деді. Көзі жыртыып, екі езуі құлағына жете күлді.

Саняның білгішсініп, маған ақыл айтып тұрғанына жыным келді. Бірақ қолымнан не келеді, босқа таяқ жегеннен басқа, – деп өзімді тежедім. Ішімнен дәмеленген үмітім үзілгеніне көзім жеткенде, қатты налып, ұнжырғам түсіп кетті. Енді маған айтқанын орындаудан басқа жол қалмады.

Бұ жолы қолым дірілдемеді. Шылымды шеккен кезде көзімді жас буып, қақылдап үсті-үстіне жөтелдім.

– Міне, жігіт! Бұл – сенің ер жеткеніңнің белгісі, – деді.

Артем қырылдаған жуан даусымен жырқылдай күліп мәз.

— Бұдан былай саған ешкім тиіспейді. Себебі біз сені қорғап жүреміз.

— Ұқтың ба? — деді Артем көңілденген күйі.

Екеуі біраз іс тындырғандай, мені жайыма қалдырып, мәз болып күліп, өзара сөйлесіп кетті. Не айтып жатқандарында менің шаруам болған жоқ. Бір сәт те болса олардың мені елеусіз қалдырғанына қуандым. Ойым алаң. Әлі де қашып құтылудың жолын табуға тырысып, танауымды тартып, ауық-ауық көзімді сүрткен болып, айналама білдіртпей қарап қоям. Бір кезде төбесі ортасына түсіп, жарым-жартылай сабаннан қалаған қабырғасының қаңқасы тұрған үйдің жанында кетіп бара жатқан милиция формасын киген адамды көріп қалдым.

Ағай! — деп айқайлаған даусымның қалай шыққанын өзім де байқамай қалдым.

Ол менің даусымды естіп жалт қарағанда, Артем мен Саня менімен шаруалары болмай, тұра қашты. Саня қалың қарда аяғын зорға көтеріп, жүгіре алмай бара жатса да, маған жұдырығын түйіп, сес көрсетті. Оның маған «сазайыңды тартасың, асықпа» деп бара жатқанын ұқтым.

Қалың қарды омбылап, милицияға жеткенімше, ентігіп шаршап қалдым. Жасы қырықты алқымдаған сары жігіт екен. Сірә, түсім қашып кетсе керек. Мені малақайымның сыртынан сипап, күліп қарсы алды.

— Ана екеуі саған тиісіп жүр ме? — деді жолсыз жерде жүгіре алмасын біліп, ұзын көшенің

бойымен қашып бара жатқан екеуінің арттарынан қарап.

— Иә. — Бұзақылардың зорлап шылым шеккізгеніне күйініп, ызадан жарылардай болып, даусым зорға шықты.

— Не дейді?

Танымайтын үлкен кісінің алдында сөйлей алмай, басым салбырап тұрдым.

— Атыңды айтшы.

— Аврора!

— Аврора, ана қарсы алдымызда тұрған екі қабат қызыл үйді көрдің бе? Ендігәрі көшеде сотқар балдар тиісетін болса, сол жерге барып, дежурный милицияға айтсаң, оларды со бойда ұстайды. Сосын есепке алып, не істеп, не қойып жүргенін күнде бақылап отырады. Ұқтың ба? Үйіңе қорықпай бара бер. Енді саған ешкім тиіспейді. Мен асығыс едім, жақсы, Аврора, — деп басымнан сипап, аяғын тез-тез басып жүріп кетті.

— Әкең, болмаса, шешең мектепке барып айтпады ма? — деп едім. Аврора кекеткендей мырс етті.

— Аты-жөнін білмейтін балдарды қайдан тапсын. Бірақ мен үйге шағымданбайтын бала болдым. Бар бітіретінім — ішімнен тынып жүре беруші едім.

Бірде түс ауа үйден шығып, көшеге қарай жүре бергенімде, екі үйдің арасындағы шарбақтың қуысына жиналған көршілердің балдарын көріп, қастарына бардым. Бірінің қолына бірі жармасып, шылым тартып тұрған үстінен түстім. Айтып қояды деп қорықты ма, соңғы кезегі маған тиді. Бұ

жолы кәнігі шылым шегіп жүрген кісіше аузымнан түтінді будақтатып шығарған кезде:

— Мә, мынаны қара! Қайдан үйреніп жүрсің, әй, — деп бәрі қойша жамырап қоя берді. Осы темекіні сол күннен бастап тартып кеттім. Адам жаман нәрсеге неге үйір болғыш келеді осы. Осыны қанша қоямын десем де қоя алмадым. Денсаулыққа жау екенін біле тұра тартамыз, өзіңе жасаған қиянат емей немене! — деді де, қолындағы шылымын ерніне қыстырып шығып кетті.

— Небір оқиғаларды басымнан өткізіп, оныңшы сыныпқа көштім. Жаз айының жаймашуақ күндерінің бірінде, көшенің қақ ортасында тұрған мен қатарлы үш бала жандарынан өтіп бара жатқан маған:

— Тоқтай тұршы, — деп ішінен сидіған сарысы қасыма келді.

— Тимур, — деп бірден қолын берді.

— Қорықпа, біз саған тиіспейміз. Сенің жалғыз жүргеніңді жиі көрем, достассақ қайтеді, — деді қолымды жібермей, қысып ұстаған күйі.

— Ярмола! — деп қабағы түксиген бидай өңді бала Тимурдың қапталынан саусағының ұшын шошайтып, жоғары көтерді.

Мұрны сорайған, қушық кеуде, қара торы бала да өзін таныстырып:

— Никонар! — деді.

— Аврора!

Сол арада әңгіменің ыңғайына қарай, мен де, мектепте бірге оқитын достарым жайлы сөйледім. Үшеуі маған риза болып, арқамнан қақты. Әр нәрсеге бір нәрсе себеп болатындай, сөйлесе келе, көшедегі бұзық балдарға ұқсамайтындай ерекше

көрінді. Сөзіміз жарасып кетті. Артынан жиі кездесіп тұрдық. Сүйтіп жүргенде, оныншы сыныпты бітіретін уақыт та таянып, есейіп ержеткенімізді сезініп, жаңа бір кең дүниенің табалдырығынан аттағандай, қуанышымыз қойнымызға сыймай жүрдік. Төртеуміз мәре-сәре болып, көңілді жүрген күндеріміздің бірінде кафеге кіріп, бір-бір кружкеден сыра іштік. Менің алғаш сыраның дәмін татқаным осы еді. Көшеге көңілді шықтым.

Жақын жерден шыққан музыканың даусын естігенде, Никонардың мұрны сорайып, кішкене көзінің қарашықтары жылтылдап, үшеумізге кезек қарап алды да:

— Ұйықтап тұрсыңдар ма? Селт етпейсіңдер ғой. Музыканың даусын естідіңдер ме? — деді күлімдеп.

— Естігенде қайтеміз, ал естідік, — деді Тимур қыңырайып.

— Жаңағы сыраға мас боп қалғаннан сауымысың? — деді Ярмола келемеждей күліп.

— Анаған қарашы, музыкаға есі кетіп, көзі ойнап тұр, — дедім мен де Никонарға қызыға қарап.

Менің сөзім оған дем беріп жіберді-ау, деймін.

— Жүріңдер, кеттік, — деп әй-шәйға қарамай, музыканың даусы шыққан жаққа бұрылып жүре берді.

Ымырт үйіріле орталық алаңда гармоньді безілдетіп, музыканың құйқылжыған әсем әуеніне билеп, ән салып жүрген сауықшыл жастардың арасына біз де барып қосылып кеттік. Әншілердің әуенді әсем сазы бүкіл көшеге шалқып төгілуде. Әншейінде аузы тыным таппай, ән ырғағына қосылып, ыңылдап жүретін Никонар

бар қызықтан қалып қойғандай, бірден топтың ішіне ентелей кіріп, күмістей таза даусын көтеріп, қосыла шырқайды. Оның даусы көше бойын жағалап, қиянға самғап кете барды. Тұрғандардың тұла бойлары шымырлап, тыныстары кеңінен ашылып, аңырайған кейіпте Никонардан көз алмай қалған.

Әншісімақтар әндерін аяқтап, үндемей Никонарға қарап тұр. Оның өңі бал-бұл жанып, көздерін жұмып, әсем әннің әсерінен айығар емес. Жерден енді-енді көтеріле беріп, қараңғыда үйлердің үстімен қалқып, қияндағы жұлдыздарға қарай қалықтап кеткендей боп көрінген.

Әншінің әсем даусы бүкіл көшеге жайыла, шалқып төгіледі. Сөйтеді де, құдды бір тына мау-жырап, ләззат құшағына бөленгендей болады.

Ән аяқталғанда біздің Никонар қошеметтің астында қалды. Артынша ойнақы әуен ойналып, жиылған жұрттың делебесін қоздырды.

Тимур да қалыспай, қыз-келіншектердің бірінен соң бірін ауыстырып, билеп жүр. Ол да бар өнерін салып, үйіріп-иіріп әкетіп, шыркөбелек айналдырып билейді.

Көпшіліктен бөлініп, шетте Ярмола екеуіміз тұрмыз.

Бір кезде топтың ішінен мана көрінбеген, жасы отыздан асқан, сырықтай ұзын сары маңдайына түскен сабау-сабау, жирен шашы жалбырап, үстіндегі ақ көйлегінің ашық омырауынан әйел суретінің басы қылтиып, алқа-салқа күйінде билеп жүрген Тимурға ойқастап жетіп барды.

— Сен неге менің әйеліммен билейсің? — деді екпіндеп. Салған жерден тарғыл даусы ызғарлы

шықты. Тимурды қашып кетеді деп ойлады ма, шап беріп қолынан ұстап алды. Шүңірек, көкпеңбек тұз көзі өте суық. Қушық маңдайы жиырылып, ашуға мініп алған. Бұрыннан онда өші бар адамдай өңі түтігіп тұр. Сөйлеген сөзі музыканың даусына қосылып, күмбірлеп естілді. Со бойда сырықтай ұзын жігіттің әйелі кім екенін білгім келіп, жан-жағыма қарадым. Билеп жүрген топтың арасынан етжеңді келген келіншек екеуіне көзін алмай қарап тұрды. Бірақ ұзынтұра оған көңіл аударып қараған жоқ. Оның өз есебі өзінде болса керек деген ой келді маған.

Ұзынтұраның түрін көрген Тимур қапелімде не айтарын білмей, кінәсін мойындап төмен қарады.

Жігіттің көзі ежірейіп, Тимурдың төбесінен төніп тұр.

— Неге үндемейсің? — деді.

— Түсінбедім, не дедің? — деді Тимур аузына сөз түспей, тілі күрмеліп.

— Сен не, саңыраусың ба? Әйеліммен неге билейсің деп тұрмын ғой, саған.

— Бұл жерде жалғыз сенің әйеліңмен емес, басқа да қыз-келіншектермен биледім. Онда тұрған не бар? — деді Тимур қабағын кіржитіп.

— Сен олай бұлтарма! — деді ұзынтұра.

— Сен де босқа тиіспе маған. Мен сені танымаймын. Әй-шәй жоқ, неге тиісесің? — деп Тимур әрі қарай айта алмай, ызадан булығып қалды.

— Бәрібір мен саған шыныңды айтқызбай қоймаймын.

— Мынаны көрдің бе? — деп жұдырығын көрсетті де, — Әлде менің әйелімді бұрыннан танысың

ба? Құшағыңа қысып, мәз болып сөйлестің. Мен бәрін де көрдім.

Екеуінің даурығып, керілдескен дауыстарына билеп жүргендер де үрпиісіп қарап қалды. Мінезі ауыр Ярмола бимен шаруасы болмай, қиялға беріліп, алысты шарлап кетсе керек, айқай шыққан жаққа енді қарап, қапталында тұрған маған:

— Анау не деп тұр. Жүр, барайық, — деді. Мен оның соңынан ердім.

— Екеуіңнің бөлісе алмай жатқандарың не? — деді ол қастарына барған бойда.

Ярмоланы көргенде, ұзынтұраның қызарған көзі ақшиып кетті.

— Саған не керек? Кет әрі, жан керек болса, — деді тарғыл даусы шытынап.

Ярмола оның сөзін қаперіне де алған жоқ. Қайта одан сайын қайсарлана түсті.

— Мен сенен адам құсап сұрап тұрмын ғой. Неге әкіреңдейсің, — деді.

Айқай шыққан дауысқа қарап қалған топтың ішінде Никонар да бар болатын. Ол да көрген бойда қасындағы билеген қызбен шаруасы болмай, емпелеңдеп қасымызға жетіп келді. Төртеу-міз төрт шеттен, сырықтай ұзын бойлы жігітті қоршап алдық.

Ұзынтұра төртеуімізге қарсы тұра алмасын білді ме, қашатын адамдай айналасына алақ-жұлақ қарап, өзіне қадалған көздерді көргенде, қайта жігерленіп, кішкене қызарған көзі шарасынан шыға аларып, төртеуімізге кезек-кезек айбаттана қарап, сәл тұрды да:

— Сендерге не керек? — деді түксиген қабағын қарс жауып.

— Бұл сұраққа бірінші сен жауап бер. Бәсе, саған не керек? — деді Ярмола.

— Сендердің қолдарыңнан не келеді, сонда? Өңкей сүмпиген сүмелектер, — деді ол да есесін жібермей.

Жанжалдың жөн-жосығын енді түсіне бастаған Никонардың көк көзі ежірейіп:

— Кім сүмелек екенін әлі көресің, асықпай тұра тұр. Алдымен сұраққа жауап бер, — деді.

— Бұл жерден оңай құтылам деп ойлама, орынсыз жала жауып, тиіскенің үшін сыбағаңды алмай кетпейсің. Оны біліп қой, — деді ашуы терісіне сыймай кеткен Тимур шыдай алмай.

Оның тас қып ұстаған қолын Тимур жұлқып жіберіп, босатып алды.

Со кезде түнгі жарыққа шағылысып, білегінен сыпырылып, жерге түскен алтын баулы сағатын ұзынтұра сондай әбжіл қимылмен жып еткізіп, қалтасына сүңгітіп жіберді.

— Сағатымды бер! — деп қолын созған Тимурдың ащы даусы түн тыныштығын дүр сілкіндірді.

Осы кез беймезгіл шақта шығып жатқан айғайшуға үрпиісіп қарап тұрған топтың жәймен жылжып, жақындап қалғанын байқап қалған Ұзынтұра аяқ астынан ызғарын шашқан келбетінен айығып, өзінен-өзі қипақтап, айналасына қарай берді.

— Не айтып тұрсың? Мен сенен сағат алған жоқпын, — деді беті шімірікпестен. Ал не істейсің дегендей сазарып, Тимурдан көзін алмай қарады.

Осы кезде ашуы терісіне сыймай кеткен Ярмола Ұзынтұраны аяқпен іштен тепті. Бірақ оны елең қылған ол жоқ. Тимурдың созған қолынан

ұстап, өзіне тартып, итеріп жіберді. Оны құлап бара жатқан жерінен мен ұстап қалдым. Сосын Ярмоланы жақтан бір салды. Никонар да қарап тұрмай, белден тепті. Сыриған ұзын дене аяғын бір-екі басып, жолдың жиегіндегі тасқа сүрініп құлады. Төбелеске икемсіз мен де қосылып, төртеуіміз оны тұруға мұршасын келтірмей, жынымыз қозып, есерленіп соққанымыз сонша, бір уақытта құлағын ұстап, құлындағы даусы шықты. Оған да қарамай, әлі де тебе берер ме едік, еңгезердей екі сақшы жетіп келіп, төртеуімізді басы-көзімізге қарамай, қолындағы таяғымен төпеп ұрғанда, көзіміздің оты жарқ етіп, қашуға мұршамыз келмей қалды. Артынша бипілдетіп, милицияның машинасы жетті.

Ұзынтұра қиралаңдап, зорға тұрды. Мұрны қанаған. Құлағын ұстап ыңырсып, уһілей береді. Тіс қаққан бәле әдейі істеді ме, кім білсін.

Сақшының біреуі келген милиция лейтенантына:

— Бір адамға төртеуі жабылып ұрып жатқан үстінен түстік, — деді.

Ол сөзге келмей:

— Машинаға апарыңдар, — деп нұсқау берді. Өзі шетке шығып, рациямен сөйлесті. Милицияда екі сағат отырып, жауап алып болған соң, төртеуімізді екі тапшаны бар кішкене бөлмеге қамады. Ұзынтұраны ертең сағат үште кел деп, үйіне қайтарды. Ол талайды көрген бәле екен, ертесіне дәрігерден справка алып келіп, тергеушіге берді. Сөйтсек, бұрын нашамен сотталған болып шықты. Бірақ біздердің ісіміз одан жеңілденген жоқ. Төрт адамның бір адамға жабылғанын ұйымдасқан

қылмыс деп айып тағып, сот екі жылға шешім шығарды.

Тұрмеде кішкентай камераға бір күн қамады. Кірпігі жыпылықтаған сырықтай арық, жасықтау, дөңгелек көз надзиратель зілдей ауыр есікті гүрс еткізіп жапты да, сол есіктің кішкене терезесінен еңкейіп:

— Керек болған жағдайда шақырарсың, — деді діңгірлеп.

Камераның ортасында тұрған күйімде бұрын-соңды болып көрмеген әлдеқандай құса кеудемді кернеп, не істерімді білмей алабұрттым. Артынша көңілім босады. Демде еңсемді басқан үрей құйындай үйіріп барып сейілгенде, камера ішін көзбен шолып шықтым. Шытынап жарылған төбеде — шаң басқан электр шамы, терезеде — көк бояуы саталақ-саталақ жуан темір тор. Күңгірт, лас бөлме ішінде сәкіден басқа түк жоқ. Әлдеқандай жазулар мен қара дақ түсіп, айғыздалып қалған үй қабырғасында шашырап жазылған әріптерді оқып, көруге ұят, келеңсіз суреттерді көргенде, еріксіз күліп жібердім.

Камера есігінің ар жағынан әлдебіреу аяғын тарпылдатып кеп, ашулы тіл қатты:

— Не дейсің?

— Селк етіп, жалт қарасам, есіктегі тесіктен суық жанар оқтай қадалып тұр екен.

— Сіз шақырдыңыз ба?

— Жоқ, мен күлген едім...

— Тесіктен қараған суық жанар жоғары көтерілді де, күңк еткен көмескі дауыс естілді.

— Бұл жерде күлуге болмайды...

Надзирательдің сопақ беті, әжім торлаған жазық маңдайы көз алдымнан елестеп өтті...

Тастай қараңғы камераны әрлі-берлі кезіп жүрмін. Кешеден бері бойды билеген жайсыздықтан көңіл құлазып, ішім толып бара жатыр.

Бөлме іші жым-жырт. Нақ осы бір тыныштықты күткендей, сидам арық ұзынтұраның қалқиған құлағы, еті іскен көкшіл көзі, жалбыраған жирен шашы, тамағындағы бұдырмағы жоғары-төмен бұлт-бұлт етіп жүгіргені, ұзын кейпіне дейін көз алдыма келді.

...Күмбірлеген музыканың әуенімен шат-шадыман күлкіге бөленіп, билеп жүрген Тимурға ұзынтұраның әдейі тиіскені және оның алтын сағатын иемдену мақсатында жалған ашуланып, оңай олжадан дәмеленген жылан көздері жылмиып, көз ілеспес шалт қимылмен, жып еткізіп қалтасына сала қойғаны, сауысқанша сақтықпен қарап, қабағының астымен айналасына көз жүгірткені есіме түсті. «Өзі наркоман болса, өзі тағы да түрмеде отырып шыққан болса, алтын сағатты көріп, әдейі соқтыққанын енді біліп, санымды бір-ақ соқтым. «Неткен зымиян едің! Ит мініп, ирек қамшылаған сұмырай!» деп зығырданым қайнап, тас тиген әйнектей шытынадым. Істі дұрыс жүргізбей, бекерден-бекер жас тәнімізді жаралаған, жыртиған көзін бір ашып, бір жұмған тергеушіге де зығырданым қайнап, тісімді қайрадым. Міне, бірер минуттың ішінде осынша сауал бірінен соң бірі лықсып келіп, кінәм жоқтығын ауызбен айттып жеткізе алмағаным өкіндім.

Надзирательдің сопақ беті, әжім торлаған жазық маңдайы көз алдымда әлі тұр...

Қамаудағыларды сыртқа шығарып жүргізді.

Түрменің сыртқы қабырғасының жоғарғы жағы тікенді сым тартылған биік болат шарбақпен қоршалыпты. Ауладағы асфальттің ой-шұқырлы жерлерінде іркілген қақ сулар жылтырайды. Жоғарыдан күн сәулесінің қиығы ауладағы асфальт бетіне ұрлана түсіп, сұрғылт жалпақ көлеңкелердің ортасын оюландырып әлдеқандай бір өрнек түскен. Әлгінде ғана көтерілген қоңыр жел түрме үйінің қалтарыс-қалтарыстарын қуалай үрлеп, баяу ғана ызыңдап қояды.

Қасымда келе жатқан етжеңді келген орта бойлы шикіл сары кісі:

— Бұрын сені көрген жоқпын ғой. Мұнда келгеніңе қанша күн болды? — деді сыбырлап. Аузында бір тісі жоқ қызыл иегіне көзім түскенде, онсыз да аза бойым қаза болып тұрған денем шіміркеніп кетті.

— Екінші күн, — дедім.

Менің көңілсіз күйімді сезіп:

— Өзің тым жас екенсің. Қажыма, үйрене келе, қалай өз үйіңдей болып кеткенін білмей қаласың әлі. Тек, қасарыспай, жаныңдағылардың айтқанын істеп, тілін тауып, достасып алсаң болды. Олар саған керек жерінде көмегін аямайды. Онсыз бұл жерде көрген күнің қараң. Бұндай жерде сөйлесуге рұқсат етпейді. Біліп қойғаның дұрыс, — деді де қайтып сөйлемеді.

— Қасыңдағы үш серігіңді айтпадың ғой. Олар қайда? — деп сөзін бөлдім.

— Айтпақшы, ұмытып бара жатыр екенмін. Ойыма жақсы салдыңыз, — деп көзін жыпылықтатып, алақанымен желкесін қасыды.

— Ауырып қалып, бір жыл оқи алмай қалғанымның кесірінен, он сегізге толғаныма бір ай өткен. Бойлары менімен шамалас болғанмен, үшеуі де менен кіші болатын. Олардың жасы жетпегендіктен жасөспірімдердің түрмесіне кетті.

Түрмеде небір жайлар өтті бастан. Ұмытпасам, соның бірі келесі күні болды. Түскі асты ішіп болғасын асханадан шыға берістегі кранның қасында тұрған кружкамен су алып іше бергенімде, бойы ортадан сәл жоғары татар жігіт менің жаңадан келгенімді білді ме, қолымдағы кружканы әйшәй жоқ жұлып алды. Онымен қоймай, итеріп жіберді. Бетон еденде жатқан темірге сүрініп құлап қалдым. Ол кружкадағы судың төгілгенінен қалғанын жұта салып, ыдысты орнына қоя берген кезде, жалма-жан орнымнан тұрдым да, істеген қылығына жыным ұстап, жұдырығыммен көк желкеден бір қойдым. Ол тәлтіректеп барып бой түзеді. Аюша ақырған даусы жер жарғандай шығып, көз ілеспес жылдамдықпен келіп, кеудемді иығымен қағып жіберді. Ұршықтай үйіріліп, құлаған жерімде тұра алмай жатсам, қасыма күжірейіп, қалың қабағы қара бұлттай түйіліп, надзиратель жетіп келді.

— Бұл жерде неге жатырсың? — деді. Оның зілді даусынан қорыққаным соншалық, денемді аяз қарығандай дірілдеп кетіппін. Жалма-жан намысқа тырысып, ауырған жерді де ұмытып, тұра бергенімде, қолындағы таяғы құйрығыма сарт етті.

— Саған айтып тұрмын. Неге үндемейсің? — деп құйрығымнан тағы ұрды.

Не де болса, шынымды айтайын деп, айналама қарасам, асханадан тамақ ішіп шыққандар маған қарап шықылықтап күліп, мәз боп тұр. Солардың арасынан біреуі менің әлгі жігітті іздегенімді байқап қалса керек, алақанымен аузын жауып басын шайқады.

— Еш нәрсе де болған жоқ. Құлап қалдым, — дедім.

— Кімді алдағың келеді? Айт шыныңды!

— Менің жауап қатпай, үнсіз қалғаным оған ұнады ма, әлде жаңадан келген адамға аяушылық жасады ма, зәрлі даусы жұмсарып:

— Душтағы шелекке су құйып ал да, сол жерде жатқан тряпкамен еденді жуып шық, — деді.

Еденді жуған кезде түрменің іші сары сонаның ұясындай гүлдеп кетті, үзіліп естілген әндер, дарақы күлкілер, боқтық сөздер қосылып, ұзын дәлізде еден жуатын шүберекпен су шылпылдап жатты.

Осы бір тастан қаланған ескі үйге әкеліп қамаланған жандардың тірлігіне қатты әуестеніп, ұйып тыңдағаным сонша, қолымдағы шүберекті түсіріп алып, сілейіп қаттым да қалдым.

Жиналған топты бізтұмсық түрме бастығының көмекшісі келіп таратып жіберді.

Келесі күні түскі тамақты ішіп болғасын камераға келдім. Кешегі татар жігіт төсегін әкеліп, есік жақтағы бос орынға жайғасып жатыр.

Мені көріп:

— Сен енді менен құтыла алмайсың. Сенде менің есем бар. Соны білесің бе? — деді тістеніп сөйлеген даусы темір жонған станоктың даусындай, камераның ішінде зыңылдап.

Мен оған көңіл бөлмеген болып, төсегіме отырдым. Менің жауап қатпағаным қабырғасына батса керек.

— Неге үндемейсің? Саған айтып тұрмын! — деп кішкене көзінің қарашықтары маған ызғар шаша қарады.

— Не деуім керек? Өзіңнің жөн-жосықсыз тиіскенің дұрыс деп ойлайсың ба? Сен де есеңді жіберген жоқсың. Құйрығымның ауырған жері әлі сыздап тұр. Менде аларың жоқ, берерің жоқ, неге тиістің? Онда соны түсіндірші.

— Мынаны қара! Әліне қарамай, менен жауап алмақшы?! — деді мысқылмен.

Сөйтсем, ол үш рет түрмеде отырып шыққан жерінен қайта түскен әккі неме болып шықты. Түрмедегілер оны «Бөрі» деп атайды екен.

Камерада бесеу едік. Енді алтау болдық. Келген күні түн ортасы ауғанда татар жігіт екі қолымен тамағымды қысып, буындырып жатқан жерінен надзирательдің тесіктен үңіліп қарағанының пайдасы тиіп, аман қалдым. Содан зәрем қалмай, қорыққаным сонша, үш күн қатарынан көзім ілінбей қойды. «Бөрі» ертесіне жатқан жеріне кетіп қалды. Соған қарағанда, надзирательге де айтқанын істеткізетін болғаны. Содан қу жан тәтті емес пе, намысты қолдан беріп, алдында зыр жүгіретін болдым. Жалғыз мен емес, камерадағылардың бәрі «бөрінің» алдында сөзге келмей, бүкеңдеп, айтқанын екі қылмайды. Ал асханаға барғанда, тамақты кезекпен алдына апарып береміз. Кезекші болатын адамды өзі айтып ескертеді. Бір таң қалатын жай, есірткіге әуестігі жоқ. Бірақ басқаларды тартпасына қоймай, қорқытып

тартқызады. Түрмеде бұрын мен естіп көрмеген небір сорақылықтардың куәсі болдым. Біреулердің шеге жұтқанын, алмасты шықырлатып шайнағанын, қайнаған шәйнекке бір пачка шайды салып ішкенін көзім көрді.

Әкемнің арқасында алты айда түрмеден шықтым. Үйге келгеннен кейін өмір басқаша болады деген ойым бекер болды. Шөпті тартпаған күні жанымды қоярға жер таппай, үйдің берекетін алам.

Бәрінен де әке-шешеме обал болды. Тапқандарын бермесіне қоймай алып, зар жылаттым. Үйленсе адам болар деп ойлады ма, қоярда-қоймай үйлендіріп еді. Арада бір жыл өткенде перзентті болдым. Бірақ одан өмірім өзгермеді. Үйге бірде қонып, бірде қонбай жүрдім. Сөйтіп жүрген маған әкем кешкі мектепке тіркеп, аттестат алып берді.

Уақыт жылжып өтіп жатты. Менің күнұзақты бар ермегім – ішімдікпен көңілімді аулау, темекі тартып, нашаның азабынан құтылу, басқа ешнәрсе мені қызықтырмады. Мен үшін өмірдің қызығы қалмағандай, тұла бойымды енжарлықпен дәрменсіздік билеп, сүлесоқ жүрдім.

Несін жасырам, жүруге жағдайым келмеген күні көшенің кез келген бұрышында түнеп шығам. Сондай күндердің бірінде, таң шапағының қызғылт нұрына бөленіп оянсам, шіркеудің шарбағының сыртында жатырмын. Далада жатып үйренген әдетпен, жатқан жеріме онша мән бере қоймап ем. Бірақ енжарлық басқан күйден арылғандай, әдемі әуенді естіп орнымнан тұрдым. Енді жүрейін десем, басқан аяғым өзіме бағын-

бай барады. Содан күні бойы шіркеудің әндеткен қоңырау даусы құлағымнан кетпей қойды. Бір таң қалғаным, қоңырау даусының жағымды естілетіні соншалық, жан дүниеммен ұйып, тыңдай бергім келді.

Ертеңіне неге екенін өзім де түсінбей, шіркеуге барғым келіп, үйден шықтым. Оразаның кезі болатын. Қаланың орта тұсынан шіркеудің қоңырау мұнарасы көкке шаншылып тұр. Күн сәулесіне шағылысқан алтын күмбезі жалт-жұлт ойнап, темір кресі қала үстінде менмұндалайды. Шіркеу қоңырауының даусы жаңғырыға шығып, көк жүзіне жайылып, көктемгі далаға көңілді үн қосып тұрады. Тәңір үйінің аппақ қабырғаларының ар жағынан қалың ағаштар көрінеді.

Шіркеудің алдында тұрған машиналардың арасынан өтіп, айналасы темір шарбақпен қоршалған үлкен қақпаның есігінен кірдім.

Барлық жері айнадай тап-таза. Шашылған қылтанақ шөп көрмейсің. Жүрекке жылы, көңілді, қуанышты әсер қалдырады. Тап-таза құжыралардың алдында гүлдер өсіп тұр. Терезелерге аппақ перделер тағылған.

Шіркеуге кіргенімде, тәңірге деген шын ықыласпен оның құдіретіне мойынсұнғандық сезім бірден билеп әкетті. Осы уақытқа дейін өзімді-өзім түсіне алмай жүрген бойымдағы жұмбақ сырдың не екенін сезгендей болдым.

Шіркеудің бір жақ шетінде бірдей жапырылып, қара киінген монах әйелдер, екінші жарымындағы үлкен-кішісі аралас қала тұрғындары да, уыздай жап-жас қолбала қыздар да тырсылын білдірмей жай басып, ерсілі-қарсылы ағылып жүр. Жап-

жас әнші монах қыздардың күмістей сыңғырлаған жіңішке дауыстары жаңғырығып, майшамның көңірсіген иісімен бірге, бүкіл күмбез кеңістігін жайлап алған. Жұрттың жүзі қасиетті майдың көңірсіген иісінен көрінбейді.

Ақыры намаздан кейін жұрт тарай бастады. Сол жерде бәрінің бір кісідей, ізгі тілекпен беріле шоқынып тұрғандарын көріп, жаратқан иемнің құдірет-күшінің шексіздігіне таң қалдым. Маған шіркеудің әсері жаныма жайлы тигені соншалық, іздегенімді тапқандай, көңілім өсіп, әр нәрсені қызықтап, жан-жағыма қарап, орнымнан қозғалмай тұрып қалдым. Әлі де тұра берер ме едім.

— Кімді күтіп тұрсыз? — деді басын иіп, монах қыз маған.

Қапелімде не деп жауап берерімді білмей, үн-түнсіз шығып кеттім.

Шіркеуге барған күннен бастап, ішкі дүниемде өзгеріс пайда бола бастағанын байқадым. Бұрын елең-алаңнан тұрып, құмар темекімді тартып, «сүйікті» ішімдігімді ішкесін ғана жаным жай тауып, өзіме-өзім келетінмін. Әйтпесе денем құрысып, еңсем түсіп, сіркем су көтермейтін. Енді темекіні бірде тартсам, бірде тартпай, ішімдікті де бірде ішсем, бірде ішпейтін халге жеттім.

Шіркеуге күн құрғатпай барып жүрдім. Бармасам бір нәрсе жетіспейтіндей көңілім алаңдайды. Оның есесіне, бауыр басып қалған «үйірімнен» қашқақтайтын әдет пайда бола бастады. Алланың маған көрсеткен жәрдемі шығар, олар менен айырылғысы келмей, күш көрсетіп қорқытса да көнбедім.

Күз айы болатын. Бір күні қаланың шаңын аспанға көтеріп, қатты жел тұрды. Бағаналардың сымдарын үзіп, үйдің төбесіндегі шиферларды ұшырып жатты. Сол күні көп адамдар жарақат алып ауруханаға түсіпті.

Міне, осы күннің менің есімде сақталып қалуының себебі, үйдегілермен келісіп, шіркеуде бірінші күн түнеген едім. Әр келген сайын, осында қалудың ретін таппай, қиналып жүруші едім. Соның сәті түсіп, попқа жағдайымды айтып, сөйлескенімнің пайдасы тиді.

Шіркеуге келіп жайғасқан алғашқы күні талғамы бөлек ортаның айналасындағы жым-жырт тыныштық та, жан-жағына қарамай, қара киініп жүрген монах әйелдер де көңіліме оғаш әсер ете қойған жоқ. Қайта жаңа ортаның маған бірден ұнағанының әсері шығар, келген бойда адамдармен тіл табысып, сіңісіп кеттім. Уақыт өте келе, шашылған ойым жинақталып, мәні кеткен өмірдің сәні келе бастағанын сезген менің қуанышымда шек болмады. Көз тартар жаңа бір дүниенің табалдырығынан аттағандай көңіл шіркін тасып, ұжмақтың төріне шыққаннан кем болмадым. Осыдан соң Алланың құдірет-күшіне сенбей көрші, — деп Аврора жұмсақ жымыды.

Тағы бір айтатын жай, шіркеуде өзіме жат ортада жүргендей болмай, мазалаған шым-шытырық ойдан да, еңсемді езген жайсыздықтан да айығып, жан дүнием сәулелі шуаққа жылынып, көңіл күйім рахаттанды. Бұл күндері маған түсініксіз тылсым дүниенің әсері болса да, әйтеуір бір жаңалықтың боларын сезгендей, қуанышымда шек жоқ.

Тілегім орындалған соң, жарық дүниенің қызығынан құр қалып, тар қапастың қармағына ілінгеннен де әрі болып, үйден безіп, мүсәпірше хал кешіп, көше кезіп, қаңғыған өмірден құтылғанымға тәубе еттім.

Қысқартып айтсам, бойдан күш кетіп, не тіріде, не өліде жоқ, екі дүниенің аралығында сүйретілген жанның өмірінде қандай сән болмақ?! Сен, мейлі, сенбе, осы жағдай менің басымнан өтті. Кейде өкініш жайлаған жалғыздықтан қарадан қарап күйініп, адам өлтіргеннен бетер азапқа түсіп қиналғаным әлі күнге дейін есімнен кетпейді. Сонда тірі жан болып тағдырыма қарсы күресе алмағанымға күйіндім. Бойдан күш кетіп, дәрменсіздік жайласа, ойлаудан да, қуанудан да қалады екен.

— Жаныңызға қатты батқан екен, — дедім шыдай алмай.

— Ой, айтпаңыз! — деп басын шайқады ол.

— Бұрын азып-тозып, қор болған адам көрсем, неткен бақытсыз жан деп ойлаушы едім. Сүйтсем дүниеде мен түсіне білмейтін мән-жайлар көп екен, — деп сәл күлімсіреп қойды.

— Аға, көп сөйлеп жалықтырған жоқпын ба? Әңгіменің аяғына келдік, — деді қабағын сәл көтере түсіп.

— О, не дегенің?! Шаршататын әңгіме емес қой. Маған қатты ұнады, — дедім разылығымды білдіріп.

— Әңгіменің ұнағанын мен де байқадым. Отырған орныңыздан қозғалмай, ұйып тыңдадыңыз, — деді риза көңілмен.

– Есірткіге еліткенім соншалық, көрмегенді көрген ақымақ басты қоя беріңіз. Бәрінен де менің жолымда шыр-пыр болған әке-шешеме обал болды. Дәрігерден-дәрігерге сүйрелеп апарып, ауруханаға жатқызған жерінен қашып кеткенімді ойласам, сұмдық. Өтті, кетті. Қайсыбірін айттайын.

– Шіркеуде қанша ай жаттың?

– Онда бір жылдан артық жатуға рұқсат етпейді. Маған бір жыл толғанда отбасыңның рұқсаты керек деп шығарып салды. – Әлдене есіне түсті ме, селдір қабағына кірбің ұялап, үнсіз қалды.

Мен оның тымырайған түрін көріп, енді ашылып сөйлемесін білсем де, қайта сөзге тартып:

– Не жұмыс істейсің? – дедім.

– Жеке шаруашылығым бар. Қарамағымда жиырма адам жұмыс істейді. Бәрі жақсы. Бірақ әлі күнге дейін шіркеуді жан-дүнием аңсап, көңілім солай қарай ауа береді. Өмірімнің қызығы сонда қалғандай, неге екенін өзім де түсінбеймін, – деді Аврора мұңайып.

– Бәрекелді, інішек! Өзің сияқты адасқан жастардың мұсылманы – мешіттен, христианы – шіркеуден рухани медет тауып жатса, қанекей. Бұл дегеніңіз алланың шапағаты ғой, – дедім мен жақсы сөзімді аямай.

Ол терезеге қарап:

– Аға, мен түсетін стансама жетіп қалыппын, – деді де, төсегін асығыс жинай бастады.

Кала шетіндегі көше. Қақпа тарс жабулы. Ар жағында не болып жатқанын құдай білсін, бер жағында ебіл-дебіл жылап, бір қыз тұр.

Ымырт түсіп қалған кез еді. Қыз екі алақанымен бетін басқан күйі қыстығып жылайды. Көз жасы тыйылар емес. Бір кезде ол қолдарын бетінен алып, саусағының ұшымен көзін сұртті. Өксігін басып, жан-жағына ұрлана қарап алды. Маңайында ешкім жоқтығына көз жеткізгесін ғана темір қақпаны тарсылдатып:

— Оңғар! Оңғар! — деп дауыстады.

Ешкім жауап қатпады.

Жым-жырт тыныштық.

Кішкене терезесі баққа қараған бөлмеде Оңғар кереуетте ұзынынан түсіп, сұлқ жатыр еді. Бөлме қуықтай тар болатын. Екі кереует пен бір үстел әрең сыйып тұр. Ол қыздың темір қақпаны тарсылдатып ұрғанын да, атын атап шақырғанын да естіді. Бірақ былқ еткен жоқ.

«Бәрі өтті... Бітті бәрі!» — деді күбірлеп. Ол енді Аягөзді тап баяғыдай өліп-өшіп сүймейді. Көңілі мықтап қалған. Аягөз оны алдапты. Алдағаны үшін ол қызды да, өзін де өлердей жек көріп жатыр. Мына өмір, кең-байтақ дүние қуықтай бөлмесінен де тар сияқты. Мұндай қасіретті кітап пен кино болса бір сәрі, өз басынан өткерем деп ойлапты ма?!

Орнынан тұрды. Сосын кереует жанында тұрған орындықты есікке қарай теуіп жіберіп, бөлменің аядай терезесінен тысқа көз тастады. Бірақ әйнекке шағылысқан күн сәулесі ештеңе көрсеткен жоқ. Қайтерін білмей, ұнжырғасы түсіп, тар бөлмеде ерсілі-қарсылы біраз сенделді де, кереуетке келіп отырды.

Есіне сол бір тәтті кеш елестеді...

Оңғар мен Жолдас – осы қалаға диплом алдындағы тәжірибеден өтуге келген жас инженерлер. Екеуі бір заводқа орналасып, жап-жақсы жұмыс істеп жүр. Қала мен жұмысқа бірдей бейімделе бастаған. Бірде түнгі ауысымнан келген Оңғар күндізгі ауысымнан кешке қайтатын Жолдасты күте-күте, көшеге жалғыз шықты. Аялдамаға жақындағанда автобустан жаңа түскен Жолдасты қарсы кезіктіріп:

– Жүр, біраз қыдырып қайтайық, – деп үйде жата-жата зеріккенін айтты.

– Аяқ басуға шамам жоқ. Әбден шаршадым, – деді Жолдас басын алып қашып. – Күні бойы цехтың ішінде жүгірдік те жүрдік. Трубамен хим-продукт жүрмей, төгіле берді. Сөйтсек, пневмотрубаға қағаз тығылып қалыпты. Үйге барып тынықпасам, әбден сілем қатты.

– Көп сөзді қойып, маған ер. Екі кештің арасында жатам дегенің жап-жас жігітке жараспайды, – деп Оңғар қоярда-қоймай ертіп алды.

Бұлар тұрған аялдамадан төмен қарай бір көше түссе, орталық парк бар. Оңғар Жолдасты солай қарай бастап жүрді.

— Айтпақшы, неге сонша кеш шықтың? — деді Оңғар досының қал-жайын сұрап.

— Екінші кезектің мастери кешігіп келді. Соны күтіп қалдым...

— Мен сенің шаршағаныңды басайын, — деген Оңғар көшенің қарсы бетіндегі сыраhanaға бұрылды. Әуелі буфеттен жүз-жүз грамды сілтеп алып, сыра залында қос-қос құтыны босатқан соң ғана орындарынан тұрды.

— Қазір көр де түр! — деді Оңғар көшеге шыққаннан кейін Жолдасқа, — Біз қазір айдай сұлу қыздармен танысамыз. Қыдырамыз, тынығамыз. Шын айтам, бір жақсылықты жүрегім сезіп келеді.

Жолдас күлді.

— Немене, көріпкелдігің бар ма?!

— Шыда... Шыда... Көресің қазір-ақ, — деді Оңғар сенімді үнмен.

Екеуі парктің қақпасынан ішке ене бергенде, алдарында қолтықтасып бара жатқан екі қыз көрінді.

— Міне, кездесті, — деді Оңғар қыздар жаққа иек қағып. — Ал енді не дерсің?!

Жолдас абыржып, қипақтай бастады.

— Қой, құрысын! Ұятқа қалармыз, — деді ол.

— Несі ұят? Бозбаланың бойжеткенге қырындағаны да ұят па?! Сөзді қой, жүр, кәне...

— Болмайды, — деді Жолдас шегіншектеп, — біздің бұнымыз — әдепсіздік.

— Екі бірдей қызға бір өзім қалай бармақпын? — Оңғар көйлегінің жағасын түзеп қойды. — Ең болмаса, серік болсаңшы.

– Мына түріммен бейтаныс қыздардың соңынан жүргенім ыңғайсыз емес пе? – деп қобалжыған Жолдас әуелі Оңғарға, сосын үсті-басына қарағыштады.

– Ендеше, қалауың білсін! Ерегескенде жалғыз-ақ кетем, – деді Оңғар. – Қайсысымен танысайын, сен тек соны айт!

– Маған салсаң, анау сары көйлектісі әдемі екен, сонымен таныс.

...Екі қыз парктің ішін айналып шығып, бір кезде келген іздерімен кері қайтты. Жолдас қалып қойды да, Оңғар соңдарынан ерді.

Көп ұзамай Оңғар мына қылығының ерсілеу екенін түсіне бастады, бірақ ертең естіген елге күлкі болмау үшін, алған бетінен қайтуды ойламады да.

Біршама уақыт қыздардың соңынан қалмай еріп келді. Үшінші көшенің қиылысына келгенде, қыздар қоштасып, сары көйлектісі оңға қарай бұрылып, екіншісі тіке тартты. Жолдастың айтуы бойынша, бір бұрым өрілген қолаң шашы бар сары көйлекті қыздың соңынан ілесті. Бағанадан бері арқасында бұлғақтаған бұрымы есін тандырып еді...

Осылай бейтаныс арумен танысудың оңтайы келгеніне қуанып, сәл озыңқырай бере қызға сұқтана қараған. Қарақаттай көздері әдемі екен. Ерні үлбіреп тұр. Талдырмаш қана орта бойына қаз мойны мен қылдырықтай белі жараса қалған.

Оңғардың мысы басылды. Мына сенделістен ештеңе шығатын емес. Аялдамаға да жетті. Қыз сол арада тоқтап, автобус келе жатқан жоқ па дегендей, мойнын созып, көшеге қарады. Оңғар

да тоқтады. Ол да мойнын созып, көшеге қараған болды.

Сосын қызға жақындап:

— Қарындас, осы мен сізді бір жерде көрген сықылдымын, — деді өп-өтірік. Даусы жасанды шықты.

Бұл сөзден оның өзі де қатты ұялды. Өйткені ол ешқашан ешкімді алдап көрмеген болатын.

Қыз үндеген жоқ. Таңданғандай боп бетіне қарады. Ол Оңғардың өтірікті қиыстырып та айта алмағанын, тіпті айта алмайтын да жігіт екенін сезіп қойған секілді.

— Кешіріңіз, — деді Оңғар артынша қызарақтап, — мен әншейін... Мен сізді еш жерде көргем жоқ. Әншейін айта салып ем. Кешіріңіз!

Қыз езу тартып күлді. Бірақ бұл жолы да тіл қатпады.

— Мен өтірік айтып тұрмын, — деді Оңғар абдырап. Қазір не деп тұрғанынан, мұндайда не деу керек екенінен мүлде шатасты. — Менің атым — Оңғар, — деді тағы құдды қыз мұның есімін білгісі кеп тұрғандай-ақ. — Біз практикаға келіп ек. Сіз осында оқитын болсаңыз керек...

Қыз бұл жолы да үндемеді. Басын шайқады. Бұл «оқымаймын» дегені болса керек.

— Мен сізді шығарып салайын, — деді Оңғар — Айып етпесеңіз...

— Өзім де жете аламын, — деді қыз алғаш рет тіл қатып.

Екеуі автобусқа бірге мінді. Қатар отырды. Қыз бұған қарсы болған жоқ. Қаланың шет жағындағы бір белгісіз аялдамаға келіп тоқтағанда, автобуста жолаушылар сиреп те қалған еді. Олар бірге түсті.

Үйіне шығарып салып тұрып, ертең сағат жетіде парктің алдына кездесуге шақырды.

Ертесіне дәл кешкі сағат жетіде парктің алдында тұрған Оңғар қызды келмейтін шығар, әншейін тезірек құтылу үшін айта салды ма деп ойлаған. Бекер күдіктеніпті. Парк қарсысындағы биік үйдің бұрышынан шығып, бері беттеген кешегі қызды көргенде, жүрегі аттай тулап, бұлқынып кеткен. Бірақ сабыр сақтады, кешегідей абдырамады.

Олар паркке кірмей, көшеде қыдырыстады. Кешқұрым. Көлеңкелер ұзарған шақ. Өлеусіреген күн сәулесі ағаштардың қалың жапырақтарының арасынан жылт-жылт етіп, бұлардың жолына шашу боп шашылғандай аяқ астына да төгіліп жатты.

Екеуінің жақын таныстығы осы күннен басталған. Олар бұдан кейін күнде кездесіп тұрды. Оңғар үшін бұл бір ғажайып күндер болды. Өйткені ол қызды бір көргеннен-ақ сүйіп қалған еді. Асау жүрегі кеудесіне сыймай, кей-кейде қуаныштан жүрегі жарыла жаздайтын.

Иә... Аягөзді ұмыта алмайды. Күндіз күліп, түнде ұйықтап жатса да оның мейірім тұнған көздері, сүйкімді жүзі, күлкісі, сөзі, қылықтары... есінен еш шығар емес. Көз алдында күні бүгінгідей тұр. Тағы бірде Оңғар Аягөзді жалдамалы үйіне шақырды. Аягөз алғашында бұл ұсыныстан үзілді-кесілді бас тартқанымен, қайта-қайта өтінген Оңғардың көңілін қимады ма, соңынан келісті.

Екеуден екеу. Оңаша. Оңғардың қыштағанына қарамай, Аягөз стақанға құйылған шарапқа ер-нің ғана тигізіп, үстел үстіне қайта қойып отырды. Бір шөлмек шарапты Оңғар бір өзі тауысты. Сосын екеуі есік алдындағы тақтай сәкіге шығып, таза ауамен тыныстады.

Жаздың тымық кеші.

Оңғар алғаш рет өзінің ғашықтығы жайлы сырын бөлісті. Адамзат жаратылғаннан бері сан мәрте қайталанған сезімнің құдіреттілігін түсінбеген екеудің тілі байланды.

Түнгі салқын бойын тоңазытты ма:

— Тоңып кеттім, — деді қыз білектерін қаусыр-малап.

Жігіт қызды құшақтай алуға шақ қалып, оттай денесіне қыз денесі жанасса, алапат өрт басталатынын сезді. Түсінді де:

— Жүре ғой, — деді орнынан түрегеліп.

Олар қайтып ішке кірді. Альбомы бар еді, соны көрсетті.

— Мынау кім?

— Бұл ма? Бұл менмін ғой...

— Қандай кішкентайсың, а?

— Сен менен де кішкентай болғансың.

— Ал неге жылап тұрсың?

— Шешем мәме бермей...

— Ұятсыз! — деді қыз табан астында бұртиып.

Қылжақтағысы келген. Қапелімде не дерін білмей, қатты сасқалақтады. Қыз альбомды жауып, үстел үстіне қоя қойды.

Кереуетте қатар отыр. Өкпелеген түрін қара! Торғайдың балапанындай бүрісіп қалыпты. Сонда да сүп-сүйкімді! Құшақтай алып, шашынан, маң-

дайынан, ернінен, алқымынан шөпілдете сүйгісі келді. Алпамсадай сәулетімен, осы бір құйтақандай қыз жақындай бергенде ақыл-естен айырылатыны несі?!

– Өкпелемеші... Әзілдеген түрім ғой, – Саусақтары қыздың ұқыпты таралған шашынан ақырын сипады. Аягөздің жанары төменге қадалған күйі көтерілмеді. Пістедей танауынан сүйіп алғысы кеп тұрып, қос саусағымен танауын қыса салды.

– Келші, бірге көреміз! – деді альбомға қол созып жатып.

Қыз көңілденіп сала берді. Жаңағы фотоны тауып:

– Бұл менің үш жасар кезім ғой. Неге жылағаным, әрине, есімде жоқ. Кэмпит сұрап жылап тұрмын ба, немесе керісінше, менің қолымдағы кэмпитті, я ойыншық мәшинені әлдекім тартып алды ма?!

– ?!

Аягөз фотоға зер салып қарады да, жылы жымия салды. Оңғар суреттерді бірінен кейін бірін таныстырып, қашан, қай жерде түсірілгеніне асықпай сипаттама берді.

Фотоальбомды көріп бітті. Қыз тықыршып, сағатқа қарап отыр:

– Қайтуым керек.

– Неге асығасың?

– Үйдегілер іздеп қалады.

– Оларға құрбымның үйіне кеттім демедің бе?

– Дегем, бірақ ертең сұрастырып қалатындай болса...

– Сұрағандарға құрбымның үйінде болдым дейсің. Болды.

Байқады, қыз үркектеп отыр.

- Аягөз!
- Әу!
- Бері келші!
- Отырғам жоқ па?!

Оңғар оң жақ иығына қапталдаса отырған қызды қапсыра құшақтады.

– Мен сені сондай жақсы көрем, – деді құпиясын бөліскісі келіп.

Аягөз күлімсіреді.

– Мен сені өмір бойы іздеп жүр едім. Қай жақтан табам деп едім. Сөйтсем, осы қалада жүр екенсің.

– Менің қазір үйге қайтуым керек...

Қыз жігіт құшағынан бұлқынып шықпаққа әрекеттенді.

– Жоқ, жаным! Бүгін екеуміз бірге боламыз.

Жігіт енді өзін ұстай алмады. Қыздың бұлқынғанына қарамай, құшып сүйе берді. Аягөздің жұмулы көздері, пістедей мұрны, аппақ алқымы, жазық маңдайы, мәрмәр білектері, сүйрік саусақтары, балдай ерні... Барлығын құштарлықпен сүйіп шықты.

– Жатамыз ба? Шамды сөндірейін... – деді көздері жұмулы жатқан қызға қарап, алқынғанын баса алмай.

– Жо-оо-оқ!

Аягөз құшағынан шығып кетті.

Содан кейін екеуі де кереуетте түзуленіп отырды...

– Мен де сені жақсы көрем, – деді Аягөз үзілген әңгімені жалғап.

– Ендеше неге қашқақтай бересің?

– Ұялам...

— Ұялмашы, жаным. Сен де мені құшақта, сүй!
Қос ғашықтың әңгімесі таң атқанға дейін
жалғасты. Ұйықтауды және үйге қайтуды олар
ұмытып кетті.

Содан бері біраз күндер өткен.

Кешкілік жұмыстан келген Оңғар жуынып-
шайынып, тамақтанып алған соң, Аягөзбен кез-
десетін жерге — парк ішіндегі фонтанға жақын-
дай бере, кенет оң жағынан бір топ жастардың
дөрекі күлкісін естіген. Паркте өздерінен басқа
жан жоқтай бейберекет шуылдасып тұрғандардың
арасында қыздар да бар. Әнебір шашы желкесіне
түскен ұзын қараның қолтығында тұрған қыздың
түр-түрпаты бұған оттай басылды.

«Аягөзге ұқсай ма, қалай?!»

Оңғардың іші бүлк ете қалды.

«Аягөз бе?!» деді ол шын таңырқап.

«Жоқ! Мүмкін емес!» деді сосын.

Оңғар анығырақ көз жеткізу үшін, ілгері
озыңқырап барып, ізінше кері қайтты. Әлгілер-
дің тұсынан өте бергенінде қыз да мұны байқап
қалған болу керек, ұзынтұраның қолтығынан
сытылып шыға берді.

«Аягөз! Сол... сол!» — деді Оңғар. Мұнан кейін
артына қарайлаған жоқ. Үйіне тез жетуге асықты.
Алғаш рет опынды. Әлгі құшақтасқан қос бей-
не көз алдынан кетпей, олай да, бұлай да көлбей
берді.

«Жо-оқ, ұмытпаймын... Ұмыта алмаспын Ая-
шымды!» — деді қалшылдап. Дәл осындай қор-
лықпен кісіні өлтіруге де болады екен-ау.

«Бәрі өтті... Бәрі бітті», – деді Оңғар ызалы күбірлеп. Сөйтті де, әлгінде теуіп жіберген орындықты кереует жаққа лақтырып тастап, есік алдына шықты. Ол қақпаның ар жағында Аягөздің әлі күтіп тұрғанын білді, бірақ енді онымен кездуге асыға қоймады. Өйткені ол қызды қатты жек көріп тұр еді...

Қақпа тағы тықылдады.

Баяғыдай алып-ұшып барып қақпаның ілгегін ағытты. Сосын Аягөзге бұрылып та қарамастан:

– Ішке кір! – деді ренішпен.

Аягөз кірді. Өңі боп-боз. Ол Оңғардың сұп-сұр жүзінен, сүзіле қараған көзінен қатты ызаның, тіпті жиіркеніштің нышанын көрді.

– Ол жігіт менің жерлесім болатын, – деді Аягөз, – Осында келген екен. Кездесіп қалдық...

Оңғар үн қатқан жоқ.

– Сенің алдында менің арым таза, – деді Аягөз тағы. Бұл сөзді оның айтпауы керек еді. Бірақ айтты. Тас мүсіндей сірескен Оңғар оған да үн қатпады.

Екеуі жарты сағаттай үнсіз тұрды. Содан соң Аягөз ілбіп басып аялдамаға қарай беттеді. Оңғар оны тоқтатқан жоқ. Қыз қақпадан едәуір ұзаған соң артына бұрылып бір қарады да, аялдамаға қарай тез-тез басып кете барды.

Оңғардың аяулы, аппақ махаббатын ымырт қараңғылығы бүркей берді.

КҮТПЕГЕН КЕЗДЕСУ

Новелла

Жаз айының орта кезі болатын. Күн бесінге таянған шақ. Саян іссапармен келген жұмысын бітіріп, енді қайтар жолына самолетке билет алу үшін әлгінде ғана қонақұйден шығып еді. Тро-туарды бойлай жәй басып, жайбарақат келе жатқанда, көңілі жаймашуақ тартып, қапелімде ойға беріліп кеткен екен. Соның әсері ме, қарсы келе жатқан әлдеқандай бір әйелді әуелі көрсе де көңіл бөлмей, кейін жанынан өтіп бара жатқанда ғана, оның өзіне тесіле қарағанын сезді. Бұл қалада жігіттің таныс ешкімі жоқ болатын. Бейтаныс жанды қай жерде көргенін ойына түсіре алсашы.

«Соншама неге қадалды?! Әлде тани ма?»

Саян артына бұрылып, оның соңынан көз алмай әлі қарап тұр. «Танығаны шын болса, бір қайырылар» деп ойлаған. Бірақ әйел ешнәрседен алаңсыз, бейғам жүріспен кетіп барады.

Саян бәрінен де әлгі әйелдің жанары тайсалмай қарағанына қайран. «Неге өйтті?! «Танисың, маған зер салып қарашы» дегені ме?» Бейтаныс әйелдің өзін білетініне енді кәміл сенді. Ұзап кеткен әйелдің соңынан қуып жетуге асықты.

Жол бойы мектепте оқыған күндерінен бастап, жұмыс істеген жерлеріндегі таныстарына дейін еске түсірген. Алайда мұндай адамды қашан, қай жерде кезіктіргені есінде жоқ.

Желсіз күнгі ауа қапырық. Қатты жүргеннен бе, Саян терге малшынды. Содан мазасы кетіп, омырауының алдын әлсін-әлсін желпиді.

Әйелге енді жеттім бе дегенде, ол қалт тұрып қалды. Әйел алдындағы көшені қиып өтіп, шарбақты үйдің қақпасынан кіріп кетті. Бағананың жанында тұрған Саянның екі көзі шарбақты үйде болғанмен, ойы әлдеқайда... Келген жолымен қайтып кетудің ретін таппай, не әрі, не бері емес, азап шегіп тұр.

Ақыры тәуекелге бел байлады.

Танымайтын үйдің есігінен баса-көктеп кіріп барудың қандай қиын екенін білсе де, аяғын ауыр басып, тіке тартып барады. Жүрегі лүп-лүп соғып тұр.

Саян ауызғы үйдің есігінен кіргенде, әлгі көшеде кездескен әйел кішкене ер баланы киіндіріп жатыр екен. Екеуінің жанарлары шошына тоғысты. Екеуі де амандық-саулық жоқ, үнсіз қарап қалысты...

Бөлме ішінде тыныштық орнады.

Әйел оң қолының алақанымен алдында тұрған баланың шашынан сипап еді, киініп болған бала:

— Мама, далада ойнаймын, — деді жанарын Саяннан аудармаған күйі.

– Бара ғой! – Іштей қобалжулы екені байқалса да, сырт көзге жайбарақаттық танытқандай, әйел самарқау үн қатты. Бала есікке қарай жүгіре жөнелді. Сол сәт...

Қарлығыңқы шықса да, оның қоңыр даусынан Саян әйелді тани кетті.

«Шынар!!!» Баяғы студент кезінде, осы облысқа астық жинасуға келгенінде, бұған өлердей «ғашық» болатын қаршадай қара қыз...

Онда Саян оны баласынып, біресе қарындасындай еркелетіп, енді бірде әзілге шаптырып, әжуаға жеңдіріп, не керек, оныншы жаңа бітірген жап-жас қыздың өрттей махаббатынан басын әзер арашалап алып еді. Бірақ кейін есіне түсіргенде, көз алдына ылғи тұрып алатын Шынар мұндай емес сияқты еді. Ол әрдайым денесі талдырмаш, кішкене қара көздері өне бойы күлімдеп тұратын қараторының әдемісі секілді еді.

«Өзі мүлде өзгеріп кетіпті-ау!»

– Шынар! – Үздіге шыққан дауысты әйел естіді. Бірақ естісе де естімегендей болып, жаюлы киіз үстіндегі шашылған заттарды жинай бастады.

Әлден соң Саян тілге келді.

– Көшеде танымадым. Кешір, Шынар! Мені танығаныңды байқап қалдым. Ұзап кетсең де соңыңнан жүгіргенім сол еді.

– Мен сізді танымаймын!

Әйелдің даусы біртүрлі жат, суық естілді.

Саян бәрін күтсе де, осыны күтпеп еді. Сасып қалды. Тамағы құрғап қалғандай жұтынды. Өңі сұрланып, әп-сәтте қабағын түйіп алған әйелдің жүзіне шыдай алмай, жаман ыңғайсызданды.

«Қап, бекер келдім-ау! Осынша елпектеп нем бар еді?!» деген ой санасын шарпып өтті. Әйтсе де өзінің бөгде ойы жоқтығын білдіргісі келіп:

— Неге? Шынымен танымадың ба? Мен Саянмын ғой, — деді амалы құрып.

— Жоқ, ешқандай Саянды білмеймін, танымаймын да. — Даусы қатты шықты. Есін тандырып ұрған жұдырық та мұндай болмас.

Саянда өң-түс жоқ. Мәңгіріп қалды.

— Ол уақыт қайтып келмейді бәрібір. Қайтесің қозғап? Таңдап алған жолыңызбен тарта беріңіз. Иә, иә... тарта беріңіз! Қазір күйеуім келуі керек, сіз де өз жөніңізді тапқаныңыз жөн болар.

Саянның басы мең-зең болып, құлағы шуылдап қоя берді. Шығып кетуден басқа жол қалмағанын сезіп, енді бұрыла бергенде үлгере алмады. Есік ашылып, жас шамасы он жетілердегі бойжеткен кіріп келді.

— Мама! Соңғы сабақты да беске тапсырдым, — деді жүгіріп барып шешесін мойнынан құшақтай алған қыз.

— Бітті! Бәрі де бітті енді!

Саян өз көзіне өзі сенбей тұр. Сол баяғы ерке мінез, күлім қаққан кішкене қара көздер... Қыр мұрны мен жұп-жұқалтаң ерні де айнымаған Шынардың өзі екен.

Көңілі біртүрлі алабұртып кетті. Шынардың жаңағы айтқан сөздеріне де ренжіген жоқ. Жиырма жыл өткен сонау бір күндердің... қуанышы мол жастық шақтың енді қайтып оралмасына көзі жеткендей, ет-жүрегі елжіреп сағынып тұрса да, тасжүрек жанға ұқсап, байқатпай шығып жүре берді.

МАЗМҰНЫ

Кішкентай бригадир. <i>Хикаят</i>	3
<i>Әңгімелер</i>	
Жарқынбек	99
Қанағат	120
Құдірет	136
Нариман	151
Пиғыл	172
Шапағат	192
Ымырт	222
Күтпеген кездесу. <i>Новелла</i>	233

Тынымбай ТӨЛЕПБАЙҰЛЫ

Қанағат

Хикаят, әңгімелер, новелла

Редакторы *Гүлдария Әшірбаева*
Техникалық редакторы *Эльмира Заманбек*
Көркемдеуші редакторы *Жеңіс Қазанқанов*
Корректоры *Гүлзат Ақжолова*
Компьютерде беттеген *Ақмарал Кадикенова*

Басуға 08.06.16 қол қойылды.
Пішімі 84x108 ¹/₃₂. Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.
Шартты баспа табағы 12,6.
Тапсырыс № 85. Таралымы 500 дана.

«Фолиант» баспасы
010000, Астана қаласы, Ш. Айманов к., 13

«РЕГИС-СТ Полиграф» баспаханасында басылды
010000, Астана қаласы, Ш. Айманов к., 13

ТЫНЫМБАЙ ТӨЛЕПБАЙҰЛЫ

1941 жылы Ақтөбе облысы Байғанин ауданының Жарқамыс ауылында дүниеге келген.

1965 жылы Тараз қаласындағы технологиялық институтты бітіріп, «инженер-технолог» мамандығын алып шығады. Әдебиетті сүйген ол басқа салада жемісті еңбек ете жүріп, қолынан қаламын тастаған емес. Әр жылдарда «Арман қанатында» атты жас жазушылардың жинағына, республикалық көркем-әдеби басылымдарға шығармалары жарияланып тұрған. «Кішкентай бригадир» (хикаят), «Өмір сырлары» (әңгімелер) атты прозалық шығармалар жинағы және «Шырғалаң» романының авторы.

ISBN 978-601-302-495-0

9 786013 024950